

INSTITUCIONALNI PLURALIZAM VERSUS INSTITUCIONAL...**By: Dragan Radovic**As of: May 10, 2019 4:44:09 PM
69,589 words - 416 matches - 178 sources

Similarity Index

12%

Mode: Similarity Report ▼

paper text:

UNIVERZITET CRNE GORE POMORSKI FAKULTET KOTOR Doktorske studije Mr Dragan Radović

**INSTITUCIONALNI PLURALIZAM VERSUS INSTITUCIONALNI MONIZAM U TRANZICIJSKIM
DRŽAVAMA S OSVRTOM NA**

66

MORSKE LUKE - Doktorska disertacija - Kotor, 2019. godine UNIVERSITY OF MONTENEGRO Maritime Faculty of Kotor
Doctoral studies MSc Dragan Radovic INSTITUTIONAL PLURALISM VERSUS INSTITUTIONAL MONISM IN TRANSITION
STATES WITH FOCUS TO THE SEA PORT - Doctoral thesis - Kotor, 2019. godine**PODACI I INFORMACIJE O DOKTORANTU Ime i prezime:** Dragan Radović **Datum i mjesto
rođenja:**

24

11.10.1968, Kotor Naziv završenog postdiplomskog studijskog programa i godina završetka: Menadžment u pomorstvu,
2009. INFORMACIJE O DOKTORSKOJ DISERTACIJI Naziv doktorskih studija: Menadžment u pomorstvu Naslov**teze: INSTITUCIONALNI PLURALIZAM VERSUS INSTITUCIONALNI MONIZAM U TRANZICIJSKIM
DRŽAVAMA S OSVRTOM NA**

66

MORSKE LUKE

Fakultet na kojem je disertacija odbranjena: Pomorski fakultet Kotor **UDK, OCJENA I ODBRANA**
**DOKTORSKE DISERTACIJE Datum prijave doktorske teze: Datum sjednice Senata Univerziteta na kojoj
je prihvaćena teza: Komisija za ocjenu podobnosti teze i kandidata:**

24

- dr Dragoljub Stojanov, red. prof. Univerzitet u Rijeci, Ekonomski fakultet - dr Anđelko Lojpur, redovni profesor, Univerzitet
Crne Gore, Ekonomski fakultet -

dr Veselin Drašković, red. prof., Univerzitet Crne Gore, Pomorski **fakultet Kotor** Mentor: **dr** 114
 Veselin Drašković, **red. prof., Univerzitet** Crne Gore, Pomorski **fakultet**

Kotor

Komisija za ocjenu doktorske disertacije: Komisija za odbranu doktorske disertacije: Lektor Datum 24
odbrane Datum promocije

Doctoral studies: Maritime Management Naslov doktorske disertacije: Institutional Pluralism versus Institutional Monism in Transition States with Focus to the Sea Port IZVOD IZ TEZE Odnos između institucionalnog pluralizma i institucionalnog monizma je izuzeto značajno razvojno pitanje, kako u teorijskom, tako i u praktičnom pogledu. Zbog toga je veoma aktualno i diskutabilno društveno i ekonomsko pitanje. Ova disertacija je pokušaj da se na to pitanje pruže precizni i univerzalni odgovori, tim prije što su u većini država tranzicije ostvareni loši ekonomski rezultati, koji su uglavnom bili posljedica primjene monističkih (neoliberalnih) recepata. Korišćenjem relevantne literature, raznih uzornih praktičnih modela i iskustava tranzicijskih država i naprednih morskih luka, kao i primjenom određene metodologije, urađeno je više originalnih konceptualnih, opštih i komparativnih analiza, osam studija slučaja, veliki broj modeliranja slika i tabela, anketno istraživanje na terenu, kao i višestruka linearna regresiona analiza. Na taj način je verifikovana osnovna hipoteza, prema kojoj savremeni nivo razvijenosti, mogućnosti održivog privrednog razvoja i izlaska iz ekonomske krize u tranzicijskim državama značajno zavise od izbora pluralističkog ili monističkog načina institucionalnog regulisanja. Verifikovane su i tri pomoćne hipoteze, kojima se preferiraju kvalitetni i efikasni pluralistički institucionalni aranžmani kao jedna od ključnih kompetencija savremenih privrednih sistema, društva i morskih luka. Objasnjeni su mnogi značajni aspekti predmetne teme, kojima u Crnoj Gori i bližem regionalnom okruženju nije posvećena potrebna i dovoljna pažnja. Istražena i tematski definisana osnovna suprotnost između pluralističkog institucionalnog okvira i monističkog institucionalnog pristupa, koji u praksi razmatranih država pokazuje tendenciju vulgarizacije i rezultirajućeg kvazi-institucionalnog i oportunističkog ponašanja. Urađeni su kritički osvrti na teorijsko forsiranje monističkih institucionalnih recepata neoliberalnog i pseudo-neoliberalnog tipa. Ukazano je na suštinsku razliku između njihovog retoričkog propagiranja i kvazi-institucionalne primjene. Dati su konkretni predlozi za teorijsko formulisanje i praktično formiranje konzistentnog pluralističkog institucionalnog ambijenta kao uzornog razvojnog modela i okvira na nivou tranzicijskih privreda uopšte i morskih luka posebno. U metodološkom pogledu su proširena postojeća naučna znanja iz oblasti institucionalne analize i ukazano je na dodatne mogućnosti njene primjene u praksi tranzicijskih država i morskih luka. Dokazano je da je pluralistički institucionalni pristup društvenom i ekonomskom razvoju nesporan. Takođe je dokazano da institucionalni pluralizam kao civilizacijsko dostignuće razvijenih država isključuje oba apologetska pristupa (dirizistički i liberalni), jer počiva na fleksibilnoj i sinergijskoj interakciji svih institucija u privredi i društvu. Pored zaključaka na svim nivoima istraživanja o imperativnoj i civilizacijskoj potrebi uvažavanja uzornih modela razvijenih država i naprednih luka u pogledu institucionalnog pluralizma, uradili smo i originalno hipotetičko-empirijsko istraživanje, koje je na značajnom uzorku ispitanika pokazalo da je institucionalno nasilje (kao reprezent oportunističkog i kvazi-neoliberalnog ponašanja) u posmatranim državama

Jugoistočne Evrope jedna od glavnih kočnica za primjenu institucionalnog pluralizma, a samim tim i društveno-ekonomskog razvoja. Ključne riječi: institucije, institucionalni pluralizam, institucionalni monizam, tranzicija, ekonomski razvoj, morske luke. Naučna oblast: Ekonomija Uža naučna oblast: Institucionalna ekonomija

SUMMARY The relationship between institutional pluralism and institutional monism is extremely important development issue, both in theoretical and practical terms. Therefore, this social and economic issue is very topical and questionable. This dissertation is an attempt to provide precise and universal answers to this issue, inasmuch most transition countries have achieved poor economic results, mainly due to the application of monistic (neoliberal) recipes. Using the relevant references, and various exemplary practical models and experiences of transitional countries and advanced seaports, as well as the application of a certain methodology, a research and multiple linear regression analysis have been conducted. In this way, the basic hypothesis has been verified, according to which the modern level of development, the possibilities of sustainable economic growth, and the exit from the economic crisis in transition countries greatly depend on whether pluralistic or monistic way of institutional regulation has been chosen. Three auxiliary hypotheses have also been verified, which favor high-quality and efficient pluralistic institutional arrangements as key competences of modern economic systems, society, and seaports. This paper explains a number of important aspects of the subject matter, which in Montenegro and the surrounding region are not given the necessary and sufficient attention. A basic contradiction between the pluralistic institutional framework and the monistic institutional approach have been investigated and thematically defined, which in the practice of the considered countries shows the tendency of vulgarization and the resulting quasi-institutional and opportunistic behavior. Critical reviews on the theoretical forcing of monistic institutional recipes of the neoliberal and pseudo-neoliberal type have been made. The essential difference between their rhetorical propagation and the quasi-institutional application has been pointed out. Specific proposals for theoretical formulation and practical formation of a consistent pluralistic institutional environment have been presented as an exemplary development model and framework at the transitional economy level in general, and seaports in particular. In methodological terms, existing scientific knowledge in the field of institutional analysis has been expanded, and the additional possibilities of its application in the practice of transition countries and seaports have been pointed out. It has been proven that the pluralistic institutional approach to social and economic development is unquestionable. It has also been proven that institutional pluralism, as the civilization achievement of developed countries, excludes both apologetic approaches (dirigistic and liberal) because it rests on the flexible and synergistic interaction of all institutions in economy and society. In addition to the conclusions of all research levels on the imperative and civilization need to respect the exemplary models of developed countries and advanced seaports in terms of institutional pluralism, we also conducted an original hypothetical-empirical research, which on a significant sample of respondents showed that institutional violence (as a representative of opportunistic and quasi-neoliberal behavior) in the observed SEE countries, is one of the main constraints for the application of institutional pluralism, and hence socio-economic development. Key words: institutions, institutional pluralism, institutional monism, transition, economic development, seaports. Science Field: Economics Special topics: Institutional economics

SADRŽAJ IZVOD IZ TEZE

..... SUMMARY

..... SPISAK SLIKA

..... SPISAK TABELA

..... 5 7 13 14 Prvi dio UVOD 15 1.1 1.2 1.3 1.4 1.5 1.6 1.7 1.8

1.9 AKTUALNOST ISTRAŽIVANJA NAZIV I OBRAZLOŽENJE TEME DOKTORSKE
DISERTACIJE PREGLED VLADAJUĆIH STAVOVA U OBLASTI ISTRAŽIVANJA PREDMET DOKTORSKE

DISERTACIJE	MOTIVI ZA IZRADU TEME I NAUČNI DOPRINOS
OSNOVNI CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA	TEORIJSKO-HIPOTETIČKI OKVIR ISTRAŽIVANJA
..... METODE ISTRAŽIVANJA	DOKUMENTACIONA OSNOVA
ISTRAŽIVANJA, NAČIN PRIKUPLJANJA I OBRADA DOKUMENTACIJE	1.10 STRUKTURA
DOKTORSKE DISERTACIJE	15 18 19 23 25 27 28 29 31 32 Drugi dio NEOINSTITUCIONALNE
EKONOMSKE TEORIJE RELEVAN- TNE ZA DEFINISANJE ODNOSA INSTITUCIONALNI PLURALIZAM VS.	INSTITUCIONALNI MONIZAM 32 2.1 TEORIJSKO-METODOLOŠKI PRISTUP NEOINSTITUCIONALNIM EKONOMSKIM
TEORIJAMA	2.2 METODOLOŠKI INDIVIDUALIZAM KAO TEORIJSKA OSNOVA
NEOINSTITUCIONALNIH EKONOMSKIH TEORIJA	40 45 2.3 KVAZI-INSTITUCIONALNI MONIZAM KAO
REZULTAT KVAZI- NEOLIBERALNOG TUMAČENJA METODOLOŠKOG INDIVIDUALIZMA	2.4 NEOINSTITUCIONALNE EKONOMSKE TEORIJE RELEVANTNE ZA
.....	DEFINISANJE ODNOSA INSTITUCIONALNI PLURALIZAM VS. INSTITUCIONALNI MONIZAM
.....	2.4.1 Neoinstitucionalna ekonomska teorija prava svojine
Neoinstitucionalna ekonomska teorija društvenog izbora	2.4.2
2.5 2.6 2.7 DOPRINOSI NEOINSTITUCIONALNIH	EKONOMSKIH TEORIJA RAZUMIJEVANJU PROBLEMA PRIVREDA U TRANZICIJI
TEORIJSKI PRISTUP	ZNAČAJU INSTITUCIONALNOG PLURALI- ZMA
.....	2.6.1
Pojam i značaj institucionalnog pluralizma	TEORIJSKI PRISTUP NEOLIBERALNOM
INSTITUCIONALNOM MONIZMU	49 52 54 60 67 71 74 78
Treći dio KOMPARATIVNA ANALIZA PRIMJENE PLURALIS- TIČKOG I MONISTIČKOG INSTITUCIONALNOG OKVIRA U	DRŽAVAMA TRANZICIJE 86 3.1 3.2 USLOVI ZA PRIMJENU INSTITUCIONALNE EKONOMSKE APARATURE U
EKONOMSKOJ STVARNOSTI	KOMPARATIVNA ANALIZA PRIMJENE PLURALISTIČKOG
INSTITUCIONALNOG OKVIRA U RAZVIJENIM PRIVREDAMA	2.1 Studija slučaja br. 1: Institucionalni pluralizam u
Kini	2.2 Studija slučaja br. 2: Institucionalni pluralizam u Poljskoj
.....	2.3 Studija slučaja:
institucionalni pluralizam u Sloveniji	3.3 KOMPARATIVNA ANALIZA PRIMJENE MONISTIČKOG I
PLURALISTIČKOG INSTITUCIONALNOG EKONOMSKOG OKVIRA U TRANZICIJSKIM DRŽAVAMA
.....	88 90 91 93 99 102 3.3.1 Problemi ekonomske institucije državnog regulisanja
.....	3.3.2 Problemi ekonomske institucije svojinskih odnosa
.....	3.3.3 Problemi ekonomske
institucije tržišnog regulisanja	3.3.4 Studija slučaja br. 4: Rusija
3.3.2 Studija slučaja br. 5: Crna Gora	3.4 UZROCI REPRODUKOVANJA
INSTITUCIONALNOG VAKUUMA U POSTSOCIJALISTIČKIM DRŽAVAMA	3.5 POSLJEDICE PRIMJENE
EKONOMSKOG MONIZMA (NEOLIBERALIZMA) U DRŽAVAMA TRANZICIJE	3.6 INSTITUCIONALNO
NASILJE KAO KOČNICA INSITUCIONALNOG PLURALIZMA U TRANZICIJSKIM DRŽAVAMA JUGOISTOČNE EVROPE
.....	3.6.1 Teorijski pristup
.....	3.6.2 Istraživanje na primjeru Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije
.....	3.6.3 Višestruki linearni regresioni model
.....	3.6.4 Rezultati i diskusija
.....	104 108 110 111 114 118 128 132 132 140 141 143 Četvrti dio
INSTITUCIONALNI OKVIR U MORSKIM LUKAMA 149 4.1 KOMPARATIVNA ANALIZA INSTITUCIONALNOG OKVIRA U	IZABRANIM NAPREDNIM SVJETSKIM MORSKIM LUKAMA
.....	153 4.1.1 Studija slučaja br. 6: luka Rotterdam
.....	159 4.1.2 Studija slučaja br. 7: luka Šangaj
.....	166 4.2
SPECIFIČNOSTI PRIVATIZACIJE U NAPREDNIM MORSKIM LUKAMA

.....	171	4.3	KARAKTERISTIKE INSTITUCIONALNOG OKVIRA U
IZABRANIM MORSKIM LUKAMA DRŽAVA TRANZICIJE	174	4.3.1	Studija slučaja br.8 : Luka
Šćećin	174	4.4	ZNAČAJ JAVNO-PRIVATNOG PARTNERSTVA ZA UNAPREĐENJE
PLURALISTIČKOG INSTITUCIONALNOG OKVIRA MORSKIH LUKA			
.....	183	4.5	PREDLOG KONCEPCIJE UZORNOG MODELA
INSTITUCIONAL- NOG OKVIRA ZA CRNOGORSKU MORSKU LUKU BAR	186		ZAKLJUČAK
.....			LITERATURA
.....			PRILOZI
.....			SPISAK SLIKA Br. 2.1 2.2 2.3 2.4 2.5 2. 6 2.7 Naziv
Karakteristike djelovanja institucija			Pozitivna i poželjna uloga institucija u društvu
.....			Sistem neophodan za ekonomski razvoj
.....			Suština institucionalnog poretka
savremenih tržišnih privreda			Osnovni elementi svojinskog regulisanja
.....			Predlog uslovnog modela
„4I“ faktora ekonomskog razvoja			Krizni mehanizam formiranja i djelovanja alternativnih institucija koje je stvorio
neoliberalizam	3.1	3.2	Indeks promjene realnog GDP u % za izabrane države
.....			Formiranje i djelovanje alternativnih institucija u uslovima neoliberalizma
.....	3.3	3.4	Djelovanje kvazi-institucionalizacije
Grafik za slučaj Bosne i Hercegovine (MS Excel Module Solver): procjene ispitanika vs. procjene dobijene modelom			višestruke linearne regresione analize
.....	3.5		Grafik za slučaj Crne Gore (MS Excel
Module Solver): procjene ispitanika vs. procjene dobijene modelom višestruke linearne re- gresione analize		
.....	3.6		Grafik za slučaj Srbije (MS Excel Module Solver): procjene ispi- tanika
vs. procjene dobijene modelom višestruke linearne re- gresione analize
3.7 Procenat zastupljenosti ocjena 1-5 od strane ispitanika u svakoj od posmatranih tranzicionih ekonomija (Bosni i			Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji)
.....	3.8		Prave koje predstavljaju nezavisne
promjenljive (Iv1-5) u odnosu na zavisnu promje-nljivu Dv nad čitavim uzorkom (Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija),			sa stand. dev. +/-2
.....	Strana	42	43
.....	45	50	58
.....	79	86	98
.....	125	130	139
.....	140	140	141
.....	141	3.9	Srednje vrijednosti
nezavisnih promjenljivih (Iv1-5) u odnosu na zavisnu promjenljivu Dv na čitavim uzorkom (Bosna i Hercego- vina, Crna			Gora i Srbija)
.....	3.10		Srednje vrijednosti zavisne (Dv) i nezavisnih promjenljivih (Iv1-5)
prema subjektivnim procjenama ispitanika (slučaj Bosne i Hercegovine)		
.....	3.11		Srednje vrijednosti zavisne (Dv) i nezavisnih promjenljivih (Iv1-5)
prema subjektivnim procjenama ispitanika (slučaj Crne Gore)	3.12		Srednje vrijednosti zavisne (Dv) i nezavisnih
promjenljivih (Iv1-5) prema subjektivnim procjenama ispitanika (slučaj Srbije)	3.13	3.14	Istraživački okvir
modela			Procentualno izražena zastupljenost procjena od 1 do 5 u skupu zavisne
promjenljive (Dv) (Izvor: sopstveni)	3.15		Zavisna promjenljiva (Dv) vs. nezavisne promjenljive (Iv1-5)
u modelu	4.1		Institucionalni elementi kao okvir za uslovnu
strukturu sistema pokazatelja lučkih performansi	4.2		Okvir za analizu proširenja područja
brodara i terminalskih opera- tora	4.3	4.4	4.5 Organizaciona šema
Luke Rotterdam sa institucionalnim okvirima Hipotetički model upravljanja morskim lukama u Kini do 1984. Hipotetički			model potrebnih institucionalnih i drugih promjena u Luci Bar
.....	142		142
.....	143		143
.....	144		149
.....	150		155
.....	163		166
.....	171		195
.....			SPISAK TABELA Br. 2.1 2.2 Naziv Uzroci i posljedice ignorisanja
institucionalnog pluralizma			Osnovni uzroci ekonomskih problema u nerazvijenim državama tranzicije

..... 3.1 Učešće privatnog sektora u bruto domaćem proizvodu u 2000. (u %) u izabranim državama 3.2 3.3 Rodrikova sistematizacija "dobrih" (tržišno održivih) institucija Ključni parametri istatistički pokazatelji u višestrukum linearnom regresionom modelu 3.4 Srednje vrijednosti nezavisnih promjenljivih (lv1-5) i rang njihovog uticaja na zavisnu promjenljivu (Dv) u modelu 4.1 Prikaz podjele posla u morskim lukama sa različitim tipovima vlasništva Strana 77 82 99 127 147 150 158 I dio UVOD 1.1

AKTUALNOST ISTRAŽIVANJA Ekonomija kao nauka o analizi racionalnih izbora: a) privrednih subjekata, koji nastoje da maksimiziraju svoju korisnost, odnosno b) alternativnih upotreba ograničenih resursa koji obavljaju privredni subjekti, razmatra i izučava opšta i posebna kategorijalna pitanja i institucionalne okvire ekonomske stvarnosti – granice optimalnog i pozitivnog djelovanja ekonomskih institucija: državnog, tržišnog i svojinskog regulisanja, njihovog odnosa i zona djelovanja. Savremena ekonomska nauka proučava fenomene mješovite privrede (miks svih ekonomskih institucija) kao civilizacijske tekovine. Dijalektika raz-voja je verifikovala potrebu resursno-lokacione, organizacione, motivacione i informaci- one međuzavisnosti i pluralistič-kog kombinovanja ekonomskih institucija. Istorija razvoja ekonomske misli, kao i razvoja privrednih sistema protekla je u diskusijama i monističkom sukobljavanju pristalica dvije ekonomske institucije – držav- nog regulisanja i tržišnog regulisanja. Ekonomisti su se uvijek svrstavali u dva apologet- ska tabora – diririzistički (zastupnici monizma državnog regulisanja privrede) i liberalis- tički (od prije dvije decenije neoliberalistički – zastupnici monizma tržišnog regulisanja). Navedene diskusije traju i danas, što predmetnoj temi doktorske disertacije daje poseban značaj i aktuelnost. One često odlučujuće djeluju na formiranje institucionalnog okvira ekonomske politike u pojedinim državama. Koliko god je pitanje najbolje institucionalne prakse uvijek otvoreno, jer zavisi od konkretnih uslova, primarni značaj u praksi svih razvijenih privreda ima izbalansirani institucionalni pluralizam. Navedeni pristup se u pojedinim tranzicijskim državama dugo ignoriše i pretpostavlja mu se institucionalno monistički pristup, koji je doveo do poraža- vajućih privrednih rezultata. Zbog svega toga je u naučnom pogledu veoma izazovno da se istraže uzroci nealternativnih i isključivih monističkih institucionalnih shvatanja poje- dinih tranzicijskih ekonomista, koji su u praksi najčešće supstituisani kvazi-institucio- nalnim ponašanjem. Mnogi autori su konstatovali da je uključivanjem institucionalne analize u eko- nomska istraživanja dopunjen skup uslova, koji ograničavaju ekonomsku djelatnost etič- kim, pravnim, običajnim, administrativnim, kulturnim i drugim regulatorima. Takođe se navodi

da je obavljanje ekonomskih aktivnosti mnogo organizovanije i efikasnije ako **su** preciznije 13
definisani uslovi koji ih određuju.

U tom smislu, Nobelovac D. Nort (1990, p. 3) navodi da institucije u opštem smislu čine formalne i neformalne društvene mehaniz- me, tj. skup svih

ograničenja (pravila, mehanizama i ustaljenih **normi ponašanja), koje je stvorio čovjek zbog** 137
regulisanja međusobnih ekonomskih, **političkih**

i društvenih interak- cija i djelovanja. Oni predstavljaju ograničenja najviše u dijelu mogućnosti izbora, jer bi se, kako se smatra, odstupanjem od njih vjerovatno mogli ostvariti i efikasniji rezultati, ali bi oni mogli nanijeli štetu drugima, što

protivurjeći principu Pareto optimuma. Ekonomske institucije predstavljaju regulatore i koordinate ekonomskih aktivnosti, koje se stalno ponavljaju, a suštinski sadrže pravila ponašanja i mehanizme koji obezbeđuju njihovu realizaciju. Uzimajući u obzir činjenicu da ekonomski rast i ekonomski razvoj ne karakterišu sve zemlje, što se dokazalo u mnogim istraživanjima, Nobelovac D. North (Ibid.) je njihov deficit ili odsustvo objasnio nepostojanjem i/ili deficitom većine institucionalnih struktura, prvenstveno prava svojine. Naučno je dokazano (Acemoglu et al., 2005; North i Thomas, 1973, p. 2) da su razvijene institucije preduslov ekonomskog rasta i razvoja. Pored ostalih, navedeno mišljenje podržava i Nobelovac J. Buchanan (prema: Drašković 1997, s. 5), koji je izjavio da "dobra igra više zavisi od dobrih pravila nego od dobrih igrača". Evolucija institucija je proces u kojem se odvija njihova specifična selekcija na bazi institucionalne konkurencije, koji obično djeluje u dugotrajnoj istorijskoj perspektivi. Sve savremene razvijene privrede su u institucionalnom pogledu mješovitog tipa, jer predstavljaju kombinaciju svih ekonomskih institucija, ekonomske slobode i državne prinude, tržišnog i državnog regulisanja, kao i odgovarajućih tipova svojine i interesa. Pitanje optimuma te kombinacije je otvoreno i aktuelno. Mješovitost privrednih sistema predstavlja afirmaciju alternativnog razvoja s širokim dijapazonom izbora, tj. tendenciju pretvaranja jednostranih suprotstavljenih i monističkih karakteristika

(unification) u njihovo pluralističko jedinstvo (unity), koju je davno primijetio A. Toynbee.

41

Uspješne privredne sisteme karakteriše skladan, dinamičan i ne-konfliktn odnos između svih institucija. Njihova interakcija, koja se u literaturi naziva institucionalna sinergija ili institucionalni pluralizam u literaturi nije sporna, ali se postavlja pitanje granica oblasti i metoda njihovog djelovanja. Za razliku od razvijenih tržišnih privreda, koje su dugotrajnom evolucijom unapređivale i usložnjavale svoje ekonomske sisteme, njihove elemente i institucije, države postsocijalističke tranzicije su naslijedile institucionalnu nerazvijenost i institucionalni monizam (dominaciju državnog regulisanja). Većina od njih nije uspjela da pokrene značajnije institucionalne promjene (oblika svojine, državnog regulisanja, tržišnog regulisanja i kontrolnog režima), koje predstavljaju osnovu, opšti okvir, zajednički imenitelj i preduslov svih ostalih tranzitivnih procesa. Umjesto razvijanja institucionalnog pluralizma kao dokazane civilizacijske kategorije, krenule su u razne institucionalno monističke improvizacije tipa neoliberalizam, koje su forsirale instituciju tržišnog regulisanja. U tranzicijskim privredama nije razvijena ni opšta, ni ekonomska institucionalna struktura i konkurencija, niti brojni tržišni i svojinski odnosi. Zbog toga je, pored ostalog, izostala efikasnost privređivanja. Deficit ekonomskih i opštih institucija i/ili njihovo redukovano egzistiranje su uslovlili brojni kočioni faktori uticaja i neformalni institucionalni supstituti, koji su predmet analize u ovoj doktorskoj disertaciji. Bez obzira na ideološko-apologetsku pozadinu bilo kojeg institucionalnog monizma, suština problema je mnogo složenija i zahtijeva temeljna naučna istraživanja i objašnjenja. Naime, pored osnovne teorijske i praktične dileme, koja postoji u pogledu odnosa institucionalni pluralizam vs. institucionalni monizam (koji je označen u nazivu ove doktorske disertacije), odnosno između logične institucionalne komplementarnosti i neproduktivne institucionalne jednostranosti, postoji još jedna izražena teorijska i praktična dilema, koja se odnosi na dualizam između teorijske retorike o institucionalnom monizmu i njegove praktične vulgarizacije, odnosno praktičnog pretvaranja propagiranog institucionalnog monizma (tržišnog regulisanja) u njegove pseudo oblike. Zbog svega toga, teorijsko i empirijsko istraživanje navedenih oblasti, koje je obuhvatila predmetna doktorska disertacija, ima izuzetnu aktualnost i značaj. Prvenstveno zato što su istraženi: — uzorni modeli pluralističke institucionalne matrice razvijenih država i pojedinih uspješnih tranzicijskih privreda, uključujući i Šangajski model, koji podrazumijeva mudru kinesku izreku da je „nebitna boja mačke, koja dobro lovi

miševe” i – uzroci institucionalne nerazvijenosti u većini tranzicijskih država, kojima pripada Crna Gora i – napravljen je kritički osvrt na kvazi-institucionalno ponašanje u pojedinim državama tranzicije i neopravdano forsiranje kvazi-neoliberalnih makroeko- nomskih recepata. 1.2 NAZIV I OBRAZLOŽENJE TEME DOKTORSKE DISERTACIJE Naziv teme doktorske disertacije je kako slijedi: “Institucionalni pluralizam versus istitucionalni monizam u tranzicijskim državama s osvrtom na praksu mor- skih luka”. U ekonomskoj literaturi je dokazano, što je već staknuto,

da je uloga institucija uopšte i ekonomskih institucija posebno izuzetno značajna za privredni rast i

62

održiv eko- nomski razvoja. Nekoliko Nobelovih nagrada

za ekonomiju (D. North, R. Coase, J. Buchanan, G. Becker, O. Williamson) su dokaz da

62

se radi o najrespektivnijem pravcu eko- nomske misli u posljednje tri decenije. Svi navedeni autori su pristalice institucionalnog pluralizma, koji se dokazao u praksi razvijenih privreda. To nije slučaj s većinom tranzi- cijskih država, gdje je ravnomjerna primjena ekonomskih i opštih institucija znatno redu- kovana, pod uticajem ideja ekonomista- reformatora o neoinstitucionalnom monizmu tržišnog oblika (tipa neoliberalizma). Nedostatak i/ili redukcija institucionalne konkuren- cije su objektivno predstavljali ozbiljnu prepreku za institucionalni i opšto privredni raz- voj. U kriznom periodu traženja optimalne kombinacije institucionalnih aranžmana, pri- mjena bilo kojeg tipa institucionalnog monizma (dirižizma ili tzv. »tržišnog fundamenta- lizma«) pokazala se anti-produktivnom. U relevantnoj i veoma obimnoj ekonomskoj literaturi o institucijama (neki ih na- zivaju institutima – prim. D. R.), koju sam konsultovao za izradu polaznih istraživanja, našao sam veliki broj shvatanja koja su u velikoj većini na liniji institucionalnog plu- ralizma. Međutim, postoji i određeni broj suprotnih shvatanja, koja podržavaju primjenu institucionalnog monizma (neoliberalnog tipa). Bez obzira na različitu uspješnost primjene prvih (u razvijenim), a drugih (u većini tranzicijskih država), teorijska dilema je prisutna i kao takva zaslužuje odgovarajuće is- traživanje na nivou doktorske disertacije. Posebno iz razloga što u konsultovanoj literaturi nijesam pronašao naučne članke, monografije ili doktorske disertacije u kojima je pred- met istraživanja tematski identičan ili sličan s temom ove doktorske disertacije. Pored toga, evidentna je nedovoljna istraženost predmetne teme na prostorima crnogorskog i bližeg međunarodnog okruženja. Zbog toga je istraživanje predmetne teme ne samo aktu- alno, nego i značajno, kako s aspekta teorijsko-istraživačkih izazova, tako i pružanja odre- đenih naučno zasnovanih predloga i zaključaka za buduće institucionalne reforme. Predmetna tema spada u oblast institucionalne ekonomske analize, koja prema mojim saznanjima do sada nije obrađivana na disertacionom nivou u Crnoj Gori, a u tretiranom problemskom kontekstu ni u jednoj bivšoj jugoslovenskoj državi. To bi trebalo da bude dodatni argumenat za njeno obrazloženje i opravdanost ovog istraživanja. Pored toga, dokazivanje potrebe za komplementarnim djelovanjem svih institucija u praksi, u uslovima njegovog evidentnog ignorisanja, trebalo bi da bude istraživački imperativ. Primjena predmetnog istraživanja na morske luke je takođe od velikog značaja za crno- gorsku pomorsku privredu (koja je prioritet ekonomskog razvoja već decenijama), u kojoj morske luke imaju i imaće značajno mjesto i ulogu, pa će istraživanje uzornih modela ukazati na pravce eventualnih promjena. Iz svega izloženog proizilazi da su obim, značaj i složenost istraživanja relativno veliki, aktuelni i primjereni nazivu teme predmetne doktorske

disertacije. 1.3 PREGLED VLADAJUĆIH STAVOVA U OBLASTI ISTRAŽIVANJA Dosadašnja istraživanja u inostranoj i domaćoj naučnoj i stručnoj literaturi potvrdila su raznoglasje shvatanja o institucionalnom načinu privrednog regulisanja. Većina respektivnih svjetskih ekonomista zalaže se za primjenu institucionalnog pluralizma. Nije mali broj ekonomista koji zastupa shvatanje o dovoljnosti monističke (tržišne) regulacije. Teorijska dilema o prednjem dugo traje i stalno se reprodukuje. Globalna ekonomska i finansijska kriza je ubjedljivo afirmisala dominantna shvatanja o potrebi primjene institucionalnog pluralizma. Pa ipak, ona nije neutralisala suprotna shvatanja pojedinih liberalno opredijeljenih autora, koja su aktuelna upravo i najviše u praksi pojedinih tranzicijskih država, u kojima se kriza reprodukuje još od sloma socijalizma. Za ta teorijski suprotna shvatanja je karakteristična retorička monistička isključivost, koja je, na žalost, u dijelu primjene u pojedinim tranzicijskim privredama praćena sasvim suprotnom fenomenologijom, koja u značajnom dijelu može nositi epitet »kvazi«. To daje poseban pečat predmetnom istraživanju i zahtijeva određeni stepen kritičke analize i elaboracije. Navedena teorijska dilema i evidentan raskorak između teorijskog monizma i njegove praktične vulgarizacije u značajnoj mjeri su opredijelili nivo i kvalitet institucionalnih aranžmana i uslova u kojima su se formirale i razvijale klice institucionalnih aranžmana u tranzicijskim postsocijalističkim državama. Pri tome je karakteristično ignorisanje postojećih teorijskih koncepata, kao i praktičnih pozitivnih primjera održivih institucionalnih okvira, što je poseban fenomen koji zaslužuje da bude istražen. Nabavka i detaljan pregled obimne savremene literature omogućili su nam da za ovu svrhu damo selektovan pregled vladajućih stavova. U stranoj literaturi se kao hrestomatski izdvajaju sljedeći naučni radovi: Monografije: Aoki, M. (2001), *Towards a Comparative Institutional Analysis*, MIT

Press, Cambridge; Eggertsson, T. (1990), *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge University Press: Cambridge;

154

Miller, M. ed. (2005), *Worlds of Capitalism - Institutions, Governance and Economic Change in the Era of Globalization*,

43

New York; North, D. C. (1990), *Institutions, institutional change and economic performance*, Harvard University Press, Cambridge, MA; North, D. (2005), *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, Princeton and

56

Oxford;

Ostrom, E. (2005), *Understanding Institutional Diversity*, Princeton University Press, Princeton, N.

69

Y.;

Scott, W. R. (1995), Institutions and organizations, Sage, Thousand Oaks, CA;

156

Williamson, O. E. (1985), The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contract- ing, The Free Press, New York;

102

Djelovi monografije:

Acemoglu, D., Johnson, S. Robinson, J. A. (2005), "Insti- tutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth", in: P. Aghion and S. Durlauf (eds.), Handbook of Economic Growth, Amsterdam: North-Holland, pp. 385-472;

61

Chang, H. J., Evans, P. (2005), "The Role of Institutions in Economic Change" in G. Dymksi and S. Da Paula (eds), Reimagining Growth, London, Zed Press, pp. 99-129;

37

Članci u časopisima:

Aidis, R., Estrin, S., Mickiewicz, T. (2008), "Institutions, Networks and Entrepreneurship Development in Russia: A Comparative Perspective", Journal of Business Venturing, Vol. 23, No 6, pp. 656-672;

42

Meyer, K. E., Peng, M. W. (2005), "Probing Theoretically into Central and Eastern Europe: Transactions, Resources, and Institutions", Journal of Interna-tional Business Studies, No 36, pp.600-621; Ostrom, E.

109

(2007), "Challenges and Growth: The De-velopment of the Interdisciplinary Field of Institutional Analysis", Journal of Institutional Economics, Vol. 3, No3, pp. 239-264;

161

Shleifer, A.

et al. (2004), "Do Institutions Cause Growth ?", **Journal of Economic Growth, Vol. 9, No 3, pp. 271-303;**

51

Tsai, K. S. (2006), "Adaptive informal institutions and endogenous institutional change in China", **World Politics, Vol. 59, pp. 116-**

75

41; William-son,

O. E. (1995), "The institutions and governance of economic development and reform", **Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1994, pp. 171-197.**

50

Internet izvori:

Acemoglu, D., Jehnsen, S., **Robinson, J. (2004),** "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth ", **NBER working paper, No 10481, [http:// papers .nber.org/ papers/w10481;](http://papers.nber.org/papers/w10481)**

113

Nee, V. (2003), *New Institutionalism, Economic and Sociological*, Princeton

University Press, Princeton; **Peng, M. W. (2003),** "Institutional transitions and strategic choices", **Academy of Management Review, No 28, pp. 275-**

144

296;

Rodrik, D., Arvind Subramanian, A., Trebbi, F. (2002), "Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development," **NBER Working Paper Series, National Bureau of Economic Research,**

95

Oct. U domaćoj i regionalnoj literaturi se u posljednjih 20-tak godina po svom značaju i direktnom tretiranju razmatrane naučne oblasti izdvajaju sljedeći naučni radovi: Naučne monografije –

Madžar, Lj. (1995), Svojina i reforme, Ekonomski institut i Institut za ekonomske studije, **Beograd;**

165

Drašković V. (1997), Neoinstitucionalne ekonomske

teorije - prava svojine, firme i društvenog izbora, Beograd - Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo; Drašković, V. (2005), Svojina i privatizacija, Kotor: Fakultet za pomorstvo; Drašković, V. et al. (2010), Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija, ELIT, Podgorica; Drašković,

21

V., Drašković, M. (2013), Institucije, poredak i tranzicija, RIFIN, Zagreb i ELIT, Podgorica..

1

Dio naučne monografije: Vukotić, V. (2005), "Individualizam, ekonomski poredak i država",

u: Pojedinac i država, Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska is- traživanja, Beograd, 164

ss. 9-20;

Prokopijević, M. (2004), "Ekonomske slobode i ekonomski rast", u: Ekonomske slobode i poslovno udruživanje, Miločer,

3

ss. 83-100. Članci u časopisima: Acimovic, S. (2012), „Inconsistencies in the Creation of Regulatory Bodies as Important Economic Institutions in Transition Countries: Example of Serbia”,

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 2, Special Issue, pp.

17

295-308; Budak, J., Sumpor, M. (2009), „Nova institucionalna ekonomija i institucionalna konvergencija“, Ekonomski pregled, god. 60, br. 3-4, ss.

168-195; Čakardić, A. (2006), „Globalna neoliberalna demokracija u ‘minimalnoj’ državi“, Filozofska istraživanja br. 104, god. 26, sv. 4,

57

ss. 849-860;

Drašković, M. (2007), „Suština i značaj teorije dogovora”, *Montenegrin Journal of Economics* Vol. 3, NO 6, 5

213–221; Drašković, M. (2010), „Savremeni trendovi u razvoju morskih luka”, *Montenegrin Journal of Economics* Vol. 5, No 12, 89-114;

Drašković, M., Radovic, D. (2012a), „The Economy of Conventions’ Originality and Similarities With Neoinstitutionalism”, *Montenegrin Journal of Economics*, Vol. 8, No 1, pp. 207-222; 15

Drašković, V. (2010), „The Real Institutionalization as a Condition of the Efficient Economic Politics and Economic Development of the Sea States”, *Facing the Future of South East Europe*, Zagreb: Croatian Institute of Finance and Accounting; 17

Drašković, V. (2011), "The Institutional Pluralism as a Condition of the Economic Development", *Zhurnal Ekonomicheskoy Teorii* No. 4, pp. 7-17; 49

Drašković, V. (2005), „Individualizam i instituti”,

Montenegrin Journal of Economics Vol. 1, No 2, pp. 57 -70; Drašković, V. (2005) „Prioritet ekonomskih instituta u odnosu na ekonomske slobode i njihova komplementarnost”, *Ekonomski anali*, br. 165, ss. 213-223; Drašković, V. 12

(2003), „Značaj institucionalizacije i njena ograničenja u periodu postsocijalističke tranzicije”,

Ekonomski misao br. 1-2, ss. 143-151; Drašković, V. 12

(1998), „Mogućnost primene neoinstitucionalne ekonomske teorije u analizi tranzicije postsocijalističkih zemalja”, *Ekonomski misao* Vol. 31, br. 4, ss. 401-412; Golubović, Z. (2004), “Elementi kritike neoliberalnog modela tranzicije”, *Sociološki pregled*, Vol. 38, No 1-2, ss. 5-21; Golubović, N. i dr. (2011), “Od 'starog' do 'novog' ekonomsko-teorijskog imperijalizma”, *Ekonomske teme* Vol. 19, No. 2, ss. 137-151; Halebić, J. (2009), "Ekonomske institucije: nacionalni i globalni efekti", *Ekonomija / Economics* 16 (2), ss. 627-642; Kušić, S. (2008), „Institucionalni i evolucijski aspekti privatizacije u Srednjoj i Istočnoj Evropi”, *Ekonomski pregled*, Vol. 58, No. 1-2, ss. 91-105; Madžar, Lj. (2000), “Alternative

in- stitucionalnog prilagođavanja i strategija ekonomske politike”, Ekonomski anali, br. 3–4, ss. 215–241; Mencinger, J. (2005), „The Slovenian Transition Model”, Montenegrin

Journal of Economics Vol. 1, No. 2, pp. 27-36;

81

Mesarić, M. (2006), “Dugoročna ne- održivost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma”, Ekonomski pregled No 9-10, ss. 603-630;

Mesarić, M. (2011), „Neoliberalizam vs. planiranje kao institut društveno-ekonomskog razvitka”,

32

Montenegrin Journal of Economics, Vol. 7, No 2, ss. 5-20;

Prokopijević, M. (2004), “Ekonomske slobode i ekonomski rast”, **u: Ekonomske slobode i poslovno udruživanje, Miločer,**

3

ss. 83-100; Stojanov, D. (2012), “Transition of Bosnia&Herzegovina Economy: An Example of Economics Barbarism”, Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No. 1, pp. 187-196; 1.4 PREDMET DOKTORSKE DISERTACIJE Uža naučna oblast predložene teme je Institucionalna ekonomija. Ona spada u red ekonomskih nauka i predstavlja najrespektivniji pravac ekonomske misli, što dokazuje veliki broj dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju iz ove oblasti (sedamnaest). Predmet istraživanja ove doktorske disertacije je odnos između dvije dominirajuće teorijske koncepcije regulisanja privrede (institucionalni pluralizam i institucionalni monizam) u teorijskoj i praktičnoj ravni, s primjenom na postsocijalističke tranzicijske države i morske luke kao značaj segment pomorske industrije. U predmetnoj doktorskoj disertaciji će se komparativno analizirati i razmotriti kako teorijski, tako i empirijski aspekti navedene istraživačke problematike. Naslov teme doktorske disertacije ukazuje na tri osnovne teorijsko-analitičke i empirijsko-analitičke ravni istraživanja, i to kako slijedi: - Prva ravan: opšti teorijsko-metodološki pristup neoinstitucionalnoj (NIE) ekonomskoj misli, njenom značaju i uticaju na praksu razvijenih i tranzicijskih privreda, stavovi NIE relevantni za definisanje odnosa institucionalni pluralizam vs. institucionalni monizam i komparativna analiza mogućnosti primjene institucionalne ekonomske aparature u ekonomskoj stvarnosti. - Druga ravan: komparativna analiza prakse pluralističkog i monističkog institucionalnog okvira u izabranim razvijenim i tranzicijskim državama, s osvrtom na specifiku Kine, sa studijama slučaja, kritičkim osvrtima i predlogom mjera za prevazilaženje deficiita institucionalnih elemenata; - Treća ravan: komparativna analiza pluralističkog i monističkog institucionalnog (regulatornog) okvira u izabranim naprednim svjetskim morskim lukama, lukama tranzicijskih država i Kine, sa nekoliko studija slučaja i predlog mjera i koncepcije pluralističkog institucionalnog modela za morske luke tranzicijskih država. Shodno navedenom predmetu istraživanja, postavljen je naučni problem istraživanja, koji se sastoji u: — opštoj i komparativnoj analizi, istraživanju i objašnjenju fenomena institucionalnog pluralizma, institucionalnog monizma i njihovih razlika, njihovog odnosa, faktora uticaja, značaja i razvojnih tendencija u praksi tranzicijskih država s osvrtom na morske luke; — kritičkom osvrtu na teorijsko forsiranje monističkih institucionalnih recepata, kao i na evidentnu i suštinsku razliku između njihovog retoričkog

propagiranja i kvazi-institucionalne primjene u praksi i — davanju predloga za teorijsko formulisanje i praktično formiranje konzistentnog pluralističkog institucionalnog ambijenta kao uzornog razvojnog modela na nivou tranzicijskih privreda uopšte i morskih luka posebno. U skladu sa gore definisanim predmetom i problemom istraživanja i u skladu s predlozima mentora, izabran je i predložen navedeni naslov doktorske disertacije. Tema doktorske disertacije je strukturirana u četiri osnovna istraživačka dijela (pored ostalih propisanih cjelina kao što su apstrakt, abstract, spisak tabela, spisak slika, spisak prikaza, zaključak i literatura). Ta četiri dijela doktorske disertacije u potpunosti odgovaraju gore navedenim ravnima predmeta istraživanja i imaće odgovarajuće studije slučaja. To znači da sam, pored sakupljanja, obrade i citiranja izabranih djelova iz brojnih teorijskih izvora, istraživao i obimnu analitičku građu i empirijske podatke, koji su relevantni za objašnjenje razmatranih fenomena i odgovarajućih pitanja, koja su s njima takođe tijesno povezana i koja treba da služe za potvrdu (ili odbacivanje) ponuđenih hipoteza. Preko komparativnih analiza različitih institucionalnih okvira je istražen faktički nivo navedenih fenomena, sa svim prednostima i nedostacima istih, izdiferencirane su ključne razlike, obrazložena je akademska kritika glavnih nedostataka i dati su doprinosi za razrješenju gore pomenute teorijske dileme. Pored toga, posmatrana je, istražena i tematski definisana osnovna suprotnost između pluralističkog institucionalnog okvira i monističkog institucionalnog okvira (koji u praksi ima tendenciju vulgarizacije i rezultirajućeg kvazi-institucionalnog ponašanja), što je predstavljao osnovni kontekst za istraživanje ključnih teorijskih koncepcija i empirijsko istraživanje prakse izabranih tranzicijskih privreda i morskih luka kao njihovog značajnog segmenta. Najzad, u hipotetičkom empirijsko-metodološkom dijelu istraženi su osnovni uzroci institucionalnog nasilja kao opšteg okvira anti-institucionalnog ponašanja u posmatranim državama Jugoistočne Evrope. Konstatovano je da je institucionalno nasilje jedna od glavnih kočnica institucionalnog pluralizma, a samim tim i društveno-ekonomskog razvoja.

1.5 MOTIVI ZA IZRADU TEME I NAUČNI DOPRINOS

Respektabilnost neoinstitucionalne ekonomske analize, potreba njene dosledne primjene u praksi tranzicijskih država, potreba osvjetljavanja jedne od ključnih razvojnih dilema u dijelu teorije i prakse, kao i relativno mali obim naučnih radova koji su se sistematski bavili pitanjem odnosa institucionalnog pluralizma i institucionalnog monizma u teoriji i praksi tranzicijskih privreda bili su mi početna inspiracija za izradu naslovne teme doktorske disertacije. U njoj su se kao naučni doprinos pojavili neki značajni odgovori, otvorila neka nova pitanja iz navedene problematike i prikazane su neke bitne komparativne analize, koje su u određenoj mjeri otklonile dilemu koja je ranije pomenuta. Ključni motiv za izradu predmetne doktorske disertacije je moja želja za daljim naučnim usavršavanjem u respektabilnoj oblasti institucionalne analize, čiji je stepen praktične primjena u raznim državama strategijski determinisao nivo njihove privredne razvijenosti. Dodatni motivi su bile mnoge nejasnoće u pogledu: — vještački stvorene dileme u pojedinim tranzicijskim državama između institucionalnog pluralizma i institucionalnog monizma, — forsirane i neopravdane implementacije institucionalnog monizma (neoliberalnog tipa), — zapostavljanja i zatajivanja institucionalnih faktora razvoja u pojedinim tranzicijskim privredama i — neuvažavanje komparativnih iskustava razvijenih država iz navedenih oblasti, odnosno uzornih modela, čija bi primjena mogla generisati mnoge pozitivne institucionalne promjene i pomoći revitalizaciji krizne privrede. Najzad, kao važan motiv se pojavilo i moje uvjerenje da ću istraživanjem predmetne teme uspjeti da makar malo pomjerim granice znanja u Crnoj Gori o potrebi uvažavanja paradigmatičkih znanja iz oblasti neoinstitucionalne ekonomske analize, koja su zaživjela u praksi svih razvijenih država, kao i mogućnost da se ovim putem zainteresuju i neki drugi istraživači iz Crne Gore. Naučni doprinos ove doktorske disertacije ogleda se u sljedećem: ? sistematizovanju obimne i veoma značajne teorijske i empirijske građe, ? proširivanju postojećih naučnih znanja iz oblasti institucionalne analize i ukazivanje na velike mogućnosti njene primjene u praksi tranzicijskih država, ? originalnoj komparativnoj analizi raznih teorijskih aspekata i praktičnih fenomena iz domena predmetne teme, ? izradi

osam originalnih studija slučaja po pojedinim značajnim aspektima iz domena predmetne teme, ? koncipiranju predloga uzornih modela institucionalnog okvira za tranzicijske privrede i morske luke kao specifične dodirne tačke privrednih sistema raz- ličite privredne razvijenosti, ? ukazivanje na potrebu prihvatanja savremenih svjetskih standarda u pogledu primjene pluralističkog institucionalnog koncepta, ? upoznavanje s najnovijim teorijskim shvatanjima i praktičnim fenomenima, tendencijama i koncepcijskim pristupima rješavanja institucionalne strukture u pojedinim državama, ? objašnjenju mnogih značajnih aspekata predmetne teme kojoj u Crnoj Gori i našem bližem regionalnom okruženju nije posvećena potrebna i dovoljna paž- nja, uprkos činjenici da su institucionalne promjene civilizacijski imperativ, ? afirmaciji principa institucionalnog pluralizma i kritici principa institucional- nog monizma, generisanog u kvazi- neoliberalizmu i ? empirijskom i hipotetičkom istraživanju percepcije javnosti na bazi selekto- vanih uzoraka o postojanju institucionalnog nasilja kao kočionog faktora društveno-ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, korišćenjem metoda višestruke linearne regresione analize. Osnovni problemi na koje sam nailazio u toku istraživanja odnose se na: ? nedostatak pojedinih bibliografskih jedinica stranog porijekla, ? teškoće prilikom njihove nabavke, ? heterogenost pokazatelja institucionalnog ambijenta u publikacijama međuna- rodnih institucija i nemogućnost njihove primjene u pojedinim komparativnim analizama i ? nedostupnost ili teška dostupnost podataka o pojedinim pokazateljima.

1.6 OSNOVNI CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA Pošto je predmet istraživanja veoma složen i ima svoje teorijske i praktične di- menzije, cilj istraživanja je višestruk, jer je potrebno da se sa mnogih teorijskih i praktič- nih aspekata osvijetli ne samo razmatrana teorijska dilema, sadržana u naslovu doktorske disertacije, nego i njeni brojni uzroci i posljedice. Zbog toga smo širokog spektra ciljeva istraživanja za potrebe istraživanja izdvojili sljedeće: — isticanje značaja tradicionalne dileme ekonomske nauke u pogledu prioriteta institucionalne razvojne paradigme, — prikaz osam originalnih studija slučaja, na raznim nivoima istraživanja, — ukazivanje na civilizacijske tekovine institucionalnog regulisanja privrede, koji kao specifični uzorni modeli mogu značajno koristiti za primjenu u tranzi- cijskim privredama uopšte i njihovim morskim lukama, — komparativna analiza uzročno-posjedične veze između institucionalnog plura- lističkog okvira i ekonomskog razvoja na nivoima razvijenih i tranzicijskih država, — kritički osvrt na pojedina teorijska tumačenja, kao i praktična rješenja iz pos- matrane istraživačke oblasti i — istraživanje percepcije javnosti o postojanju institucionalnog nasilja u posmat- ranim državama Jugoistočne Evrope. Među osnovnim zadacima istraživanja mogu se izdvojiti sljedeći: — sistematizovanje brojnih teorijskih izvora i empirijskih podataka koji su pove- zani s analizom različitih teorijskih modela i shvatanja, kao i empirijskih pri- stupa u izabranim državama, koje se nalaze na različitim nivoima privrednog razvoja, — obuhvatan prikaz relevantnih teorijskih stavova poznatih svjetskih i domaćih autora iz predmetne oblasti, — selektivan prikaz i komparativna analiza praktičnih rješenja u razvijenim drža- vama, tranzicijskim državama i Kini kao svojevrsnom svjetskom privrednom i institucionalnom fenomenu, — definisanje savremenih razvojnih pojava u raznim aspektima predmeta istraži- vanja, — ukazivanje na specifičnosti kočionog institucionalnog ambijenta u tranzicij- skim privredama, koje su onemogućile primjenu konzistentnih recepata neo- institucionalne teorije, — analiza i objašnjenje izabranih karakterističnih praktičnih fenomena, koji su rezultat razlite primjene institucionalnih aranžmana i — pregled različitih teorijskih shvatanja i iskustava iz dijela razmatrane proble- matike,

1.7 TEORIJSKO-HIPOTETIČKI OKVIR ISTRAŽIVANJA Predmet i naučni problem istraživanja ove doktorske disertacije su presudno uslo- vili definisanje osnovne polazne radne hipoteze, koja glasi: savremeni nivo razvijenosti, mogućnosti održivog privrednog razvoja i izlaska iz ekonomske krize u tranzicijskim državama značajno zavise od izbora pluralističkog ili monističkog načina institucio- nalog regulisanja. Tako postavljena osnovna polazna radna hipoteza implicirala je postavljanje četiri pomoćne hipoteze u ovoj doktorske disertacije, i to kako slijedi: — Kvalitetni institucionalni aranžmani podrazumijevaju komplementarno djelo- vanje svih institucija predstavljaju i ograničenja za

oportunističko vođenje makroekonomske politike; — Pluralistički institucionalni ambijent mora biti razvojni prioritet država u tranziciji, kako s aspekta stvaranja privlačnog poslovnog ambijenta za strana ulaganja, tako i aspekta prevazilaženje brojnih negativnosti i kriznih faktora uticaja; — Pluralistički institucionalni okvir predstavljaju jednu od ključnih kompetencija savremenih privrednih sistema, jer omogućuje primjenu naprednih znanja i tehnologija, preko kojih se stvaraju konkurentne prednosti i stvaraju pretpostavke za eliminaciju sociopatoloških pojava kao generatora kočionog mehanizma tranzicije. — Faktori koji su definisani sa pet nezavisnih promjenjivih (prva, institucionalna nerazvijenost, druga, redukcija ekonomskih sloboda, demokratije i individualizma, treća, hegemonistički poredak vladanja, četvrta, diktat "novih preduzetnika" i "novih elita" i peta, dominacija povlašćenih izbora i interesna motivacija nomenklatura na vlasti) dominantno utiču na manifestovanje i održavanje institucionalnog nasilja kao ključnog razvojnog ograničenja u državama Jugoistočne Evrope.

1.8 METODE ISTRAŽIVANJA Definisani istraživački ciljevi i zadaci su rješavani primjenom uobičajenih naučnih metoda koje se koriste u društvenim i ekonomskim naukama. Radi se o analizi, sintezi, dedukciji, indukciji, zaključivanju putem apstrakcije (razlikovanja bitnog od ne-bitnog), komparaciji, posmatranju, dokazivanju, opovrgavanju, studijama slučaja, konkretizaciji (putem elementarnog modeliranja), generalizaciji, deskriptivnim, empirijskim i istorijskim metodama, kao i nekim elementarnim statističkim metodama obrade podataka. U toku pisanja teksta koristio sam grafičko, šematsko i tabelarno ekonomsko modeliranje, zbog potpunijeg objašnjenja i razumijevanja pojedinih istraživanih oblasti (prikazi, grafici, slike, logičke šeme i tabele). Navedene metode su poslužile kao osnova za provjeru polaznih radnih hipoteza (osnovnih i pomoćnih) u ovoj doktorskoj disertaciji. Istraživanja pojedinih konkretnih pitanja obavio sam u izabranim morskim lukama, u zavisnosti od uslova i mogućnosti za studijsko putovanje. U tom smislu sam obavio polugodišnje studijsko putovanje u poljsku luku Ščećin, na bazi programa Erasmus plus. Na bazi analitičkih i empirijskih istraživanja, kao i dobijenih podataka uradio sam nekoliko studija slučaja, koje čine sastavni dio ove doktorske disertacije. Glavno empirijsko i hipotetičko istraživanje u ovoj doktorskoj disertaciji odnosi se na percepciju javnosti, i to na bazi selektovanih uzoraka osoba s visokim obrazovanjem po pitanju postojanja institucionalnog nasilja kao kočionog faktora društvenog i ekonomskog razvoja u izabranim državama Jugoistočne Evrope (Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini). Na bazi hipotetičkog teorijskog pristupa i odgovarajućih anketnih pitanja uradio sam kvantitativnu analizu uticaja pet nezavisnih promjenjivih na zavisnu promjenjivu, koju smo definisali kao postojanje institucionalnog nasilja u društvu navedenih država. Metodološki sam primjenio višestruki regresioni linearni model na uzorke od po 150 odabranih ispitanika u tri navedene države.

1.9 DOKUMENTACIONA OSNOVA ISTRAŽIVANJA, NAČIN PRIKUPLJANJA I OBRADA DOKUMENTACIJE Dokumentacionu osnovu za istraživanje čine: — inostrana i domaća stručna i naučna literatura, kao što su monografije i članci iz predmetne oblasti; — razni Web sajtovi sa naučnim referatima, člancima, studijama i drugim dokumentima; Naučni radovi i istraživanja, koja se bave predmetnim pitanjima i problemima, a objavljeni su u poznatim međunarodnim i regionalnim naučnim časopisima, kao što su:

American Economic Review, Journal of Economic Literature, The Journal of Economic Perspective, 153

Journal of Management and Governance, Comparative Economic Studies, Journal of International Business Studies, Corporate Governance, Montenegrin Journal of Economics, Ekonomske teme i drugi. Pored Interneta i naučne literature, izvori za pisanje doktorske disertacije dobiće se pregledom baze podataka EBSCO i drugih dostupnih baza podataka. Dodatna dokumentaciona osnova biće prikupljena prilikom rada na terenu, u izabranim morskim lukama.

1.10

STRUKTURA DOKTORSKE DISERTACIJE Pored uvoda kao prvog dijela doktorske disertacije i zaključka, ista je strukturisana u tri istraživačke tematske cjeline, koje su ujednačene i međusobno analitički i metodološki tijesno povezane. U drugom dijelu disertacije pod nazivom: Neoinstitucionalne ekonomske teorije relevantne za definisanje odnosa institucionalni pluralizam versus institucionalni monizam elaboriran je teorijsko-metodološki pristup neoinstitucionalnim ekonomskim teorijama, kao i uticaj, tj. uzročno-posljedični odnos institucija i ekonomske evolucije. Objasnjeni su suština, značaj i kritika metodološkog individualizma, koji na odođeni način predstavlja specifičnu osnovu neoinstitucionalne ekonomske teorije. Prikazana je suština ključnih neoinstitucionalnih ekonomskih teorija, i to isključivo u dijelu u kojem su one relevantne za definisanje odnosa između institucionalnog pluralizma i institucionalnog monizma, kao i doprinos neoinstitucionalne ekonomske teorije u shvatanju i rješavanju problema privreda u tranziciji. Navedene su osnovne poruke NET i mogućnosti njene primjene u praksi tranzicijskih privreda, koje pružaju kvalitetnu teorijsku podlogu za objašnjenje izuzetnog značaja institucionalnog pluralizma i istovremenu kritiku institucionalnog monizma u savremenoj literaturi. Pri tome su analizirane NET za odnos institucionalni pluralizam-institucionalni monizam: prava svojine i društvenog izbora. U ključnom podnaslovu drugog dijela detaljno je istražen teorijski pristup značaju institucionalnog pluralizma, uz ključna objašnjenja njegovog pojma i značaja za društveni i ekonomski razvoj. Pored toga, prikazan je poseban teorijski osvrt na kvazi-institucionalni monizam neoliberalnog tipa, koji je rezultat kvazi-neoliberalnog tumačenja metodološkog individualizma. Na kraju, sve je to omogućilo da se uradi teorijski zasnovan i praktično utemeljen i konzistentan kritički osvrt na neoliberalna (možda je ispravnije reći kvazi-neoliberalna) teorijska shvatanja i njihovu negativnu ulogu u periodu tranzicije. U trećem dijelu disertacije pod nazivom: Komparativna analiza primjene pluralističkog i monističkog institucionalnog okvira u državama tranzicije obrađeni su postojeći opšti društveni uslovi u kojima se primjenjuju različiti institucionalni aranžmani i ekonomske aparature u ekonomskoj stvarnosti razvijenih država i raznih država tranzicije, zatim brojne dileme i paradoksi tranzicije s aspekta ekonomske institucionalizacije. Urađena je komparativna analiza primjene pluralističkog institucionalnog okvira u razvijenim privredama sa tri studija slučaja institucionalnog pluralizma u karakterističnim (po uspjehu) tranzicijskim državama (Kina, Poljskoj i Sloveniji), zatim komparativna analiza primjene monističkog pluralističkog institucionalnog ekonomskog okvira u pojedinim tranzicijskim državama i opšta analiza izraženih institucionalnih problema u državama tranzicije (državnog regulisanja, svojinske transformacije i tržišnog regulisanja), uz dvije karakteristične studije slučaja (Rusija i Crna Gora). Detaljno su analizirani osnovni uzroci dugogodišnjeg reprodukovanja institucionalnog vakuuma u pojedinim postsocijalističkim državama i prepreke ekonomskoj institucionalizaciji, kao i kritika neselektivne primjene monističkog kvazi-institucionalnog okvira u izabranim tranzicijskim državama. Sve je to poslužilo da se objasni tretirani (vjerojatno ne sporni, i pored neoliberalnih orkestriranih nastojanja) odnos neoliberalizam vs. institucionalizacija, uz kritiku primjene monističkog modela neoliberalne makroekonomske politike u izabranim tranzicijskim državama i ukazivanje na posljedice njene primjene. U okviru navedenog istraživanja na više mjesta je dat predlog najvažnijih mjera za koje se vjeruje da mogu doprinijeti prevazilaženju monističkog institucionalnog okvira i postojeće društveno-ekonomske krize u većini država tranzicije. Na kraju trećeg dijela urađen je empirijsko-hipotetički model istraživanja percepcije javnosti u pogledu nivoa institucionalnog nasilja (zavisna promjenjiva) kao kočionog faktora društveno-ekonomskog razvoja u posmatranim državama Jugoistočne Evrope. Kvantitativna analiza je obuhvatila pet nezavisnih promjenjivih, a korišćena je metoda višestruke regresione linearne analize. U četvrtom dijelu disertacije pod nazivom Institucionalni okvir korporativnog upravljanja u morskim lukama urađena je komparativna analiza institucionalnih okvira u: — izabranim naprednim svjetskim morskim lukama sa dvije studije slučaja (Rotterdam i Šangaj) i — u izabranoj srednje razvijenoj morskoj luci

tranzicijske države, studija slučaja (luka Šćećin) Analizirane su specifičnosti privatizacije u naprednm morskim lukama, koje mogu poslužiti kao uzorni model crnogoskoj morskoj luci Bar. Takođe su istražene ključne karakteristike institucionalnog okvira u izabranim morski mlukama tranzicijskih država, od kojih je urađena studija slučaja za luku Šćećin u Poljskoj. Obrađene su sve glavne strategije privatizacije. U luci Šćećin sam realizovao polugodišnji istraživački stu- dijski boravak. Objašnjen je značaj modela javno-privatnog partnerstva za unapređenje plurali- stičkog institucionalnog okvira morskih luka. Pored toga, predložena je hipotetička kon- cepcija uzornog modela institucionalnog okvira za crnogorsku morsku luku Bar. Drugi dio NEOINSTITUCIONALNE EKONOMSKE TEORIJE RELEVANTNE ZA DEFINISANJE ODNOSA INSTITUCIONALNI PLURALIZAM VS. INSTITUCIONALNI MONIZAM Jedno od najvažnijih, najsloženijih i najdiskutabilnijih pitanja savremene tranzi- cije u postsocijalističkim državama je izbor i kombinacija raznih oblika i mehanizama privrednog regulisanja. Mnogi autori (kao npr. V. Drašković i M. Drašković, 2010, s. 9) smatraju da prednje

rezultira iz problema šireg društvenog regulisanja (političkog, insti- tucionalnog, **socijalnog,** **moralnog,** kulturnog **i dr.**)

67

Oni navode da je većina predstavnika raznih pravaca ekonomske nauke skoro jedinstvena u ocjeni da je neophodan pluralizam ekonomskih institucija, u to u raznim njegovim kombinacijama. Dalje, isti autori ističu da se

u teorijskoj ravni vode sporovi po pitanju granica i oblasti djelovanja ekonomskih institucija, njihovoj društvenoj **usmjerenosti,** angažovanosti **i**

1

sl. Nesporno je da je u praksi većine nerazvijenih država tranzicije, a posebno u drža- vama JIE došlo do značajne disfunkcionalnosti formalnih i neformalnih institucija u skoro svim društvenim i ekonomskim segmentima (Ibid.). Zbog svega toga, veliki broj autora (kao i navedeni autori) smatra da institucionalni pluralizam kao osnovni razvojni princip predstavlja organsku i cjelovitu karakteristiku svih razvijenih društava i privreda, jer se u njima dokazao kao konzistentni oblik odvijanja i rješavanja brojnih protivrječnosti iz- među javnih i privatnih interesa. Institucionalni pluralizam se zasniva na dinamičkoj ravnopravnosti i usklađivanju međusobno konkurišućih i raznovrsnih institucionalnih oblika(načina) regulisanja, koor- dinisanja, stimulanja, limitiranja i organizovanja ljudskih aktivnosti (društvenih i eko- nomskih) – prilagođeno prema: North, 1990, 2005; Acemoglu, Johnson and Robinson, 2005; Chang and Evans, 2005; Chang, Ha-Joon, 2005; Hodgson, 2007; Williamson, 1995. Na početku procesa tranzicijskih reformi je bilo mnogo više dilema, nerazumije- vanja, lutanja i pitanja nego nekih jasnih vizija i konkretnih odgovora o njihovim realnim ishodima i trajanju. Sa istorijske distance, danas nam se čini da su V. Drašković i M. Dra- šković (2010) s pozicija neutralnosti nauke i institucionalnog pluralizma pravilno ocije- nili razmatrane procese. U tom smislu, oni su napisali da je ekonomska nauka bila zate- čena pred brzim promjenama ekonomske stvarnosti, nepripremljena i nenavikla na te no- ve situacije i da nije uspjela da kreira funkcionalne i konzistentne teorijske osnove raznih fenomena i procesa, koji su karakterisali magistralne pravce tranzicije. Teorija je posebno kasnila sa analizom navedenih pojava, procesa i promjena kod objašnjenja tzv „teorije konvergencije“ (približavanje raznih formacijskih sistema). Takođe se čini da su mnogo aktivniji i preduzimljiviji bili institucionalni monisti, koji su sebe nazivali neoliberalima. Oni su željeli da kreiraju ekonomsku politiku

po svojoj mjeri, koja će u praksi odgovarati njima kao apologetama, alibi-reformatorima i alibi-neoliberalima, kao i interesima novih nomenklatura vlasti i njihovim lobistima. Mnogi autori postsocijalističke provinijencije opravdano smatraju da je postojalo široko ukorijenjeno uvjerenje u narodima (koji su tražili promjene, zaboravljajući da one mogu biti na bolje, ali i na gore) da je tranzicija trebala da dovede do izgradnje mješovitog društva i mješovite ekonomije institucionalno pluralističkog tipa. Jasno je da su ta altruistička vjerovanja bila ukorijenjena u mnogim shvatanjima raznih autora o potrebi pretvaranja jednostranih obilježja u njihovo jedinstvo. Tu se prvenstveno misli na društvo i privredu, u kojima će se gradualistički i sinergistički formirati zrela i realna tržišna privreda kao podsistem efikasne i konzistentne mješovite ekonomije, odnosno kao specifični skup ravnopravnih i funkcionalnih ekonomskih i društvenih institucija. Na žalost, već od samog početka je bilo sasvim jasno da se umjesto navedene konzistentne razvojne strategije, koja bi trebalo da bude zasnovana na funkcionalnom institucionalnom pluralizmu, forsirano nametala pogubna, na prvi pogled institucionalno monistička ideologija (neoliberalnog tipa), a u suštini (realnoj društvenoj i ekonomskoj stvarnosti) je nametan i ostvarivan vulgarizovani kvazi-neoliberalni ekonomski poredak (prilagođeno prema: V. Drašković, M. Drašković, 2010, s. 11). Dugogodišnje (skoro trodecenijsko) trajanje tranzicije i njeno navodno traganje za uspostavljanjem demokratskog i pluralističkog institucionalnog poretka, sa tzv. „puno- i integralnim“ tržišnim privređivanjem bilo je dominantno uslovljeno univerzalnim djelovanjem globalizacionih, geopolitičkih i geoekonomskih strategijskih procesa (kao spoljnim faktorom uticaja), kao i tradicionalnom dominacijom politike nad ekonomijom (kao unutrašnjim faktorom uticaja). Naravno da je sve to u pojedinačnim i kombinovanim dejstvima posljedično dovelo do stalnog reprodukovanja društvene i ekonomske krize. Te krize su dodatno pojačane izbijanjem velike globalne ekonomske krize 2008. godine. Koristeći teorijska poređenja, može se sa velikom sigurnošću tvrditi da je sve gore navedeno u skladu sa mišljenjem koje je iznio T. Sicular (1993, pp. 333-337), a koje implicitno sugerise da teškoće prouzrokovane radikalnim ekonomskim reformama pojačavaju političku nestabilnost, koja dalje direktno spriječava izgradnju pravne i institucionalne infrastrukture, kako države, tako i njenih magistralnih procesa (kao što je npr. privatizacija). Jasno je da to dalje prouzrokuje usporavanje priliv stranih direktnih investicija i značajno doprinosi produžavanju postsocijalističkog pada (transformacionog – izraz J. Kornaia) i daljih političkih polarizacija i monopolizacija. Navedeno rezonovanje izaziva potrebu za objašnjenjem specifične suštine ključnih uzroka tzv. „bijednog računa“ postsocijalističke tranzicije (izraz pozatog ruskog reformatora s početka 1990-ih S. S. Šatalina). Naime, mnogi autori smatraju da je vjerovatno najveći promašaj tranzicija doživjela u sljedećim ravnama: — usaglašavanju interesa javnog i privatnog sektora i odgovarajućih interesa (koje se mogu podijeliti na masovne i rijetke (povlašćene), — realnih institucionalnih promjena, — nemogućnosti izlaska iz krize, — zakonitosti, odnosno vladavine prava i — prilagođavanju civilizacijskim dostignućima (prilagođeno prema: V. Drašković i M. Drašković, 2010, s. 10). Nasuprot efikasnim i funkcionalnim institucijama, u većini država tranzicije su zaživjele suprotne (anti-institucionalne i „iz sjenke“ – alternativne) norme i pravila ponašanja (tzv. „podmetnute besmislice“ – izraz T. Veblen). One su presudno doprinijele formiranju imitaciono-interesnog i disfunkcionalnog institucionalnog poretka (ambijenta). Takav poredak su npr. D. Rodrik i dr. (2004) metaforično nazvali „institucionalnim fundamentalizmom“, V. Drašković (2014) „institucionalnim nihilizmom“ i „institucionalnim klopotizmom“. U istom tom smislu, H. Nutzinger (1982, p. 174) je primijetio da „postoji odavno ukorijenjeno podozrenje da vantržišna raspodjela privilegija po principu 'jedan čovjek - jedan glas' dovodi do konflikta između načina organizacije političke i ekonomske oblasti društva“. Navedeni krizni, neefikasni i degenerisani poredak (u institucionalnom smislu) je onemogućio prelaz od socijalističkog (i postsocijalističkog) totalitarizma i birokratsko-partijskog dirizizma ka istinskoj demokratiji, od socijalističkog monizma ka postsocijalističkom pluralizmu, od naslijeđene (i produbljene) krize prema društvenom i ekonomskom razvoju, od

državne isključivosti i diktata prema partnerskom i tolerantnom usaglašavanju interesa državnog i privatnog sektora i realnoj slobodi privatne inicijative i preduzetništva (podrazumijeva se - u masovnim a ne privilegovanim razmjerama). Pored toga, očekivao se i prelaz (tzv. „tranzicija“) od ekstenzivnog ka intenzivnom i savremenom privređiva- nju, od mobilizacija ka inovacijama, od planske teleologije i državnih monopola ka zdra- voj tržišnoj i institucionalnoj konkurenciji masovnih efikasnih vlasnika, od neekonomske subordinacije ka ekonomskoj motivaciji i savremenoj ekonomiji znanja. U tom smislu, nijesu rijetki autori postsocijalističkih država koji ističu da se ust- vari dogodio prelaz na grubi partijski totalitarizam, teorijski apologetizovani i u praksi vulgarizovani kvazi-neoliberalni monizam. To je dovelo do još dublje, šire i teže krize. Ona opasno prijete preko uskih i klanskih privatnih interesa i njihovih zatvorenih „oaza“ da dovede do trajnog i grabeškog urušavanja privrede, do resursne imobilizacije i dez- investiranja, do masovne odvojenosti naroda od privatne svojine (tzv. „slobode praznih stomaka“ – izraz Z. Vidojevića). Sve je to praćeno, kako navode mnogi autori, izraženim sistemskim monopolizmima i korupcijom, što dovodi do opšte apatije naroda i društvene demotivacije. Čini se da su ignorisane dokazane činjenice da je od brzine reformi mnogo značajniji njihov uspjeh i da „mačka treba lovi miševе“ (kineska poslovice). U socijalizmu su takođe postojali problemi nejednakog prisvajanja, otuđenja od državne (društvene) svojine, sitne privilegije, skrivena eksploatacija i fiktivna zaposle- nost, ali su bili izraženi u mnogo manjem stepenu ispoljavanja. Na žalost, većina nave- denih fenomena u mnogo zaoštrenijem obliku karakteriše kasniji poredak postsocijali- stičke tranzicije, koji je faktički mutantan (rekombinovan) u institucionalnom smislu. Drugim riječima, značajno su se promijenili načini, osnovi, motivi i sofisticiranost razma- tranog fenomena tzv. „nejednakog prisvajanja“. Oni uvijek na razne načine slabe moti- vacioni mehanizam, čiji je značaj presudan za uspješnost bilo koje reforme privrednog i društvenog sistema. Sjetimo se npr. da o tome svjedoče riječi ruskog ekonomiste-refor- matora (tzv. „reforma 500 dana“) S. S. Šatalina iz jednog intervjua 1989, koji je pisao da će pobijediti društveni sistem koji imajući motivacioni mehanizam. Od „tranzicije“ se očekivalo da transformiše svojinska prava i ovlašćenja i da pre- ko njih aktivira sve društvene oblike motivacije: materijalne, socijalne, političke, institu- cionalne, kulturne, etičke, naučne i druge. Ali, upravo zbog početnih „reformskih“ tren- dova u tanzicijskim državama, društvima i privredama, koje su u stvari bile monis-tičke, kvazi-neoliberalne i anti-reformske, nije ni došlo do većih pozitivnih rezultata. Na-protiv, došlo je do izuzetno devijantnih pojava i kretanja. Tražeći uzroke fijaska tranzicijskih reformi u Rusiji i mnogim drugim državama, većina postsocijalističkih autora (J. Kornai, G. Kolodko, V. Drašković, B. Yerznkian, V. Poltrovič G. Santini, M. Jakšić, i dr.) ih vide u: – monopolizmu, – interesnoj orijentaciji vladajućih nomenklatura, – negativnoj selekciji vrijednosti (a posebno kadrova) i – izraženoj socijalnoj patologiji, koji su rezultirali u neopravdanom bogaćenju, društvenom raslojavanju, zapostavljanju i banalizaciji svih društvenih podsistema i slabljenju motivacionih faktora razvoja. U ve- ćini razmatranih tranzicijskih država prava formula razvoja još nije nađena, i pored toga što većina poznatih autora jasno ističe da se temelj te formule nalazi u opštoj, realnoj i pluralističkoj institucionalizaciji, kao što je to slučaj u razvijenom svijetu. Među najznačajnijim i najpogubnijim problemima tranzicije označavaju se oni koji su generisani u nerazvijenosti institucija građanskog društva, vladavini prava i odsus- tvu realne autonomije formalnih institucija. To je posljedično prouzrokovalo: – dominaciju neformalnih i tzv. alternativnih institucija (iz sjenke), – slabu specifikaciju i zaštitu prava svojine, – sistemsku korupciju, – dugu nesmjernost vlasti, – zataškavanje porijekla imovine, – privilegovano i nepotističko ponašanje i dr. U tom smislu, navodi se (Drašković, 1995) da su najveći problemi tranzicije s aspekta nerazvijenosti institucija i neefikasnosti institucionalnog poretka negativni pro- cesi: – meta-institucionalizacije, koja predstavlja pokušaj stvaranja nadinstitucija (totalnih institucija s eksplicitnom kontrolom, – kvazi-institucionalizacije, koja se pojavljuje u raznim oblicima, od kojih su najznačajniji: socijalna patologija,

paternalizam, monopolizam, lobizam, siva ekonomija, rentno orijentisano ponašanje, dominacija politike nad ekonomijom i

3

– kvazi-institucionalnog monizma, tj. širenja nekontrolisanog, vulgarizovanog, kvazi-institucionalnog tržišta, zatim kočenje formiranja komplementarnih, efikasnih i kvalitetnih institucija, kao i kočenje stvaranja pluralizma ekonomskih institucija. Eksplicitna kontrola predstavlja specifične oblike kontrole svih ekonomskih i društvenih institucija od strane nevidljivih, nedodirljivih i gotovo svemoćnih nomenklaturno-lobističkih klanova, koji svojom organizacijom interesnih "alijansi" i neformalnih institucija pokušavaju da većinu oblasti života potčine vlastitoj kontroli (prema: Gofman, 1968, p. 41) Mnogi domaći, regionalni i inostrani istraživači tranzicije su jednoglasni u ocjeni da je neefikasni tranzicijski kvazimonistički (kvazi u smislu da postoji samo retorika o tržištu, ekonomskim slobodama, konkurenciji i dr., a u praksi dominiraju suprotni fenomeni) institucionalni poredak, koji je stvoren preko smanjena sistemske upravljivosti, urušavanja i louporebe državnih institucija,

amorfnosti i ambivalentnosti privrednog sistema, nedovoljnosti pravne države, stvaranja velikog raskoraka između stvarnosti i "reformerske" retorike (obećanja i

1

parola, sa modernom interesno sofisticiranom ikonografijom), nepostojanja konzistentne razvojne strategije, pada moralnih i drugih vrijednosnih kriterijuma, izraženih društvenih polarizacija, opšte nesigurnosti, ignorisanja demokracije, forsiranja ukorijenjenih (tradicionalnih) navika i tautološke zamjena ciljeva sredstvima, stvaranja novog diktata i dominacije privilegovanih interesa super-obogaćenih iracionalnih "reformatora" i njihovih lobista ("novih preduzetnika"), uz zapostavljanje interesa super-osiromašenog naroda. Navedeni problemi svakako sugerisu da se njihovo istraživanje ne može realizovati bez primjene principa, postulata i objašnjenja koje nude NET. Zamišljena realizacija realnih institucionalnih promjena na svim poljima nije dovela do željenih rezultata, niti je to objektivno mogla, jer su one bile na razne načine blokirane, supstituisane i/ili ignorisane. Zato su u skoro svim oblastima društva i privrede ostvareni suprotni (negativni) ishodi. Tragajući za uzrocima neuspjeha tranzicije u većini postsocijalistički država, mora se analizirati odgovarajuća teorija i praksa, u kojima se elaboriraju i manifestuju razmatrani fenomeni, koje uvijek regulišu određene institucije, a faktički se prelamaju preko

odnosa između politike (ideologije, partijskog uticaja, oblika vlasti, demokratske institucije i dr.) i ekonomije (ekonomske aktivnosti, strukture, subjekti, ponašanje, ekonomske institucije i dr.) i povratno utiču na sve ostale oblike društvene nadgradnje.

11

U tom smislu, F. Fukujama (1995) je konstatovao da ekonomija i politika ne predstavljaju samostalne i zatvorene cjeline, nego se one međusobno prožimaju u realnom životu i apsorbiraju određene

etičke, kulturne i civilizacijske vrijednosti, pomoću kojih u društvu realizuju određeni poredak kao društveni konsenzus.

1

Istraživanje tranzicijskih "reformi" u postsocijalističkim državama je dobar teren za definisanje i analizu problema uzajamne povezanosti i međuzavisnosti društvene sredine i privrede, a posebno vječitog problema uticaja politike na ekonomiju. Urušavanje privrede je inicirano i praćeno urušavanjem svih društvenih odnosa i struktura. Iako se mogu naći oponenti navedenom mišljenju, rezultati mu neumoljivo idu u prilog. U tom smislu, navedeno pitanje se, naravno, može postaviti u analitičko-metodološkom smislu na ovaj način: šta je u stvari tu bilo primarno, a šta sekundarno? U navedenom kontekstu, karakteristični su stavovi S. Pejovića (2002, ss. 10-2), prema kojem „treba ograničiti moć vladajuće grupacije da ostvaruje svoje sopstvene interese“ (velika ovlašćenja pojedinaca i kolektivistička neformalna pravila – prim. D. R.). Lj. Madžar (1998, s. 39) smatra da je to preduslov za „institucionalno otelotvorenje slobode“. Valjan odgovor nije moguć bez opširnog uključivanja institucionalne analize. Plišana demontaža starog (socijalističkog) sistema, ulazak u životarenje u sistemski vakuum i reprodukovanje krize, uz brojne negativnosti, probleme, deficite, deformacije, degradacije i razne dubioze, bez mogućnosti sagledavanja kraja tog tunela – demonstracija je nesumnjive dominacije ideologije i politike nad ekonomijom. Prateće negativne pojave sociopatološkog karaktera su brojne. Navedeni autori kritički ocjenjuju da je primat politike nad ekonomijom samo nastavak istorije i tradicije na ovim prostorima, koja se već dvije i po decenije ponavlja u svojoj suštini, ali u drugačijim i sofisticiranijim oblicima. Zasniva se na drugačijoj ideologiji, koju oni karakterišu sa prefiksom kvazi. Ako se već tvrdi da je retorika o pluralizmu (institucija, interesa, politike, demokratije i dr.) drastično je zamijenjena partijskom centralizacijom i skoro totalnom kontrolom, koje su direktno omogućile stvaranje velikih privilegija i bogaćenje organizovane manjine, uz posljedično siromašenje neorganizovane većine, onda je logično da „priča o institucionalizaciji“, kako tvrde u svojim kritičkim ocjenama navedeni autori V. Drašković i M. Drašković (2010), pretvorena u njenu suprotnost, tj. u tzv. „institucionalno nasilje“, koje karakterišu sljedeće osobine: – dodatna destabilizacija privrednog ambijenta, – zamjena institucionalnih promjena od strane narastanja procesa kriminalizacije, korumpiranosti, nesigurnosti i ekonomske krize, – dominacija političkih (partijskih) interesa, koji su funkcionalno podredili skoro sve oblasti društva, a posebno ekonomske institucije (državno i tržišno regulisanje) u oblasti preraspodjele i zaštite svojinskih prava i – nadređenost neformalnih i alternativnih pravila ponašanja nad formalnim. 2.1 TEORIJSKO-METODOLOŠKI PRISTUP NEOINSTITUCIONALNIM EKONOMSKIM TEORIJAMA U

svim društvenim oblastima potrebno je aktivno i neprekidno djelovanje jedin- stvenih (konsitutivnih) pravila, koja jednako važe za sve i vrše neselektivno i neprivilogovano regulisanje, koordinisanje, organizovanje i limitiranje ljudskog ponašanja. To su institucije, koje se na najbolji način mogu predstaviti svojim funkcijama.

11

Ekonomska nauka je jasno pokazala kako u principu funkcioniše realna (ali i virtualna) ekonomska stvarnost. Ona je utvrdila da je uloga institucija u društvu i privredi ne samo neophodna i nezaobilazna, nego i prioritarna, kao neka metapodloga i meta-mehanizam. Društveno i ekonomsko okruženje (domaće i međunarodno) Slika br. 2.1: Karakteristike

djelovanja institucija Izvor: dopunjeno i prilagođeno prema V. Drašković i M. Drašković, 2010, s. 41. Modeli "razvoja" koji su ignorisali institucije pokazali su se u praksi neodrživim. Raskorak između pogubnih ekonomskih kvazi-teorijskih modela i prakse je orgoman i opasan. Ali, on nije brinuo alibi-ekonomiste i alibi-reformatore. Jezik argumenata nije toliko neshvatljiv, koliko je primamljiv jezik interesa. U takvoj situaciji je za evoluciju društva i privrede pogubno institucionalno neprilagođavanje i/ili kočenje institucionalnih promjena. Slika br. 2.2: Pozitivna i poželjna uloga institucija u društvu Izvor: prilagođeno prema V. Drašković i M. Drašković 2013, s. 43. Slika br. 2.2 izuzetno indiktivno i jasno objašnjava navedeno shvatanje razvoja i njegovih društvenih „kočnica”. Ono je suštinski posredno izvedeno iz stavova D. Acemoglu et al. (2004) o značajnoj ulozi institucija u privredi i društvu, odnosno u složenom okruženju koje čine: — društveno-ekonomski uslovi (poredak), — međunarodi uslovi i uticaji, — stepen razvijenosti sociokulturnog kapitala i — stepen razvijenosti i oblik (pluralistički ili monistički) institucionalne strukture. Navedena slika pruža najopštiji odgovor na gore postavljeno pitanje prioriteta, koji svakako uključuje činjenicu da deficit institucija i njihov fijasko presudno omogućio mnoge društvene i ekonomske probleme i deformacije u periodu tranzicije. Nezavisno od stepena i oblika dominacije politike nad ekonomijom, institucije u razvijenim društvima i privredama imaju dominantan pozitivan uticaj na smanjenje, kontrolu i relativizaciju te dominacije (bijele strelice na slici br. 2.2). Smatra se u teoriji, a u praksi je višestruko dokazano da snažne, kvalitetne, moderne i efikasne institucije omogućuju realnu kontrolu nad svim društvenim procesima i eliminaciju mogućih brojnih rušilačkih dejstava i tendencija. Takođe je dokazano da deficit, imitacija i/ili fijasko institucija omogućuje razne društvene i ekonomske poremećaje i retrogradne procese. Dominirajuća i „sudbinska” politika u društvu uvijek nastoji da nametne svoju potrebu za kontrolom cjelokupnog društveno-ekonomskog sistema. Pri tome se političari sretaju s opasnim izborom: da uvažavaju dominantnu društvenu tačku gledišta i priznaju nemogućnost apsolutne partijske prevlasti (demokratija), ili da ignorišu društvo, ograniče njegove mogućnosti i slobodu izbora i utvrde režim proizvoljnosti (tzv. totalitarizam). Zbog toga se smatra da je dobar pokazatelj efikasnosti politike kvalitet i funkcionalnost institucionalnih mehanizama, koji regulišu odnose fizičkih lica s pravnim. Jedna od funkcija države u razvijenim državama je upravo kontrola politike. Institucije koje vode državu i društvo odgovaraju za uspjeh ili neuspjeh koordinacije u društvu i privredi. Institucije moraju vršiti nadzor nad fizičkim i pravnim licima, čiji masovni tzv. "životni projekti" (termin A. Sena) i masovna organizaciona efikasnost treba da doprinose stvaranju održivog razvoja. Dakle, i ovdje je akcenat na masovnosti, a ne nikako na rijetkom i povlašćenom individualizmu. Kroz tu prizmu se uslovno može posmatrati

homo politucus kao srednji kočioni član između homo institutusa i homo

29

economicusa (navedeni odnos je detaljno istraživao B. Yerznian (2005; 2008). Može se postaviti još jedno logično i suštinsko pitanje: zbog čega je prednja relacija značajna? Zato što se u pojedinim državama tranzicije homo politucus direktno pripriječio na putu realne institucionalne konkurencije, institucionalnih promjena i institucionalnih inovacija. Kako je do toga došlo? Upravo tako što je dat primat kvazi-institucionalnim elementima i odnosima, uz navodno forsiranje institucionalnog monizma (tržišnog regulisanja) i realno zapostavljanje i ignorisanje institucionalnog pluralizma (u dijelu državnog regulisanja). Mnogi autori (kao npr. A. Oslund, Z. Brzezinski i dr.) smatraju da je institucionalizovana demokratizacija (uvijena u ruho globalizacije, koju neki autori nazivaju „glibalizacijom” – izraz Đ. Obradovića) preduslov uspješnog prelaza na tržišnu ekonomiju. Ne sporeći istinitost navedenog shvatanja, može se postaviti

pitanje: da li je prelaz na tržišnu ekonomiju uopšte moguć u odsustvu oba faktora (institucionalizacije i demokratizacije)? Polazeći od tranzicijske prakse, čini se

da se uspješne tržišne reforme i de- demokratizacija mogu bolje sprovesti u uslovima pravne države i efikasne vlasti. Jer, dokazano je **da**

3

nije moguće istovremeno sprovođenje tržišnih i demokratskih reformi. U teoriji se tržišne i demokratske strukture (u dugom roku) posmatraju kao komplementarne, iako u praksi često stupaju u konflikt. Posebno je bitan odnos uticaja institucija uopšte i ekonomskih institucija na ekonomski rast i ekonomski razvoj. O tome su brojne dokaze u svojim poznatim djelima dali Nobelovac D. North (1984, 1991, 1994), O. Williamson (2000), Rodrik, D. et al. (2004), D. Rodrik, A. Subramanian and F. Trebbi (2002), D. Acemoglu, S. Jehnsen and J. Robinson (2004) i mnogi drugi.

Nije sporno da u osnovne faktore ekonomskog razvoja, pored geografsko- re- susnih, inovaciono -tehnoloških i socijalno-kulturnih, spadaju institucionalno -evolucionih. Pošto institucije **kao skup formalnih (definisanih od države) i neformalnih**

4

ponašanja (ko- lekcija društvenih normi i konvencija moralnih vrijednosti) utiču na razvoj

privrednog sistema i put ekonomskog razvoja, preko uticaja na veličine transakcionih i proizvodnih troškova (zajedno s korišćenim tehnologijama

4

- D. North, 2005), jasno je zašto se one nalaze u centru pažnje i analize svih postsocijalističkih država. Slika br. 2.3: Sistem neophodan za ekonomski razvoj Izvor: prilagođeno prema Nurejev, 2007, s. 350. Međutim,

nejasno je zašto se o njima na početku postsocijalističke tranzicije malo znalo i pisalo, a posebno **zašto**

4

se o njima više teorijski elaborisalo nego što su se institucionalne promjene praktično sprovođile? Odgovor se nameće kad se zna da ih na formalnom i neformalnom nivou

kreiraju ljudi, koji obavljaju određene državne, priv- redne i/ili druge poslovne funkcije u društvu.

4

D. Acemoglu i dr. (2004, p. 7) smatraju da ekonomske institucije determinišu ukupni privredni rast, ali i raspodjelu resursa u budućnosti između različitih interesnih grupa i pojedinaca (npr. raspodjela bogatstva, fizičkog i ljudskog

kapitala). Ekonomske institucije su unutrašnje, definisane kao kolektivni izbori društva, uglavnom zbog svojih ekonomskih posljedica. Pošto ne postoji garancija da će svi pojedinci i grupe preferirati isti skup ekonomskih institucija (jer, različite ekonomske institucije vode različitoj raspodjeli resursa), u praksi dolazi do sukoba interesa između raznih grupa i pojedinaca oko njihovog izbora. Zato se postavlja pitanje: kako se određuje ravnoteža ekonomskih institucija? D. Acemoglu et al. (2003) smatraju da politička moć mnogo više utiče od efikasnosti jednog skupa ekonomskih institucija u poređenju s drugim. Drugim riječima: grupa koja ima veću političku moć će (vjerojatno) osigurati skup ekonomskih institucija koji preferira. Oni (Ibid.) su došli do zaključka da su države sa slabim institucionalnim strukturama u mnogo većem stepenu podložne krizama, mjerenim padom proizvodnje i drugih ekonomskih pokazatelja. U tom smislu preporučuju potpunu nezavisnost sudske od izvršne vlasti i eliminisanja poročne zavisnosti između korupcije vladinih činovnika i tržišnih institucija i konkurencije (prema: Radigin i Entov, 2008, ss. 7-11).

2.2 METODOLOŠKI INDIVIDUALIZAM KAO TEORIJSKA OSNOVA NEOINSTITUCIONALNIH EKONOMSKIH TEORIJA

Poznato je da se ekonomska misao (razne „škole“ ili njeni „pravci“) istorijski uvijek razvijala u dva osnovna pravca: –

teorijski (kao naučno uopštavanje procesa i fenomena, koji se odvijaju u ekonomskoj stvarnosti, polazeći od realnih činjenica, događaja i procesa) i – doktrinarno (kao polaznje od unaprijed postavljenih principa i stanja). Navedena „doktrinarnost“ je dominantno uticala da razne ekonomske teorije, koje izučavaju, posmatraju i analiziraju ekonomsku stvarnost

5

sa pozicija koje najbolje odgovaraju ideologiji koju zastupaju (to je ta tzv. i navedena dominacija politike nad ekonomijom). Zbog toga su se u teoriji uvijek favorizovali jedni, a zapostavljali ostali ekonomski procesi, pojave i problemi. I nametali ih (apoloetski) zvaničnoj politici i ekonomskoj politici. Osnovne teorijske postavke se najčešće poistovjećuju sa ideološkim doktrinama kao apstraktnim, jednostranim i monistički unaprijed predisponiranim stavovima. Može se sa sigurnošću zaključiti da se to (u manjoj ili većoj mjeri) odnosi čak i na sve one ekonomske teorije, koje koriste multidisciplinarni i sintetizovan analitičko-metodološki istraživački pristup prilikom uvažavanja jedinstva ekonomskih, političkih, ideoloških, kulturnih, socijalnih, pravnih, psihičkih, etičkih, ekoloških i drugih procesa i ograničenja, kao što su npr. neoinstitucionalne ekonomske teorije. Zašto smo izdvojili baš njih? Sigurno ne zbog činjenice da pomenute teorije pretenduju na univerzalnost (kako njeni kažu, da bude „meta-teorija“, odnosno „impreijalna teorija“). Prije svega zbog činjenice da su zadržavanjem principa tzv. metodološkog individualizma prihatile jednosmjerni (suštinski: šablonski) tok neoklasične teorijske misli, koji je u institucionalnom (monističkom) i ideološkom (neoliberalnom) smislu sasvim suprotan instituciji državnog regulisanja (onome što neki nekritički nazivaju dirizmom, zaboravljajući da on može poticati i iz privatnih „izvora“ moći). Kako smo naveli, potpuno polarizovane diskusije predstavnika dvaju ekonomskih institucija (tržišnog regulisanja i državnog regulisanja) obilježile su kompletan razvoj (istoriju)

ekonomske misli. Riječ je ne samo o različitim i iznijansiranim shvatanju uloge države i tržišta u privredi, njihovog složenog međusobnog odnosa i odgovarajućih oblika svojine (tj. svojinskih odnosa kao

5

dijela proizvodnih odnosa), kao i o posrednim (i/ili direktnim, pa čak nekad i apologetskim) težnjama da se direktno, indirektno i svakako odlučujuće utiče na zvaničnu ekonomsku politiku. Sigurno nije (samo) o tome riječ, nego o nečemu mnogo perfidnijem, sofisticiranijem i društveno opasnijem. To su pravilno uočili V. Drašković i M. Drašković (2013), konstatujući da je nesporno da je ekonomska stvarnost već odavno relativizovala teorijske monističke i "mitske" teze o univerzalnosti tržišnih principa (navodne "samoregulacije, spontane evolucije i konkurencije"). Pored toga, ona je takođe relativizovala i održivost i univerzalnost državno-plan- skog diktata, tj. "saznajne kontrole i ekonomske prinude" (termin F. Hayeka). Ono što je za našu temu najznačajnije jeste činjenica da je ekonomska praksa razijenih privreda verifikovana potrebu njihove konvergencije i kombinacije, tj. institucionalni pluralizam (tzv. "mješovitu ekonomiju").

Podrazumijeva se da se radi o raznim i karakterno potpuno različitim kombinacijama navedenih ekonomskih institucija, koje odgovaraju brojnim istorijskim, kulturnim i drugim specifičnostima konkretnih privrednih sistema i društvenog ambijenta. Međutim, činjenica je da postoje i različiti teorijski pristupi prilikom tumačenja same ekonomske stvarnosti, a samim tim i mnoga suštinska neslaganja i dijametralno suprotna shvatanja o njenom institucionalnom uređenju i regulisanju. U svemu tome su veoma značajan uticaj u ekonomskoj teoriji i praksi imali ekonomski "pravci" koji se upravo zasnivaju na metodološkom individualizmu (kao što su npr. neoklasična škola, monetarizam, neoklasična sinteza i dr.). Naravno, prihvatanjem i/ili zadržavanjem principa metodološkog individualizma (očigledno je da riječ "metodološki" ovdje više služi kao maska za povlašćeni i društveno selektivni liberalizam), relativno nove ekonomske teorije kao što su neoinstitucionalne ekonomske teorije (ali ne i "stari institucionalizam" ili "nova institucionalna teorija"), koje, kako rekosmo, čak pretenduju na univerzalizam u smislu paradigmatškog "ekonomskog imperijalizma", u teoriji se manje ili više primjenjuje određena vrsta utopizma. Nije tu, opet, riječ samo o nekakvom metafizičkom, neznavenom i/ili društveno bezazlenom instrumentalno-metodološkom forsiranju individualizma kao sociološke kategorije. Radi se o paradoksalnom i apologetskom pokušaju da se na krajnje protivurječan način odbaci logična i razvojna institucionalna sinergija (institucionalni pluralizam) kao jedini razumni i civilizacijski izbor. E, sad, najviša smetnja svim tim apologetama je činjenica da je on potpuno suprotan svakom obliku individualizma. A kakvim su se ti individualizmi pokazali u praksi (posebno država u tranziciji) – veoma je poznato i lako prepoznatljivo: bili su selektivni, namijenjeni uskom mkrugu "elita" (povlašćenih pojedina i grupa), visoko interesni, usmjereni na brzo i netržišno prisvajanje nacionalnih resursa... Navedeno tumačenje metodološkog individualizma je u kontekstu naše teme bitno zbog činjenice da se isti objektivno pojavljuje kao ideološka (najčešće neoliberalna) podloga (osnova) za ispoljavanje raznih oblika institucionalnog kvazi-monizma u praksi. I to ne bilo kojoj praksi (npr. privatnoj, odnosno praksi tzv. "efikasnih vlasnika"). Ne, nego praksi zvaničnih makroekonomskih politika u nekim tranzicijskim državama. Pri tome se namjerno ili slučajno zaboravljaju jasne granice između negativnog i pozitivnog (mogućeg) djelovanja ekonomskih institucija državnog i tržišnog regulisanja. nema nikakve sumnje da se naše zalaganje u cijelom ovom radu za funkcionisanje realnog institucionalnog pluralizma zasniva na iskustvu razvijenih Zapadnih privreda i pojedinih uspješnih tranzicijskih privreda (Poljske, Čške, Mađarske i dr.). Samim tim, mi se distanciramo od svakojakih dogmatizacija, vulgarizacija, apsolutizacija i favorizacija nesumljivo privilegovanog, netržišnog i anti-institucionalnog ponašanja u praksi nekih tranzicijskih privreda. Naravno, na isti način se distanciramo i od svih apologetskih i jednostranih opravdavanja pojava koje se jednim imenom mogu nazvati socijalnom patologijom. Zašto? Kada u bilo kojem društvu (državi, privredi i sl.) nastane situacija u kojoj se "individualne slobode supstituišu masovnim neslobodama, a tržište i konkurencija rekombinovanim, mutantnim i pseudo-tržišnim strukturama i monopolima" (Ibid.), onda je očigledno da to nijesu nikakvi tzv. "kolektivistički sindromi", nego interesno programirane manifestacije individualizma. Tu spadaju svi elementi i oblici rentno orijentisanog ponašanja, sive ekonomije, umreženih povlašćenih interesa i sl., koji su u praksi pojedinih

država tranzicije zamijenili ne samo realne institucionalne promjene, nego i institucionalni pluralizam. Slika br. 2.4: Suština institucionalnog poretka savremenih tržišnih privreda Izvor: prilagođeno prema: V. Dršković i M. Drašković, 2010, s. 67. Slika br. 2.4 jasno pokazuje da su individualni i kolektivni izbori i dejstva pov- ezane karike institucionalnih transakcija, kao i ukupnog institucionalnog poretka u sa- vremenim razvijenim privredama zapadnih država. Međutim, proizilazi iz prednjeg da su veoma nepoželjne i opasne sve situacije u kojima individualni interesi (koji su najčešće povlašćeni) dominiraju nad kolektivističkim (narodnim). To rezultira u institucional- nom urušavanju uopšte i ekonomske institucije državnog regulisanja posebno. Da li je uopšte potrebno tražiti odgovor na jednostavno pitanje: ko je glavni krivac za institucionalni deficit, monizam i kaos u društvu? Sasvim je jasno da je to dominacija vulgarizovanog institucionalnog (kvazi-tržišnog) monizma, zasnovana na kvazi-neoli- beralnoj ideologiji, koja je nesumljivo izazvala nesagledive društvene i ekonomske pos- ljedice.

2.3 KVAZI-INSTITUCIONALNI MONIZAM KAO REZULTAT KVAZI-NEOLIBERALNOG TUMAČENJA METODOLOŠKOG INDIVIDUALIZMA

Kao specifičan oblik ispoljavanja m.i. u teorijskim diskusijama postsocijalističkih ekonomista se ispoljila orkestrirana diferencijacija između dva polarizovana institucio- nalna monizma -

neoliberalnog i dirizističkog. U tim suprotstavljenim „orkestrima“ nas- tupali su liberalno i dirizistički orijentisani ekonomisti.

5

Prvi su “dokazali”

kao interesno visoko orijentisani “alibi-ekonomisti”, jer su aktivno učestvovali kao „reformatori“ u stvaranju institucionalnog vakuuma i sistemskog haosa, u kojem je carovala kvazi-

5

institucio- nalizacija. Njih karakteriše:

nedostatak valjane i konzistentne naučne argumentacije, selektivno korišćenje jalove i apstraktne “metodologije”, pogrešno poistovjećivanje „grabeške države“ sa interesno orijentisanim pojedincima u njoj, distanciranje od poslje- dica neoliberalne ekonomske politike i sociopatoloških pojava i ignorisanje (teško je vjerovati da se radi o neshvatanju jednostavnih kategorija) alternativnog institucionalnog pluralizma (shvaćenog kao dinamička kombinacija raznih ekonomskih

5

institucija. Pored toga, karakteriše ih

dubiozna kritika institucije državnog regulisanja, pro- pisivanje limitiranih mogućnosti („mjere“) njegovog usavršavanja i zaslijepljenost ide- jom „mini države“, ignorisanje postojanja i dominacije neformalnih institucija (tradicije, kulta ličnosti, masovnih vrijednosnih opredjeljenja, istorije, kulture, kolektivnih sjećanja, religioznih osjećanja i ubjeđenja i sl.) kao objektivne kočnice za formiranje i

5

jačanje for- malnih **institucija, prećutno poistovjećivanje države i institucija (političkih, ekonomskih, pravnih) sa pojedincima na vlasti, koji su interesno i** „liberalno“ **orijentisani prilikom** re- distribucije **nacionalnih resursa i eksploatacije naroda i zanemarivanje činjenice da je** ne- oliberalni **poredak dokazao svoju pogubnost svuda u svijetu, a posebno u državama** tran- zicije, **jer je masovno gušio propagirani individualizam i odvojio stanovništvo od privatne svojine.**

Loši rezultati i dugoročno (trodecenijsko) reprodukovanje krize u većini država postsocijalističke tranzicije je dalo ubjedljiv odgovor na pitanje: da li su u pogledu eko- nomskog rasta i razvoja veće mogućnosti institucije tržišnog regulisanja, pogotovo u us- lovima njegovog velikog supstituisanja netržišnim aktivnostima i privilegijama? Poistovjećivanjem kolektivnih interesa s uopštenim, apstraktnim, primamljivim i metaforično- ironičnim izrazom “vjera u jednakost”, pojedini “neoliberali” (suštinski: kvazi-neolibe- rali, kako ih naziva veliki broj autora) metodološki su srušili sopstvenu teorijsku poziciju. To su potvrdili i pogrešnim tumačenjem “vjere u slobodu”, koja bi trebalo da podrazumi- jeva jednakost svih pojedinaca u korišćenju (ekonomskih i drugih) sloboda, što nije bio slučaj. U svojoj oštroj, ali argumentovanoj kritici, koju je naveo u nekoliko knjiga i članaka, V. Drašković (2005; 2014) postavlja nekoliko važnih pitanja: — Da li je neoliberalni poredak ubjedljivo dokazao masovno zanemarivanje individualizma (tzv. “vjere u slobodu”)? — Da li u razvijenim državama institucionalni pluralizam u bilo čemu i bilo čime sputava liberalni ekonomski ambijent? — Da li je i u čemu gora “diktatura kolektiva u odnosu na pojedinca” od diktature rijetkih i povlašćenih pojedinaca u odnosu na kolektiv? U ovom kontekstu je Lj. Madžar (2005, s. 21) pravilno primijetio da “postoje mnogo obilniji potencijalni tokovi nasilja i prinude koji spontano izviru iz decentralizovanih izvora u dobro poznatom hobsovskom okruženju”. — Da li se obogatila država (“grabeška”), ili su “prigrabili” (“prihvatili” – prihvatizacijom) državnu svojinu povlašćeni pojedinci? — Zar je nejasna potreba komplementarnosti ekonomskih sloboda i ekonomskih institucija? — Zar imitatori i improvizatori ne sprečavaju kreiranje

institucija? — Zar ne treba fleksibilno i zakonito usklađivati slobodu izbora pojedinaca s kolektivnim interesima? — Zar

5

nije vidljiv ogromni

raskorak između retorike (proklamovanje principa tržišne konkurencije) i realne prakse, koja navedeni princip krajnje surovo redukuje?

30

Eventualni odgovor na navedena pitanja V. Draškovića (2014), koji sugerise da su vrijednost i količina društvenog bogatstva (misli na nekadašnju “društvenu” ili državnu svojinu) koju je izgubio narod približno jednaka količini prigrabljene svojine On (Ibid.) dalje ističe da je to uszrokovlo masovno odvajanje stanovništva od privatne svojine pa zaključuje da se ustvari radi o fenomenu odvajanja naroda ne samo od ekonomskih slo- boda, nego i od individualizma. Pošto je došlo do, kako on navodi “i gušenja individua- lizma”, on s pravom postavlja indikativno pitanje: da li je možda propagirana i nomino- vana masovnost privatne svojine praksi došla u ruke malog broja privilegovano obogaće- nih

pojedinaca? Čini nam se da se posredan odgovor na prednje pitanje može tražiti u stavu koji davno je dao Nobelovac D. North (1987, p. 188), koji je istakao

da u društvu često postoje određene latentne grupe, koje uvijek nastoje da izvrše redistribuciju prava svojine u svoju korist,

5

a on ih naziva redistributivnim silama. Poslije toga, D. North (Ibid.) je izveo zaključak da je realna historijska dinamika („evolucija prava svojine“) uvijek uzrokovana procesom uzajamnih odnosa sila efikasnosti i redistributivnih sila. Za pružanje konkretnih, jasnih i valjanih odgovora vjerovatno nijesu potrebna neka „velika“ ekonomska teoretisanja i znanja. Ali ni kvazi-neoliberalne elaboracije, koje liče na „ekonomski klotrizam“ (prodavanje magle ili sipanje narodu prašine u oči). Opčinjenost institucionalnim monizmom (koji se u praksi jednostavno pretvara u kvazi-monizam)

u bilo kojem obliku je opasna barijera za formiranje realnog institucionalnog pluralizma

5

kao alternative, koja predstavlja uslov održivog ekonomskog rasta i razvoja svake savremene privrede.

Cilj svih ekonomskih institucija, pa i njihovog pluralističkog (istovremenog, paralelnog i kompaktibilnog) djelovanja je da služe pojedincima i društvu uopšte, njihovom blagostanju i ekonomskom rastu i razvoju određenog privrednog sistema.

5

To znači da se institucije na bilo koji način ne redukuju, niti potiru, nego naprotiv, potenciraju i stimulišu individualno (ponašanje, djelovanje, dokazivanje), preko kojeg se razvija kolektivno ponašanje. Istražujući subjekte i transakcije koje su odigrale ključnu ulogu u uspostavljanju, širenju i reprodukciji neoliberalizma, M. Delibašić (2016, s. 150). Navodi stavove Z. Golubović (2004, s. 5), ali i drugih poznatih autora (Klein, 2007, p. 210), koji dokazuju da neoliberalna tumačenja odstupaju od izvorne liberalne koncepcije i koji kritikuju „in-vaziju neoliberalizma“, „kratkovidni ekonomizam“ i „utopiju jedne eksploatacije bez granica“ (Ibid., s. 11). Dalje, ista autorka navodi da je u studiji koju su finansirale UN pod redakcijom Nobelovaca R. Solowa i M. Spensa (2008) jasno istaknuto je da su poslije Drugog svjetskog rata 13 država u dugom periodu od 30 godina ostvarivale prosječnu godišnju stopu rasta BDP 7%, ali da nijedna od njih nije primjenjivala neoliberalni koncept. Citirana shvatanja omogućila su M. Delibašić (2016, s.s. 151-153.) da identifikuje osnovne „karike“ kojima su se širili neoliberalni tokovi: oligarhija svjetskog krupnog kapitala – njihovi predstavnici po raznim državama – lokalni medijatori, koji su se pretvorili u „reformiste“ - krupno zainteresovane političke, lobističke i prateće „naučne“ nomenklature, koje su stvorile mrežu „novih elita“ - sitno zainteresovani alibi-ekonomisti i drugi idejni distributeri.

2.4 NEOINSTITUCIONALNE EKONOMSKE TEORIJE RELEVANTNE ZA DEFINISANJE ODNOSA INSTITUCIONALNI PLURALIZAM VS. INSTITUCIONALNI MONIZAM Nesporno je da su ključne NET (prava svojine, firme i društvenog izbora) izuzetno relevantne za definisanje odnosa institucionalni pluralizam vs. institucionalni monizam.

Neoinstitucionalna teorija prava svojine (u daljem tekstu: TPS) je prerasla u poseban pravac zapadne ekonomske misli 1960-ih i 1970-ih godina. Njeni osnivači su R. Coase i A. Alchian, čije su ideje kasnije razrađivali H. Demsets, G. Stigler,

M. Jensen, D. North, O. Williamson, S. Pejovich, R. Posner, L. De Alessi, Y. Barzel, L. Becker, G. Calabresi, S. Cheung, D. Davis, E. Fama, E. Furubotn i drugi. Ona se zasniva na sljedećim osnovnim principima: — prava svojine utvrđuju kolike troškove i nagrade mogu očekivati ekonomski agenti za svoje postupke, — prestrukturiranje prava svojine dovodi do promjena u sistemu ekonomskih stimulacija i — reakcija na navedene promjene biće promjena ponašanja ekonomskih subjekata (prem: Delibašić, 2016, s. 153). Osnovu neoinstitucionalne teorije društvenog izbora čini primjena ekonomskih metoda za izučavanje političkih procesa, jer su političke odluke rezultat izbora alternativnih varijanti, što na određeni način liči tržišnom izboru. Ekonomska analiza političke djelatnosti, ili interpretacija politike s pozicija izučavanja raznih načina koje konkretna lica koriste za postizanje ličnih ciljeva (koristi) u procesu uzajamnog djelovanja s državnim institucijama je specifična oblast ekonomije, kojom se bavi teorija društvenog izbora. Osnovni princip ove teorije sastoji se u pretpostavci da se ljudi ne mijenjaju napuštajući tržište i djelujući na političkoj sceni: vođeni razmišljanjima o ličnoj koristi. Pojedinci na vlasti po pravilu pripadaju određenim grupama (političkim partijama) u kojima su zbog realizacije nekih sopstvenih interesa. Suprotstavljajući se keynesijanskoj doktrini, predstavnici teorije društvenog izbora sumnjaju u efikasnost državnog regulisanja ekonomije, i kritikuju ga u dijelu procesa donošenja vladinih odluka. Predstavnici neoklasične sinteze su diskutovali da li su efikasniji keynesijanski ili monetaristički recepti, budžetsko ili novčano-kreditno regulisanje, pokušavajući da nađu kompromisno rješenje. Predstavnici virdžinske škole su 1960-1970-ih godina drugačije prišli tretiranju problema ekonomskog regulisanja: uopšte ne treba istraživati komu dati prioritet (birati) između ove ili one politike (keynesijanske ili monetarističke), nego treba kritikovati državno regulisanje i tražiti način za njegovo ograničavanje. Negativan odnos prema miješanju države u ekonomski život ne znači potpuno negiranje državne uloge, koja po njihovom mišljenju treba da ispunjava zaštitnu funkciju poredka. Njihova koncepcija ne znači ni afirmaciju tržišta kao efikasnog ekonomskog regulatora. Oni smatraju da i tržište loše funkcioniše, ali to ipak ne znači da država u ekonomskoj sferi bolje funkcioniše. U tome je osnovna specifičnost i polazište predstavnika ove škole, koji traže nova rješenja i instrumente na poljima koja povezuju političku i pravnu djelatnost s ekonomskom teorijom neoklasičara. Oni smatraju da treba temeljno mijenjati i usavršavati mehanizam donošenja odluka na političkom nivou, od kojeg zavisi izrada ekonomske politike. Ti mehanizmi su daleko od idealnog, oni ograničavaju prava čovjeka i ignorišu interese većine ljudi, tako da je potrebno, po njihovom mišljenju, izgraditi novi sistem donošenja političkih odluka koji bi bio sličan sistemu donošenja tržišnih odluka. Teorija društvenog izbora polazi od osnovne pretpostavke da ljudi djeluju u političkoj sferi slijedeći svoje lične interese, čime se na direktan način ukazuje na povezanost biznisa i politike i demistifikuje shvatanje o državi (vladi) kao zaštitniku isključivo (državnih) društvenih interesa. Ona izučava načine i metode preko kojih ljudi koriste vladine ustanove za realizaciju svojih privatnih interesa. Predstavnici ove teorije smatraju da "racionalni političari" podržavaju prvenstveno one programe koji doprinose rastu njihove popularnosti, prestiža i šansi za ostvarenje pobjede na sljedećim izborima, čime se ustvari zalažu za princip ekonomskog individualizma, proširujući ga na državnu djelatnost. Npr. Earle i dr. (1996, p. 632) smatraju da političari takmiče za dobijanje privatne rente. Pored toga, teorija društvenog izbora univerzalno podržava koncepciju "homo economicusa", što znači da pretpostavlja (podrazumijeva) racionalnost svih individua (od birača do predsjednika države i vlade), koji se u svojim djelatnostima rukovode prvenstveno ekonomskim principom: upoređivanjem koristi i troškova koji su povezani sa donošenjem pojedinih odluka, i nastojanjem da veličina graničnih koristi (GK) bude veća od veličine graničnih troškova (GT), tj. $GK > GT$.

2.4.1 Neoinstitucionalna ekonomska teorija prava svojine

Osnovna ideja razmatrane ekonomske TPS je da svaki akt razmjene u suštini predstavlja razmjenu snopa punomoćja (svojinskih ovlašćenja). Naime, kad se na tržištu sklapa bilo koji posao, suštinski se razmjenjuju dva skupa prava svojine. Skup prava svojine je obično vezan za određeno fizičko dobro ili uslugu, a vrijednost prava svojine

određuje vrijednost razmijenjenih dobara. Smatra se (Acemoglu, 2009; Furubotn and Richter, R. (2005) da je osnovni zadatak TPS da analizira uzajamno djelovanje

ekonomskih i pravnih sistema, koje **se, prema mišljenju** njenih predstavnika, **uvijek** realizuje **u** individualnom **ponašanju ekonomskih subjekata,**

4

tj. preko ispoljavanja i ostvarivanja njihovih prava svojine.. TPS je faktički bezgranično raširila sadržaj ugovora, zbog toga što se svako društveno uzajamno djelovanje može podvesti pod akt dvostranog dobrovoljnog posla. Tradicionalni problem svojine uvijek se povezivao sa problemom vlasti (društvene moći, sile). Ali, u istraživanjima teoretičara prava svojine, navedena zavisnost se zanemaruje, jer se hijerarhija objašnjava kao ugovor, a svojinski odnosi kao ravnopravno partnerstvo ugovaračkih dvaju strana. Npr. korporacija nije hijerarhija, nego specifično interno tržište sa kompletnom ugovorom i unutrašnjim tržištem rada i kapitala. Dakle, to je metaforično rečeno jedan mini grad sa atomiziranom konkurencijom, koja je navodno efikasnija od cjenovne konkurencije. Iako ignoriše socijalne nejednakosti, eksploataciju, alijenaciju, nasilje i ugnjetavanje, a također prilično formalistički objašnjava mnoge termine i pojave, TPS je ipak značajno doprinijela progresu ekonomske nauke, jer je otkrila čitave klase (vrste) troškova koji realno postoje u ekonomskoj stvarnosti.

Analiza razlaganja prava na djelimična ovlašćenja, **uticaj tehničkog progressa** i relativnih cijena **na evoluciju** svojinskih **odnosa, uticaj prava svojine na ekonomske** stimulanse, dvojna **uloga države** (kao proizvođača **društvenih** dobara **i** kao oruđa **u rukama vladajućih grupa),**

4

posljedice oportunističkog ponašanja ekonomskih agenata i mnoga druga značajna pitanja - sve to fenomenološki i analitički daje veliki značaj TPS. U kontekstu našeg istraživanja odnosa institucionalni pluralizam vs. institucionalni monizam, nesporno je da je institucija prava svojine veoma značajna u svim ekonomski razvijenim, ali i nerazvijenim društvima i privredama. Međutim, postoji značajno raznoglasje po pitanju načina izgradnje efikasne svojinske strukture. Ono što je nesporno, taj proces mora biti usmjeren prema smanjenju transakcionih troškova. Ali, pošto razmjena i raspored prava svojine uslovljavaju distribuciju ekonomske i političke moći u društvu, slijedi da na promjene svojinsko-pravnog režima utiču još neki faktori, a ne samo potreba za ostvarivanjem veće systemske efikasnosti. To suštinski znači da pored institucije tržišnog regulisanja i institucija državno regulisanje igra veoma važnu ulogu u izgradnji sistema svojinskih odnosa u nekom društvu. U našem istraživanju prednje dokazuje da se radi o neophodnom postojanju i djelovanju institucionalnog pluralizma. DRŽAVNO REGULISANJE ? ? TRŽIŠNO REGULISANJE Slika br. 2.5: Osnovni elementi svojinskog regulisanja Izvor: kreacija autora na bazi prilagođavanja predmetnog teksta Da bi se postigla izbalansirana evolucija svojinskih odnosa, potrebno je uvažiti bitan uticaj državnog regulisanja i njegov odnos prema stvaranju i djelovanju raznih interesnih grupa u društvu. Mnogi autori smatraju da je u tom pogledu potrebno analizirati vezu između raznih oblika aktivnosti traganja za rentom i uloge državnog regulisanja u izgradnji svojinskog institucionalnog okvira. Poznato je da država ima određene prednosti prilikom pravne realizacije svojinskih institucija (elemenata). Pa ipak, tranzicijska praksa je pokazala da ona može koristiti svoju moć i razne mehanizme prinude i tzv. povlašćenih odnosa u mnogim i svakodnevnim procesima ekonomske regulacije, s ciljem dirigovane redistribucije

svojinskih prava u korist politički moćnih interesnih grupa. Tu se radi se o poznatom fenomenu državnog zatajivanja (fijaska) u oblasti kreiranja svojinskih institucija. Takođe je poznato da sve dok ljudi poštuju formalne i neformalne institucije, sistem svojinskih prava funkcioniše na zadovoljavajući način. Problem u svojim od- nosima kao suštini proizvodnih odnosa (slika br. 2. 4) postaje izražen kad se na bilo koji način koriste privilegije, koje imaju rijetki pojedinci u odnosu na posjedovanje specifičnih društvenih resursa. Jer, na taj način se deformišu instituciju svojinskih prava i svojinskih odnosa, kao i njihov međusobni odnos, što posljedično može dovesti a to je najčešće slučaj) do nepovoljnog uticaja na kreiranje ekonomskog ponašanja i, razumljivo, na ostvarivanje ekonomskih rezultata, koji proizilaze iz takojednakih uslova pristupa resursima. Postoje brojna tumačenja da isključivo tržišne sile doprinose eroziji svojinskih institucija. Ali, može se postaviti pitanje: zar neefikasna i nedovoljno institucionalizovana država takođe ne omogućuje preraspodjelu svojinskih prava na bazi privilegija, koje se kroz razne netržišne procese dodjeljuju pojedinim interesnim grupama i/ili pojedincima? Posmatrano kroz tu prizmu, postaje mnogo jasnije shvatanje E. Furbotna and R. Richtera (2005)

da teorija svojinskih prava ne može biti kompletna bez teorije države.

167

Jasno je da glavni objekat tražnje interesnih grupa predstavlja transfer društvenog (državnog) bogatstva, koji se obavlja kroz preraspodjelu svojinskih prava. Prema mišljenju J. Buchanana (1986, p. 15) upravo se država nalazi u osnovi procesa traženja rente. Radi se o specifikaciji novih (a samim tim redefinisanih postojećih) svojinskih prava na spoljni način - od strane države (kojom rukovode kadrovi partije na vlasti i/ili partijske koalicije). Državna regulacija bi, prema definiciji, trebalo da služi samo javnom interesu. Ali, u praksi su poznate situacije u kojima država suštinski predstavlja instrument za kreiranje renti (kada se zloupotrebljava), koje prisvajaju (dominantni) političari, birokratija i privatne interesne grupe. Izraz "traženje rente" koristi se u svim situacijama kad se mijenja institucionalno okruženje, kad dolazi do društvenog gubitka umjesto do viška. Institucionalno okruženje se mijenja zbog toga što dolazi do stalne promjene svojinskih prava od strane države, putem ograničenja pristupa određenim resursima (npr. ulaska na određena tržišta) ili dodjeljivanjem posebnih privilegija nekim pojedincima. Na taj način se stvara vještačka ograničenost resursa (suštinski: monopol), koja omogućuje stvaranje dobiti na netržišni način. Kao posljedica prednjeg dolazi do netržišnog i privilegovanog transfera bogatstva, umjesto njegovog preduzetničkog stvaranja. Polazeći od definicije A. Alchiana, prema kojoj se: "svojinska prava shvataju kao društveno sankcionisana i zaštićena prava na izbor alternativnih upotreba za relevantna ekonomska dobra", Lj. Madžar (Ibid., s. 173) ističe neposrednu vezu prava svojine sa alokacijom privrednih izvora i, po našem mišljenju, ispravno zaključuje da ta prava suštinski "unose višestruka ograničenja u ekonomsko ponašanje". Upravo to je grupa ograničenja, koja su prouzrokovana institucionalnom strukturom društva. Na Zapadu je usvojena Honoreova definicija prava svojina, koja sadrži snop od 11 elemenata (svojinskih ovlašćenja), i to: — pravo vladanja (isključive fizičke kontrole na stvari), — pravo korišćenja, — pravo upravljanja, — pravo na dohodak (na dobra dobijena od prethodnog ličnog korišćenja stvari, ili dozvole drugima da se njima koristi, tj. pravo prisvajanja), — pravo na kapitalnu vrijednost stvari (koje pretpostavlja pravo na otuđenje, potrošnju, razmjenu ili uništenje stvari), — pravo na sigurnost (imunitet od eksproprijacije), — pravo nasljednosti, — pravo neograničenosti, — zabrana štetnog dejstva po druge, — mogućnost prinudne naplate (za vraćanje duga) i — povraćaj bilo kome predatih ovlašćenja po isteku roka. Navedenih 11 elemenata daju ogroman broj kombinacija. Međutim, prema mišljenju američkog filozofa L. Beckera (1977, p. 21), to ne znači da svaka od njih zaslužuje naziv prava svojine. On smatra da pravo svojine čine samo parovi

sastavljeni iz prva četiri elementa, kojima se obavezno mora dodati i pravo na sigurnost u bilo kojoj kombinaciji (ili se ono može uzeti čak pojedinačno). U svakom slučaju, jedan od prvih pet elemenata se mora pojaviti u kombinaciji koja može predstavljati pravo svojine (slika br. 4). A. Alchian i H. Demsetz (1973, p. 17) smatraju da se pripadnost nekog prava svojine vlasniku može ocjenjivati i prema tome u kojoj mjeri njegove odluke utiču na njegovo stvarno korišćenje toga konkretnog prava. Ako postoji vjerovatnoća (koja je jed- naka jedinici) da se odluke vlasnika povodom nekog njegovog ovlašćenja u potpunosti realizuju u procesu korišćenja nekog resursa, onda se može reći da vlasnik raspolaže apsolutnim ovlašćenjem na taj resurs (tzv. ekskluzivitetom). Ekonomski subjekti ne mogu unositi u razmjenu više ovlašćenja nego što ih fak- tički posjeduju. Zbog toga proširenje (ili suženje) njihovih ovlašćenja takođe utiče na promjenu uslova i obima razmjene (povećanja ili smanjenja broja poslova). Jasno je da ograničavanje bilo kog ovlašćenja iz složene strukture ovlašćenja prava svojine utiče na realizaciju ostalih ovlašćenja njihovog vlasnika. U ekonomskoj stvarnosti se javljaju brojna ograničenja i razlaganja prava svojine. To dinamizuje i usložnjava ionako složeni sistem svojinskih odnosa. TPS polazi od osnovne pretpostavke da svaki akt razmjene u suštini predstavlja razmjenu svojinskih prava (Alchian and Demsetz, 1973). Jer, kad god se na tržištu sklapa neki posao (interakcija), dolazi do razmjene dva snopa prava svojine. Oni se obično vežu za konkretno fizičko dobro ili uslugu, ali upravo vrijednost tih svojinskih prava određuje vrijednost roba koje se razmjenjuju. Ekonomisti obično razumijevaju snop prava svojine kao prethodno zadan i traže onda objašnjenje o cijeni i količini robe koja podliježe razmjeni, na koju se odnose ta prava. To znači da roba ne predstavlja samo zbir nekih fizičkih karakteristika (upotrebni vrijednosti), nego i određenih svojinskih prava i ograničenja, koja su povezana sa tim karakteristikama. Logično se može zaključiti da sve što je širi skup prava na konkretan resurs, veće su i njegova vrijednost i njegova korisnost. Zbog toga slijedi da promjene u zakonodavstvu mogu dovesti do velikih promjena obima resursa i nivoa blagostanja u društvu. Kao polaznu tačku svoje analize predstavnici TPS uzimaju režim privatne svojine, koja predstavlja sistem složene strukture ovlašćenja, čije se komponente uzajamno tijesno uslovljavaju. Stepem njihove povezanosti ispoljava se u tome što ograničenje bilo kojeg punomoćja direktno utiče na realizaciju svih ostalih ovlašćenja konkretnog vlasnika. Smatra se (Pejović, 2001) da pravo svojine (čak i u slučaju da su kod vlasnika koncentrisana sva ovlašćenja) može imati samo visok stepen ekskluzivnosti, ali ne i apsolutnu, odnosno neograničenu ekskluzivnost. To je zbog toga što uvijek postoje određena zakonska ograničenja. Proces ponovnog uspostavljanja razmjene pravima svojine takođe potvrđuje da ekskluzivnost prava svojine uopšte ne znači njegovu apsolutnost. Visok stepen ekskluzivnosti obično karakteriše privatnu svojinu, za koju se smatra da je efikasnija od državne, i to upravo zbog većeg stepena ekskluzivnosti, koji direktno utiče na stepen ekonomske stimulanosti, a dalje i na efikasnije odluke i efikasniju alokaciju resursa. Zbog toga je efikasna specifikacija i zaštita prava svojine izuzetno značajna, jer, kako smatra S. Pejovich (2001), kad se drugi isključi iz slobodnog pristupa resursu onda to znači da se tek tada mogu specificirati prava svojine. To dalje vodi izgradnji postojeće ekonomske sredine, smanjenju nesigurnosti i formiranju stabilnih očekivanja i preferencija kod individua. Nepotpunost specifikacije prava svojine naziva se podrivanje, koje nastupa kada su prava svojine loše zaštićena ili potpadaju pod razne vrste ograničenja. Kad su ovlašćenja vlasnika nedefinisana, bilo kakva djelatnost (investiranje i sl.) nema smisla. Podrivanje prava svojine proizilazi iz njihove pogrešne definicije, slabe zaštite, potpadanja pod razna ograničenja i sl. TPS priznaje postojanje tri alternativna sistema prava svojine: sistem privatne svojine, sistem državne (kolektivne) svojine i sistem opšte (komunalne) svojine. U sistemu privatne svojine vlasnici su individue koje imaju presudnu ulogu u donošenju odluka o načinima korišćenja resursa. U sistemu državne svojine (kolektivne) svojine pristup rijetkim resursima je regulisan pozivanjem na opšte društvene interese, što pretpostavlja (Alchian and Demsetz, 1973): — utvrđivanje pravila kojima se definiše u čemu se sastoje ti opšti društveni interesi i — razradu procedura kojima se konkretizuje opšti

princip u načine donošenja od- luka o korišćenju svakog resursa pojedinačno (glasanjem, delegiranjem ov- lašćena profesionalnim ekspertima, ukazima vlade i sl.). Navedeni sistemi se, po mišljenju teoretičara prava svojine, nigdje ne sretaju u čistom obliku, nego su uvijek pomiješani u različitim proporcijama, pri čemu je u svim društvima na pojedinim oblicima resursa rasprostranjen jedan isti vid svojine (npr. odjeća je u ličnoj, parkovi su u opštoj, a odbrana zemlje u državnoj svojini). Opšta svojina ne- minovno rađa spoljne efekte, jer sopstvenici komunalnih prava praktično nemaju nikakve troškove vezane za posljedice svojih djelovanja. Otuda poznati fenomen nemilosrdne i brze eksploatacije resursa koji su u opštoj svojini. A. Alchian i H. Demsetz (1973, p. 19) ukazuju na unutrašnju protivurječnost i nestabilnost sistema opšte svojine, u kojem se uslovi ex post ne slažu s uslovima ex ante: svako ima individualno pravo da koristi resurs poslije njegovog zahvata, ali samo opšte pravo korišćenja resursa prije njegovog zahvata. 2.4.2

Neoinstitucionalna ekonomska teorija društvenog izbora Pošto teorija društvenog izbora (TDI) tumači politiku kao proces razmjene, ona praktično vrši poređenje politike sa ekonomijom i na specifičan način približava ove dvije djelatnosti. Naravno, to ni na koji način ne protivurječi ustaljenom mišljenju o dominaciji politike nad ekonomijom. Pri tome, predstavnici TDI polaze od jedne zaista originalne ideje, prema kojoj, pored ekonomskih tržišta postoje "politička tržišta", na kojima se takođe ispoljavaju individualni ljudski interesi. Ali, oni smatraju da je osnovna razlika između ekonomskih i "političkih tržišta" u konkretnim uslovima u kojima se ispoljavaju navedeni interesi. Na navedenoj ideji osnivač TDI J. Buchanan zasnovao je svoje glavne radove, za koje je 1986. dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju. On (1986) smatra da politika pred- stavlja složeni sistem razmjene između individua, u kojoj oni kolektivno nastoje da postignu svoje ciljeve (individualne), koje suštinski ne mogu realizovati preko obične tržišne razmjene. Tako npr. na tržištu ljudi razmjenjuju jabuke za pomorandže, a u politici se sporazumijevaju kako da plate poreze u razmjeni za neka druga dobra, koja su svima neop- hodna. Naravno, pretpostavku lične koristi u TDI potrebno je uslovno shvatiti, samo kao radnu hipotezu, a ne nikako kao neku tvrdnju, koja se odnosi na svakog političara i u svakom pojedinačnom slučaju. Jer, svima je potpuno jasno da nijesu svi političari ko- rumpirani, niti su svi birači prodavci svojih glasova. Međutim, nesporna je činjenica da postoje lobisti svih boja koji troše ogromna sredstva za finansiranje izborne kampanje, putovanja, honorare za javne nastupe i sl., čime se utiče na glasanje. Lobiranje bi bilo neracionalno ako bi se ta finansijska sredstva uzaludno trošila, tj. ako ne bi postojalo neko uvjerenje o kontra efektima. Zato je logično da se glasačka podrška pojedinim kandidatima sa biračkog spiska kasnije vraća (rješenji- ma izabrane vlasti koja na bilo koji način odrgovara biračima), što je u skladu sa očekiva- njima birača. Za razliku od privatnog izbora, društveni izbor se ostvaruje u određenim vremenskim intervalima i ograničen je krugom tendenata, od kojih svaki ima svoj sop- stveni izborni program. To znači da birači moraju izabrati jednog kandidata, a ne npr. jed- nog za rješavanje problema inflacije, drugog za rješavanje problema nezaposlenosti, tre- ćeg za pitanja spoljnu politiku itd. Pored toga, birači moraju imati određene informacije o izborima. Na mišljenje birača uvijek značajno utiču sredstva masovne informacije (posebno televizija, a u novije vrijeme i razni internet formati). Mnogi birači, ipak, neće da učestvuju u glasanju, jer ne vide nikakvu korist od učešća u tom političkom procesu. Takva pojava se u TDI naziva racionalnim ignorisanjem. Kod birača postoji specifičan efekat praga, koji predstavlja minimalnu veličinu koristi, koju treba povećati da bi birač uopšte učestvovao na izborima. Često su uslovi proizvodnje, razmjene i sl. (regulisanje cijena, investicione od- luke, obim državnih kupovina, promjena uslova spoljnotrgovinske razmjene i sl.) od vi- talnog značaja i posebnog interesa za pojedine grupe ljudi. Zato te grupe ljudi nastoje da održavaju stalnu vezu s predstavnicima vlasti, (na razne načine: preko direktnih kontak- ta, pisama, telegrama, telefaksa, sredstava masovnih informacija, demonstracija, mitinga i sl.). Svi ti načini uticaja na predstavnike vlasti, koji imaju cilj donošenje povoljnih političkih odluka za određenu grupu ljudi, naziva se lobiranje. Grupe sa uzajamnim i važnim (posebnim) interesima mogu dobro (bogato) kom- penzovati svoja ulaganja u predstavnike vlasti,

ako se usvoji onaj zakonski projekat za koji su se oni zalagali. U tom slučaju, koristi imaju članovi samo uske grupe ljudi, dok se troškovi raspoređuju na društvo u cjelini., To znači da koncentrisani interes manjine pobjeđuje usitnjene (atomizirane) interese većine. Zbog toga je relativni uticaj manjinske grupe s posebnim interesima mnogo veći od njihovog učešća u glasovima. U uslovima direktne demokratije ne bi se mogle donijeti za njih povoljne odluke. Uticaj koncentrisanih interesa objašnjava mnoge paradokse ekonomske politike države, koja štiti interese pojedinih grana i djelatnosti koje kontrolišu lobisti svih boja. Predstavnici vlasti su takođe zainteresovani za podršku uticajnih birača, jer im to povećava šanse za pobjedu na sljedećim izborima. Lobizam omogućuje da se nađu izvori za finansiranje predizborne kampanje. Smatra se da su za lobizam posebno zainteresovane birokratske strukture, koji učestvuju u donošenju i sprovođenju političkih odluka. Iako je djelatnost države, pored ostalog, usmjerena na borbu protiv tzv. otkaza (fijaska, nedovoljnosti, zatajivanja, kraha) tržišta, ona je u praksi daleko od savršenstva, a postoje slučajevi kada i vlada nije u stanju da obezbijedi efikasnu alokaciju i korišćenje društvenih resursa, kada je riječ o otkazu vlade. Zbog toga je, prema mišljenju predstavnika TDI, neophodno stalno kontrolisati vladinu djelatnost i korigovati je u skladu sa socijalno-ekonomskom i političkom konjunkturu. Vlada treba da primjenjuje ekonomske metode na način koji ni u čemu ne protivrječi djelovanju tržišnih zakona, a u slučaju negativnih efekata (tzv. eksternalija) potrebno je odmah donijeti mjere za njihovu likvidaciju. Na otkaz (fijasko) vlade (suštinski: institucije državnog regulisanja) utiču (prema: Buchanan, 2007): — ograničenost informacija neophodnih za donošenje odluka; kao što na tržištu postoje asimetrične informacije, tako i vlada ponekad donosi odluke bez odgovarajuće valjane statističke i informativne podloge; postojanje moćnih grupa uticaja, grupa s posebnim interesima, aktivnog lobija, snažnog birokratskog aparata i sl. dovodi do značajnog deformisanja realnih informacija; — nesavršenost političkog procesa: racionalno ignorisanje, lobizam, manipulisanje glasovima kao posljedica nesavršenosti pravilnika, trgovina glasovima, traženje političke rente, političko-ekonomski ciklus itd., — ograničenja u pogledu mogućnosti kontrole birokratije, koje je povezano s tendencijom rasta državnog aparata i — nesposobnost države da u potpunosti predvidi i kontroliše budućnost i posljedice donesenih odluka; ekonomski subjekti ne reaguju uvijek onako kako predviđa vlada, tako da njihovo djelovanje može da izmijeni smisao vladinih odluka. Razumijevanje prirode fijaska tržišta, društvenih dobara i preraspodjelnih procesa omogućilo je analogno razmatranje i objašnjenje uloge države u tržišnim procesima. Ekonomska analiza državnog regulisanja i političkih procesa promijenila je sliku o njihovom funkcionisanju, odnosno o ponašanju političara (kao "davalaca") i birača (kao "potrošača", tj. korisnika društvenih dobara i usluga). Ta analiza je pokazala da državni sektor nije idealan mehanizam, jer, pored ostalog, nije sposoban da vrši transformaciju resursa u društvena dobra na način koji odgovara zahtjevima potrošača tih dobara. Odgovarajući na pitanje zašto je to tako, predstavnici TDI su pošli od činjenice da državna djelatnost predstavlja posebnu oblast ljudske djelatnosti, a da ljudi u svim oblicima djelatnosti imaju sopstvene interese i preferencije. Pošto se djelatnost državnog sektora uglavnom zasniva na donošenju i realizaciji političkih odluka, sasvim je jasno da one mogu u većem ili manjem stepenu odgovarati interesima stanovništva, odnosno kriterijumima ekonomske efikasnosti i socijalne pravednosti. Ekonomsko izučavanje političkih procesa dobija svoj puni smisao ako se uzme u obzir

da političke odluke itekako utiču na preraspodjelu i alokaciju resursa.

4

Interes za analizu uzroka pojedinih neoptimalnih političkih odluka može se objasniti nastojanjem da se pronađu mogućnosti za njihovu korekciju. Alokacija i preraspodjela resursa državnog sektora ne realizuje se na tržištu, nego u

političkom procesu, odnosno u oblasti države vlasti. Zato je jasno da različite pozicije i uloge građana (potrošača društvenih dobara) u sistemu političkih institucija određuju načine i mogućnosti njihovog uticaja na donošenje političkih odluka, od kojih zavisi realizacija njihovih interesa. Potrošači društvenih dobara ispoljavaju i štite svoje interese i preferencije u procesu glasanja. Međutim, uticaj većine na donošenje političkih odluka zavisi ne samo od preferencija te većine, stepena demokratije, specifičnosti političkog ustrojstva, moći pojedinih društvenih grupa i odgovarajućeg uticaja na politiku, nego i od same procedure glasanja (odnosno pravilnika na kojoj se ona zasniva), koja nije neutralna (Mitchell, 1988). Imajući u vidu da i u tako demokratnoj državi kao što su SAD (u kojoj je i nastala teorija društvenog izbora) izuzetan uticaj na političku vlast (koji se pod određenim pretpostavkama i uslovima može poistovjetiti sa samom vlašću) ima asocijacija biznismena, koja kao brojno zanemarljiva manjina praktično raspolaže ogromnom vlašću (Key, 1949, p. 464), predstavnici teorije društvenog izbora na logičan, originalan i konzistentan način objašnjavaju mistična uopštavanja o ponašanju političara, o vlasti biznisa preko specifične sprege s politikom, o ličnim interesima političara u vođenju političkog procesa, i sl. Pored navedenog, TDI takođe objašnjava i načine na koje politička vlast u tzv. "demokratskim društvima" na tzv. "prirodan način"

(logikom organizovanih interesa malih privilegovanih grupa) prelazi u ruke političkih lidera kao predstavnika

4

tih grupa, koji na izborima pobjeđuju neorganizovane i nezaštićene (ili slabo zaštićene) interese velikih latentnih grupa. To je principijelno u suprotnosti s pravilom većine (a samim tim i realne demokratije). Na taj način relativno male lobističke grupe (ili pojedine grane, grupacije i sl.) često dobijaju razne pogodnosti i privilegije (poreske, carinske, monopolske, informacione, itd.) na račun milionskih potrošača i poreskih obveznika, što služi kao osnov njihovog neopravdanog bogaćenja. Iako TDI daje direktne i indirektne prepоруke za borbu protiv uticajnih grupa s "posebnim interesom", praksa pokazuje da demokratska društva još uvijek nijesu uspjela da zaustave rušilačku tendenciju dominacije politike i velikog biznisa malih grupa uticaja, usmjerenu na izvlačenje ekonomskih koristi iz vođenja političkog procesa, na onemogućavanje politike progresivnog oporezivanja i opšteg blagostanja. Te rušilačke tendencije ne samo što onemogućuju prevazilaženje jaza između uskog kruga bogatih i širokog kruga siromašnih članova društva, nego vode daljem širenju tih razlika. Zato se na pragu trećeg milenijuma objektivno otvara niz pitanja: o granicama tih negativnih tendencija, o realnom postojanju demokratije i realnom postojanju specifičnih savremenih oblika zavisnosti, dominacije i sl. Predstavnici TDI, kako je već navedeno, svim svojim stavovima kritikuju postojeće načine državnog regulisanja ekonomije, posebno u dijelu procesa donošenja vladinih odluka. Oni se svojim zalaganjem za konstituciju (kao pravila svih pravila) na specifičan način zalažu za nešto što ću ja uslovno nazvati (prihvatajući rizik od eventualne greške) kolektivistički individualizam. Jer, oni se, po mom mišljenju, bore protiv nepravednih, lobističkih, sociopatoloških i nedemokratskih načina realizacije ličnih (privatnih) ekonomskih interesa pojedinaca na vlasti i malih grupa lobističkog biznisa koje su u tihoj sprezi s vlašću i koji podržavaju tu vlast (dakle, bore se protiv društvene manjine koja predstavlja ono što sam nazvao političko-lobistički individualizam). Proizilaz da manjina na razne perfidne načine eksploatiše većinu, a većina im je svojim glasovima to omogućila, zahvaljujući mnogim nesavršenostima političkog procesa. Ističući te nesavršenosti, predstavnici TDI se zalažu za dominaciju privatnih (individualnih) interesa širokih slojeva društva (dakle kolektiva u cjelini, tj. biračkog tijela kao većine), koji su suštinski otuđeni od vlasti, iako svojim glasovima utiču na izbor vlasti. To je ujedno i objašnjenje zbog čega su pojedini autori (kao npr. V. Drašković i dr.,

2010) upotrebili izraz „kolektivni individualizam“ (misli se na individualizam za sve – prim. D. R.). Pored ostalog, TDI objašnjava mnoge paradokse društvenog izbora. Ali, s druge strane, ona ne nudi gotova rješenja, tj. načine na koje isti mogu da se prevaziđu. Naprotiv, ona samo podstiče na razmišljanje, ali svakako i na preduzimanje inicijativa, koja bi trebalo da uslijedi u budućnosti. Posmatrajući s aspekta realnih odnosa snaga u društvu (između manjine koja je na vlasti i malih grupa uticaja koje su uz vlast, s jedne, i većine koja bira vlast, s druge strane), navedena rješenja se danas čine malo vjerovatnim. Pa ipak, TDI na određeni način osvjetljava budućnost i neminovnost promjena u pravcu veće demokratije, što je vjerovatno njen dominantan značaj. V. Drašković i dr. (2010) ističu da TDI predstavlja značajan teorijski doprinos ekonomskoj analizi političke prakse, koja ubjedljivo pokazuje svu nemoć proklamovane demokratije u praksi, a takođe i prilično manipulativnu moć glasačkih mašina i usvojenih glasačkih pravila, kojom se demokratija višestruko narušava, i to na razne sofisticirane načine. Ta praksa zaista ubjedljivo pokazuje da nivo demokratije kod biračke procedure u svim slučajevima dominantno zavisi od konstitutivnog izbora, tj. od izbora konkretnog pravilnika po kojem se donose i sprovode sve dalje odluke o izborima. U TDI su institucije izuzetno značajne, a njihova društvena aktivnost obuhvata interakcije na dva nivoa: ? pravila igre: razvoj, promjene i specifikaciju institucija sistema i ? igru: društvenu interakciju u okviru postojeće institucionalne strukture; pravila igre kao institucionalna rješenja sadrže stimulacione mehanizme, koji predvidivo i realno utiču na ljudsko ponašanje. Ustavom se definišu političke, pravne, ekonomske i druge institucije, koje će po- moći i oblikovati građanski i ekonomski život svih članova društva. Eksplicitno de- finisanje pravila (članova) Ustava je izuzetno značajno u situacijama (državama) u kojima su formalne institucije supstituisane neformalnim i alternativnim institucijama, zbog čega dolazi do drastičnog narušavanja Pareto optimuma, koji vodi diskriminacijama, nejedna- kostima, siromašenju, urušavanju prirodnih resursa, javnih dobara i privrednog sistema, stvaranju negativnih spoljnih efekata itd. Sigurno je da kvalitetan ustav treba da onemo- gući traženje i ubiranje političke rente preko raznih oblika privilegija (Ibid, s. 34). Isti autor smatra (Ibid.) da kvalitetan ustav treba precizno da definiše: – ravnopravnost građana, – ljudska i druga prava i obaveze građana, – stepen ekonomskih sloboda, – strukturu institucionalnog okruženja, – granice temeljnih ekonomskih institucija (državnog i tržišnog regulisanja), – načine specifikacije i zaštite prava svojine, – moralna i druga ograničenja ekonomskih sloboda, – validnost i osiguguranje ugovora, – regulisanje prirodnih i drugih monopola i – druge situacije u kojima treba da interveniše država u privredi (pomoći, transferi, restrikcije, oporezivanje, spoljni efekti i dr.).

2.5 DOPRINOSI NEOINSTITUCIONALNIH EKONOMSKIH TEORIJA RAZUMIJEVANJU PROBLEMA PRIVREDA U TRANZICIJI Prikazom dostignuća NET napravljen je pokušaj da se ukaže na njihove nesporne naučne vrijednosti, značaj i mogućnosti, kao i potrebu njihove praktične primjene u identifikaciji i analizi brojnih problema tranzicijske prakse. Sve to je urađeno iz uvjerenja da navedeno israživanje može na određeni način doprinijeti rješavanju nekih pitanja demokratizacije, institucionalizacije, privatizacije i mnogih drugih kriznih procesa u veći- ni država tranzicije. Predložena rješenja i preporuke NET se imperativno nameću kao neophodna na putu potpune i realne afirmacije tržišnog privređivanja i održivog društ- veno-ekonomskog razvoja. Svi tranzicijski procesi se u velikoj mjeri, na ovaj ili onaj na- čin mogu i moraju zasnivati na pojedinim saznanjima, koja pružaju NET. Dostignuća i doprinosi NET (mjerena njenom aktuelnošću, brojem objavljenih knjiga, članaka i časopisa su izuzetno velika i značajna za razmatranu temu. Tome u pri- log govori i veliki broj dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju, koje su posljednjih decenija primili predstavnici NET: H. Simon (1978), G. Stigler (1982), J. Buchanan (1986),

R. Coase (1991), G. Becker (1992), D. North i R. Fogel (1993), J. Nash (1994),

146

J. Stiglitz, G. Akerlof i A. Spens (2001) i O. Williamson (2009). Prednje se posebno odnosi na značaj brojnih stavova i preporuka predstavnika NET za razumijevanje savremenih procesa privatizacije, institucionalizacije, demokratizacije i privrednog razvoja u tranzicijskim državama. Nije sporno

da broj i brzina promjena u ekonomskoj stvarnosti daleko **prevazilaze tempo i mogućnosti njihovog teorijskog izučavanja.**

41

Ekonomska nauka (takva

kakva je, opširna po sadržaju i teorijski **nejedinstvena, sastavljena iz mnoštva teorija,**

41

ali i krizna, kako tvrde mnogi ekonomisti) „zaobilazi” mnoga ključna pitanja ekonomske stvarnosti i promašaje (uglavnom neoliberalnih) ekonomskih politika. Pa ipak, prednje nije karakteristično za NET, koje detaljno, svestrano i kranje kritički objašnjavaju institucije kao jedno od primarnih društvenih i ekonomskih pitanja, a takođe i uzroke, načine i posljedice zanemarivanja institucija i njihovog potiskivanja od alternativnih anstitucija. NET su u tom pogledu voma jasne i precizne. Međutim, sasvim je drugo pitanje (vjerovatno) interesnog zaobilaženja i minimiziranja značaja institucija, koje nema objektivnog opravdanja ni iz savremene teorijske, niti iz praktične perspektive. Zbog toga mnogi autori konstatuju postojanje ogromnog raskoraka između ekonomske retorike i ekonomske stvarnosti, tj.

tzv. „Krugmanovog grijeha”, koji se navodno **sastoji u tvrdnji da** suštinski **postoje teorije** koje **opisuju stvarnost mnogo bolje od standardne teorije, ali se** one, ipak, **ne koriste u** praktičnoj **ekonomskoj politici.**

63

D. Stojanov (2012a) je originalno i metaforično formulisao jednu zagonetnu i na prvi pogled kontradiktornu kovanicu: „tržišna država, koja je u tranzicijski državama aktualna, provokativna i inspirativna. Ona se može protumačiti kao zamjena (pandam) za tzv. „grabešku državu”, ili kao „tržište kojim diriguje država”, jer se sve odluke donose na nivou državnih i partijskih organa (vertikalno), a ne prema tržišnim zakonima i principima (horizontalno). Nijesu rijetke pojave da nekontrolisani centri moći (uslovno: alternativne institucije) zloupotrebljavaju instituciju državnog regulisanja i podređuju ga sopstvenim interesima, pa se realizuju izbori privilegovanih pojedinaca. Na taj način, obećane ekonomske slobode, konkurencija, privatna svojina i preduzetništvo kao masovani fenomen ostale su samo neispunjeno obećanje. Naravno, kontekst kovanice „tržišna država” podrazumijeva i „kvazi-neoliberalnu državu”, a samim tim i kritiku neoliberalne ekonomske politike, odnosno zalaganje za institucionalni pluralizam. U velikom broju radova ekonomista iz tranzicijskih država i država JIE jasno je istaknut raskorak između postojećih teorijskih preporuka NET, njihovog ignorisanja i rezultirajućih negativnih praktičnih dostignuća. Svi oni navode da je deficit i nedovoljna primjena institucionalnih promjena u državama JIE jedan od glavnih uzroka reprodukcije krize i jedan od glavnih kočionih faktora ekonomskog i društvenog progressa. To su takođe i zvanične ocjene, koje se, ipak, mogu ocijeniti kao

retorika, s obzirom da nijesu praćene odgovarajućim konkretnim mjerama u praksi. Naravno, većina autora ističe kao uzrok ignorisanja preporuka predstavnika NET dominaciju interesnih motiva tzv "reformatora". Teorijske diskusije su

ubjedljivo pokazale razvojni prioritet institucionalnog pluralizma u odnosu na institucionalni mehanizam neoliberalnog

11

tipa. Mogu se voditi

sporovi po pitanju granica i oblasti djelovanja institucija, njihove društvene usmjerenosti i angažovanosti, definisanja institucionalne ravnoteža i metaforičnog termina „institucionalnog čovjeka“ kao sinonima ograničene ekonomske racionalnosti,

1

ističe M. Deliašić (2016). Ali, smatra ona,

to ne dovodi u pitanje konzistentnost brojnih preporuka respektivnih ne-institucionalnih ekonomskih teorija,

1

a posebno onih koje se tiču institucionalnog pluralizma. Teorija javnog (društvenog) izbora zastupa mišljenje da treba temeljno mijenjati i usavršavati mehanizam donošenja odluka na političkom nivou, jer od njega zavisi izrada ekonomske politike. On mora biti zasnovan na konkurentnosti, što znači sličan sistemu donošenja tržišnih odluka. Ljudi su isti i kad napuste tržište i krče stazu na političkoj sceni: vode se principom lične koristi i realizacije sopstvenih interesa. Od društvenog izbora zavisi izbor ekonomskih subjekata. "Racionalni" političari podržavaju programe koji doprinose rastu njihove popularnosti i šansi za ostvarenje pobjede na sljedećim izborima. Oni kasnije preko političkog procesa traže političku rentu. Postoje slučajevi kada vlada nije u stanju da obezbijedi efikasnu alokaciju i korišćenje društvenih resursa. Zato je potrebno stalno kontrolisati vladinu djelatnost i korigovati je u skladu sa socijalno-ekonomskom i političkom konjunkturu. Na otkaz (nedovoljnost, fijasko, zatajivanje) vlade utiču: ograničenost i asimetričnost informacije, postojanje moćnih grupa uticaja, grupa s posebnim interesima, aktivnog lobija, snažnog birokratskog aparata i sl., nesavršenost političkog procesa (racionalno ignorisanje, lobizam, manipulisanje glasovima kao posljedica nesavršenosti pravilnika, trgovina glasovima, traženje političke rente, političko-ekonomski ciklus itd. i ograničenja u pogledu mogućnosti kontrole birokratije. Potrebno je donijeti kvalitetan ustav, koji treba precizno da definiše: ravnopravnost građana, ljudska i druga prava i obaveze građana, stepen ekonomskih sloboda, strukturu institucionalnog okruženja, granice temeljnih ekonomskih institucija (državnog i tržišnog regulisanja), načine specifikacije i zaštite prava svojine, moralna i druga ograničenja ekonomskih sloboda, validnost i osiguranje ugovora, regulisanje prirodnih i drugih monopola i druge situacije u kojima treba da intervišu država u privredi (pomoći, transferi, restrikcije, oporezivanje, spoljni efekti i dr.). Dakle, teorija društvenog izbora daje direktne i indirekne preporuke za borbu protiv uticajnih latentnih grupa sa tzv. "posebnim interesom". Teorija prava svojine preporučuje specificirana i zaštićena, kao i prestrukturisanje prava svojine u skladu sa sistemom ekonomskih stimulacija. Nerazvijenost prava

svojine uzrokuje nerazvijenost tržišta i povećanje negativnih spoljnih efekata, a na taj način redukuje ekonomski rast i ekonomski razvoj. Preporučuje se da niko ne smije biti privilegovan u dostupu resursima i da eventualne privilegije mogu biti samo rezultat manipulacija i socijalne patologije, koje se moraju sankcionisati. Predstavnice NET se zalažu za specifičan oblik institucionalnog pluralizma u privredi: za sinergiju komandne hijerarhije i regulisanja u okviru preduzeća i tržišnog regulisanja kao njihovog okruženja. Potrebno je kontrolisati oportunitizam u cilju smanjenja transakcionih troškova. Realne institucije pouzdano regulišu i racionalizuju individualno ponašanje, i to u mjeri povećanja racionalnosti interakcije između pojedinaca. Institucionalne inovacije nijesu moguće u uslovima dominacije alternativnih institucija, odnosno neformalnih mehanizama izbora. Kritikuje se netržišno prisvajanje rente, kupovina glasova, korupcija, korišćenje privilegija, interesne koalicije i ignorisanje narodnih masa. Politički sistem treba da ograničava pristup sredstvima nasilja. On zajedno sa sudskim sistemom obezbjeđuje uvažavanje zabrana na korišćenje nasilja. Prednje garancije i transparentne institucije, koje obezbjeđuju bezličnu demokratsku i partijsku konkurenciju i sprečavaju nelegitimnu upotrebu nasilja.

2.6 TEORIJSKI PRISTUP ZNAČAJU INSTITUCIONALNOG PLURALIZMA

Brojna teorijska istraživanja, kao i praksa razvijenih država su pokazali da razvijeni i pluralistički institucionalni ambijent predstavlja obavezan okvir ekonomskog razvoja. Globalna finansijska i ekonomska kriza, koja je počela 2007. godine natjerala je sve zainteresovane strane u razvijenim i nerazvijenim državama da preispitaju svoje stavove prema načinu regulisanja privrede. Institucionalna pravila ponašanja i institucionalni pluralizam u

razvijenim privrednim sistemima nastala su evolutivno, kao rezultat njihove dosljedne i viševjekovne primjene (ekonomske, industrijske, finansijske, političke, trgovinske, socijalne, kulturne, organizacione, korporativne i druge). U tranzicijskim privredama je tema institucionalnih promjena relativno novijeg datuma, sa slabim uporištem u poslovnoj praksi i malom teorijskom zasnovanošću.

29

Zbog toga je veoma aktualno da se istraže osnovne teorijske i praktične komponente pluralističkih institucionalnih faktora ekonomskog razvoja. Pored prakse razvijenih država, u literaturi postoje brojni teorijski koncepti, a u praksi primjeri održivih institucionalnih okvira s konkurentnim institucionalnim strukturom, koje su dominantno pluralističkog karaktera. Preovladavaju radovi koji tretiraju pluralistički, integrisani, sinergijski, "raznovrsni" (Jakšić, 2004, s. 65) pristup izgradnji institucionalnog ambijenta kao okvira ekonomskog razvoja. Apstraktne neoliberalne teze o nekontrolisanom i samoregulisano tržištu u praksi su se pokazale neosnovanim, jer normalno funkcionisanje privrede nije moguće bez aktivnog institucionalnog pluralizma, koji predstavlja diamičku kombinaciju državnog i tržišnog regulisanja (u ekonomskoj ravni), kao i pravne države, političke demokratije, sociokulturnog kapitala i svih drugih društvenih podsistema (u društvenoj ravni). D. North (1991, p. 99) je davno istakao prirodu i značaj institucionalnog pluralizma. On smatra da je glavni cilj kapitalističke države izgradnja institucionalnih struktura, a posebno svojinske strukture, pomoću kojih se ostvaruje uvećanje prihoda i visok stepen sloboda. Objašnjenje ovog podnaslova polazi od dvije dokazane činjenice, i to da: — institucionalni faktori društva i privrede, koji mogu biti formalnog, neformalnog i alternativnog karaktera, direktno utiču na pokazatelje ekonomskog razvoja i — odnos institucionalnih faktora i ekonomskog razvoja u tranzicijskim državama JIE u posljednjih 30-tak godina je bio disfunkcionalan zbog jakog uticaja alternativnih institucija (Grgurevic, Draskovic i Delibasic, 2015, p. 73). Alternativne institucije spadaju u anti-institucionalne i anti-razvojne faktore. Oni predstavljaju srž kočionog mehanizma, koji već skoro 30 godina onemogućuje željeni ekonomski razvoj većine

tranzicijskih država, među njima i država JIE. Mnogi autori su primijetili da vantržišna raspodjela privilegija dovodi do brojnih konflikata, ne samo između načina organizacije političke i ekonomske oblasti društva, nego i u samim tim društvenim podsistemima. Institucionalni indikatori, institucionalne inovacije i institucijske promjene su na nezadovoljavajućem nivou i znatno zaostaju za onima u razvijenim državama.

Privredna praksa država **JIE ima u dugom roku izrazito krizni karakter.**

2

Sve dosadašnje reforme su se pokazale neuspješnim. Većina autora opravdan smatra da je osnovni uzrok za to neprihvatanje i imitacija realnih institucionalnih promjena, svjesno i interesno orijentisano ignorisanje institucionalnih faktora razvoja i institucionalnog pluralizma kao civilizacijskog imperativa i razvojnog prioriteta. Konceptija institucionalnog pluralizma je u teoriji i praksi suprotna kvazi-neoliberalnoj

konceptiji institucionalnog monizma, koja direktno podržava supstituciju ma-sovnog
individualizma od strane individualizma rijetkih (privilegovanih,

1

“elitnih”) pojedinaca. Ona ima svoje daleke korijene u idejama predstavnika raznih ekonomskih pravaca, koje detaljno navode

M. Draskovic i dr. (2013, s. 267): a) njemačke istorijske škole kao posebnog pravca njemačke političke ekonomije,

1

b) američkog “starog” institucionalizma

kraja 19. i početka 20. vijeka i rezultirajuće analize komparativnih ekonomskih sistema, **koja se posebno razvila 1970-ih godina, c) ruske ekonomske škole 1920-ih godina** (kratak period tzv. “nove ekonomske politike” 1921-1929) **N. Buharina, N. Kondratjeva i dr., d) keynesijanstva (J. M. Keynesa i predstavnika tri kasnije „struje“: konzervativno-centralne, liberalno-raformističke i radikalno-reformističke), e) liberalno-reformističkog**

1

i socijalno-reformističkog pravca,

f) neoklasične sinteze 1950-ih i 1960-ih godina, g) teorije postindustrijskog društva (1970-ih i 1980-ih), h)

1

„dezagregatnog“ ekonomskog pristupa pojmu svojine, koji su razvili predstavnici neoinstitucionalizma, i) neoinstitucionalne teorije države, koja nije do kraja razrađena,

iz koje se kao poseban pravac 1960- ih godina izdvojila tzv. ekonomija prava

1

i

j) brojnih zapadnih ekonomista, koji pridaju veliki značaj efikasnosti državnih institucija i načinu njihovog funkcionisanja (vidi šire u: **The Journal of Economic Perspectives, 1990, Vol. 4, No. 3, pp. 13; 22; 45).** I

1

mnogi drugi autori (cit. prema: Delibašić, 2016, s. 183) su se svojim izjavama

takođe direktno ili indirektno zalagali za principe institucionalnog pluralizma, kao npr.:

1

Galbraith: „složena smjesa tržišne motivacije, državne reglamentacije i političke demokracije“, „demokratsko mješovito regulisanje sa ulogom i instrumentima države u stvaranju tržišnih uslova na pet nivoa: mikro-makro, mikro, mezo, makro i makro-makro“ i Toffler: „raznolikost i raznosvrstnost su najvažnije karakteristike prelaska u postindustrijsko društvo“.

Čak je i F. Hayek kao jedan od vodećih predstavnika ekonomske

1

filozofije konzervativnog liberalizma

(zajedno sa L. Misesom i M. Friedmanom) isticao neophodnost postupanja po pravilima.

11

U svim neoinstitucionalnim i novoinstitucionalnim ekonomskim teorijama, bez obzira što se zasnivaju na principu metodološkog individualizma, svojim brojnim tumačenjima javnog izbora, prava svojine, optimalnog ugovora i sl. direktno se sugerije primjena institucionalnog pluralizma u ekonomskom rastu i razvoju

11

(prema: Delibašić, 2016, s. 183). U istom kontekstu,

A. Denzau i D. North (1994, p. 20) pominju tzv. "ko- evolucionni proces" **ideologija i institucija i** smatraju **da komplementarnost i sinergija** in- stitucija **tržišnog i državnog regulisanja nema racionalnu alternativu.**

11

Pojedini autori umjesto izraza „institucionalni pluralizam“ pominju tzv. "insti- tucionalnu ravnotežu", a

G. Hodgston (1998, p. 8) piše o potrebi „institucionalne si- nergije“, **koja se ogleda u susretnom usklađivanju.**

1

Naime, pomenuti autor smatra da iz- gradnja tržišta, kao i

drugih vitalnih institucija u modernoj i složenoj privredi zahtijeva strategiju konzistentne **izgradnje** svih **institucija, koja** mora ići **od makroekonomskog vrha** do **mikroekonomskog dna.**

1

Dalje, on ističe d ta

strategija mora biti više orijentisana na podsticanje, upravljanje i usmjerevanje,

1

nego na sveobuhvatno planiranje i dirigova- nje.U svemu tome, kako on ističe, institucije su važan "idejni most" između dva navedena nivoa analize – makroekonomskog i mikroekonomskog. 2.6.1 Pojam i značaj institucionalnog pluralizma Shvatanje pojma, funkcije i značaja institucionalnog pluralizma (usaglašavanja, kombinacije) omogućuje da se ne samo napravi razlika između pojmova koji se često nepravilno tumače i poistovjećuju (tržišta i tržišnog regulisanja, države i državnog regu- lisanja, svojine i svojinskog regulisanja), nego da se shvati potreba njihove dualne siner- gije i nekonfliktnosti, ali i njihova specifična, sistemska i složena uloga nosioca (stuba) institucionalne sredine (normi, pravila, načina, oblika i instrumenata) i ugovornog procesa. Danas nije zamisliv nekadašnji ekonomski liberalizam, tj. samoregulacija priv- rednog sistema, i to zbog uticaja mnogih spoljnih nepredvidivih faktora, prirodnih i soci- jalnih kataklizmi, monopolizacije i sl.. Danas se potreba aktivnog državnog regulisanja objašnjava fijaskom (nedovoljnošću, zatajivanjem) tržišnog regulisanja u brojnim slu- čajevima nerentabilnosti investicija od državnog interesa, javnih dobara, ekonomske kri- ze, reulisanja inflacije i nezaposlenosti, fundamentalnih istraživanja itd. Tabela br. 2.1: Uzroci i posljedice ignorisanja institucionalnog pluralizma Negativni uticaji sociokulturni, partijski, sociopatološki, globalizacijski i dr. ? Deficit razvijenih institucija,

realnih institucionalnih promjena, institucionalne konkurencije, institucionalne kontrole, pravne države, ekonomskih sloboda, privrednog rasta i razvoja ? Suficit vlasti monopola institucionalnog zatajivanja, alternativnih institucija, socijalne patologije, krize, privilegija, nejednakosti, nezaposlenosti, siromaštva i dr. Izvor:

1

Delibašić, 2016, ss. 190-191. Institucionalni pluralizam podrazumijeva prilagođavanje i kombinovanje navedenih alternativnih oblika institucionalnog usmjeravanja, kojima odgovaraju određeni svojinski oblici i svojinsko regulisanje. Predstavnicu NET

su dokazali da bez naprednog, pluralističkog, politički poželjnog i zakonski zaštićenog institucionalnog ambijenta nije moguće ostvariti ekonomski

1

razvoj, koji je uvijek vezan za duži rok.

Na taj način, oni su sugerisali da su visoke i održive stope ekonomskog rasta posljedica, a institucionalni ambijent jedan od njegovih glavnih uzroka i pretpostavki.

1

M. Delibašić (2016, s. 190) tabelarno prikazuje osnovne uzroke i posljedice ignorisanja principa institucionalnog pluralizma. Ona ustvari modelira osnovne negativne uticaje institucionalnog monizma neoliberalnog tipa, koji su direktno i/ili indirektno proizveli odgovarajuće suficite i deficite (tabela br. 2.1). Za objašnjenje naše teme bitno je odgovoriti na pitanje: šta, ko i zašto ometa realizaciju principa institucionalnog pluralizma? D.

North (Ibid. s. 197) odgovara veoma precizno: protivrječnost između dugoročnog karaktera efikasnosti institucija i kratko-ročnog (vjerovatno interesnog – prim. D.R.) karaktera djelovanja nomenklatura vlasti i potreba za ličnom slobodom pojedinca, koja obezbeđuje konkurentski decentralizovano političko okruženje.

1

Riječ je, dakle, o raznim elementima socijalne patologije, koji omogućuju ravnotežu ličnih i ekonomskih sloboda svih pojedinaca. Nevedeni fenomen mora biti univerzalan, obavezan i institucionalizovan. Zbog toga je došlo do brojnih negativnih uticaja, koji su se odrazili na deficite i suficite u segmentima u kojima to nije poželjno. D. North (1981, p. 32) koristi izraz "institucionalna struktura" kao sinonim za pluralizam institucija, gdje misli prvenstveno na „strukturu prava svojine, pomoću koje se dostiže maksimizacija dohodaka (društveno blagostanje - prim. D. R.) i visok stepen sloboda“

(preko minimizacije troškova za specifikaciju i zaštitu prava svojine – prim.

1

N. G.). Mnogi autori koji ne pripadaju ni jednom pravcu NET takođe

su se direktno ili indirektno zalagali za principe institucionalnog pluralizma.

1

U svim NET,

bez obzira što se zasnivaju na neoklasičnom **metodološkom individualizmu, svojim brojnim** tumače- njima **javnog izbora, prava svojine, optimalnog ugovora i** dr. **direktno se sugeriše** prim- jena **institucionalnog pluralizma u ekonomskom razvoju.**

1

Novija istraživanja D. Northa et al. (2007)

objašnjavaju zašto institucije tržišnog regulisanja mogu biti dobre ili loše: riječ je o njihovom **različitom kvalitetu i efikasnosti. Prevedeno na fenomen ekonomskog** razvoja, **to znači da on funkcionalno zavisi ne samo od** intelektualnog kapitala **(znanja),** informacionih **tehnologija i inovacija, nego i od**

1

institucionalnog pluralizma (slika br. 2.6). Formalne i nefomalne institucije ? ? Ekonomske institucije Slika br. 2.6:

Predlog uslovnog modela „4I“ faktora ekonomskog razvoja Izvor: prilagođeno prema Drasković, 2011.

Praksa razvijenih država pokazala je **da je za ekonomski rast i održiv ekonomski razvoj neophodan pluralizam ekonomskih institucija, u raznim kombinacijama,** jer je i

1

kvazi-neoliberalizam doveo do razornih posljedica.

Neoliberalna ekonomska politika se bitno razlikovala **od njenog modelskog teorijskog oblika.** Ignorisani su **institucionalno pluralistički uzorni modeli razvijenih privreda,** ali **i teorijske preporuke najpoznatijih** za- padnih **ekonomista**

1

i autora iz postsocijalističkih država. 2.7 TEORIJSKI PRISTUP NEOLIBERALNOM INSTITUCIONALNOM MONIZMU U ekonomskoj literaturi i praksi postsocijalističkih država su se izdiferencirale razne kombinacije pojedinih oblika i mehanizama privrednog regulisanja. Smatra se (De- libašić, 2016 s. 131) da je to jedno od najvažnijih, najsloženijih i najdiskutabilnijih pitanja u njihovom ekonomskom razvoju.

Ono rezultira iz problema šireg društvenog regulisanja (političkog, **institucionalnog, socijalnog, moralnog,** kulturnog **i dr.**)

67

Prednje ukazuje da se radi o međusobnoj tijesnoj zavisnosti društvenog i privrednog regulisanja od nivoa razvijenosti sociokulturnog kapitala. Za razliku od razvijenih država, u kojima dominira institucionalni pluralizam, mnoge postsocijalističke države su se opredijelile za neoliberalnu ekonomsku politiku. Ona u institucionalnom smislu preferira i forsira ekonomski monizam (tržišno regulisanje). Praksa svih dosadašnjih društvenih i privrednih poredaka, koje je karakterisao institucionalni monizam pokazala je da su oni predstavljali plodno tlo za ispoljavanje raznih oblika oportunističkog ponašanja, koje se u mnogim slučajevima manifestovalo kao kvazi-institucionalno ponašanje, preko raznih oblika alternativnih institucija (paralelnih, u sjenci). Nesporno je da su alternativne institucije klasičan primjer konflikta između individualnog ponašanja i institucionalnih struktura. M. Drasković, S. Bauk i M. Delibasić (2016) smatraju da je njihovo djelovanje omogućeno postojanjem neformalne i privilegovane kombinacije dva osnovna institucionalna monizma (tržišnog regulisanja i državnog regulisanja). Navedene monizme diktiraju tzv. „nove elite“, a proizilaze iz deficita institucionalnog pluralizma. Alternativne institucije imaju nelegalan, sociopatološki i destruktivan karakter. One su krajnje personifikovane, utiču na disfunkcionalnost realnih institucionalnih promjena i dovode do institucionalnog fijaska. U pojedinim nerazvijenim državama tranzicije alternativne institucije dominiraju nad formalnim i neformalnim institucijama, proizvode institucionalni vakuum i na taj način deformišu institucionalnu strukturu društva. To doprinosi reprodukciji društvene i ekonomske krize. Navedeni autori (Ibid.) ističu da su alternativne institucije povezane s monopolnim, privilegovanim i rentno orijentisanim ponašanjem, koje rezultira u netržišnom bogaćenju i limitiranju preduzetničke motivacije, masovnih sloboda, ekonomskog izbora i jednakog pristupa resursima. One konceptijski generišu konglomeratski složen i protivurječan kontekst, koji ima svoj doktrinarni, terminološki, institucionalni, razvojni, kognitivni, strategijski, interesni, redistributivni, svojinski, civilizacijski, geopolitički i ideološki smisao i brojne praktične kvazi-manifestacije. Isti autori navode da one fenomenološki sadrže u sebi mnoge paradokse, protivurječnosti, prevare i mitove. Oni originalno rezonuju da razni nivoi zainteresovanih subjekata direktno i indirektno, preko formalnih i neformalnih institucija, podržavaju vulgarizaciju neoliberalizma i njegovo pretvaranje u kvazi-neoliberalizam, preko kojeg se stvaraju, jačaju i održavaju alternativne institucije (tabela 2.2). Tabela 2.2: Osnovni uzroci ekonomskih problema u nerazvijenim državama tranzicije Ograničenja institucionalnog ambijenta ? ? Ograničenja iz globalnog okruženja Izvor: prilagođeno prema Drasković, Bauk i Delibasić, 2016. Neoliberalno (u institucionalnom smislu: monističko) „modeliranje“ ekonomske stvarnosti manifestovalo se preko retoričkog veličanja

navodnih „apsolutnih prednosti“ privatne **svojine, preduzetničke inicijative, ekonomskih sloboda, efikasnih vlasnika,** konkurencije, **neograničenog tržišta i tzv. “minimalne” države.** Navedena retorika **je** bila praćena **raznim oblicima kvazi-neoliberalnog ponašanja, koje ima sociopatološko** i oportunističko **porijeklo.** Radilo **se o fenomenološkom i etimološkom ignorisanju stvarnih**

33

uslova realizacije ekonomskog izbora i uzroka velikih društvenih i ekonomskih

problema, koji su bili vidljivi golim okom, pa čak su i medijski

4

dovoljno razobličavani, kako navode M. Draskovic, S. Bauk i M. Delibasic (2016). Dva osnovna oblika institucionalnog ekonomskog monizma, koji su obilježili istoriju privrednog razvoja i ekonomske misli su: dirizizam (apsolutna dominacija državnog regulisanja i državne svojine) i liberalizam (apsolutna dominacija tržišnog regulisanja i privatne svojine). U posljednjih nekoliko decenija pojavio se ekonomski neoliberalizam kao veoma specifičan, izvedeni i sofisticirani oblik liberalizma, koji prema mišljenju mnogih autora nema s njim mnogo veze. Polarizacija navedenih oblika u teoriji i praksi direktno protivrječi principu institucionalnog ekonomskog pluralizma, koji dominira u praksi razvijenih država i privreda kao kombinacija državnog, tržišnog i svojinskog regulisanja. Međutim, princip neoliberalizma kao institucionalnog ekonomskog monizma je na određen način preporučen (da ne kažemo direktivno, institucionalno i finansijski nametnut) mnogim nerazvijenim državama tranzicije (među njima i JIE) od strane vodećih međunarodnih institucija, koje ih na razne načine pomažu, usmjeravaju i kontrolišu. Mnoga teorijska istraživanja, ali i praksa razvijenih država jasno pokazuje da favorizovanje institucionalnog ekonomskog monizma neoliberalnog tipa do danas nikad nije bilo produktivno, ni opravdano. Pojavu karakteristike i deformacije dirizizma (državnog upravljanja) i neoliberalizma detaljno objašnjavaju V. Drašković (1994) i M. Delibašić (2016) i mnogi drugi autori. Svi oni se suštinski slažu da je praksa latino-američkih, azijskih i većine postsocijalističkih država pokazala neodrživost neoliberalnih makroekonomskih recepata u usloima neodgovarajuće i kvazi-institucionalizovane mikroekonomske stvarnosti. Savremena globalna ekonomska kriza je dodatno i ubjedljivo dokazala pogubno dejstvo vjere u samoregulišuću i nekontrolisanu moć tržišta, koja se često pretvarala u kvazi-monistički, usko-interesni i rentno-orijentisani model ekonomske politike. Oni objašnjavaju da je institucionalni monizam ustvari teorijska i ideološka podloga ekonomskog neoliberalizma, a neoliberalizam je filozofija metodološkog individualizma. On je direktno suprotan institucionalnom pluralizmu, koji podrazumijeva istovremeno, paralelno, interaktivno i komplementarno djelovanje svih ekonomskih institucija, u odnosu koji odgovara potrebnom ekonomskog razvoja. Poslije 30 i više godina, teških posljedica i grešaka, ograničenost neoliberalizma je priznao i rodonačelnik „Vašingtonskog konsenzusa“ J. Williamson. Postsocijalistička praksa je ubjedljivo potvrdila da ekonomska prinuda ne mora a priori da potiče od državnog, nego može i od individualnog izvora. Lj. Madžar (2005, s. 21) je npr. davno primijetio da pored centralizovanih, postoje mnogo jači tokovi prinude, koji spontano izvire iz decentralizovanih (preciznije: individualističkih) izvora. Iskustva postsocijalističke tranzicije veoma dobar primjer za to. Tzv. „neoliberalni reformatori“ su kreirali prema svojim interesima individualističke osnove, koje nijesu važile za sve, što je prouzrokovalo siromašenje i raslojavanje stanovništva, urušavanje privrede itd. Zanimljiva je činjenica da je razvoj moguć isključivo u uslovima institucionalnog pluralizma. Monistički neoliberalni projekat je zasnovan na paradoksalnom suprotstavljanju individualnog i institucionalnog.

Naučno-ideološki i praktični fenomen ekonomskog neoliberalizma nije slučajan. On ima svoje jasne

30

izvore, korijene i motive. Vremenski se pojavio u doba sloma socijalizma, kao reakcija na dugoročnu vladavinu vulgarizovane i dogmatizovane marksističke političke ekonomije.

Politički proglašeni „reformatori“

su se odlučili za novo vulgarizovanje i eksperiment, ovaj put zapadnog modela ekonomskog neoliberalizma, koji štiti interese krupnog transnacionalnog kapitala, a državne granice su mu navodna razvojna

33

barijera (prema: Delibašić, 2016). U praksi je došlo je do krajnje negativnih i paradoksalnih rezultata: drastičnog

pada svih ekonomskih pokazatelja, siromašenje većine naroda i enormnog bogaćenja pojedinaca, među kojima i pojedinih predstavnika neoliberalizma.

8

Institucionalni ambijent tranzicijskih država JIE bio je dominantno orijentisan na afirmaciju tržišnih institucija i privatizaciju. Zbog toga je izubio ne samo institucionalni pluralistički kapacitet, nego i druge vitalne elemente (zakonitost, dobru sudsku praksu, institucionalnu kontrolu i konkurenciju, smjenjivost vlasti, vladavinu prava itd.). To je dovelo do pogoršanja efikasnosti implicitnih društvenih ugovora, povećanja oportunističkog ponašanja i formiranja raznih oblika alternativnih (kvazi-tržišnih) struktura. Dalje, to je posljedično uzrokovalo i onemogućilo efikasno funkcionisanje toliko propagiranog tržišta, pa je omogućeno netržišno ponašanje i odgovarajuće prisvajanje (Ibid.). Mnogi autori su jedinstveni u ocjeni da su zbog svega toga tranzicijske reforme u institucionalnom smislu diskreditovane (vidi šire u: Delibašić, 2014, p. 23). M. Delibašić (2016, s. 25) ističe da su ekonomska politika i ekonomsko ponašanje privrednih subjekata u većini postsocijalističkih država bili potpuno u suprotnosti sa institucionalnim preporukama Nobelovca O. Williamsona. U tom smislu, ona navodi kompanije prema kojima je umjesto kontrole oportunističkog ponašanja i smanjenja transakcionih troškova došlo do njihove maksimizacije, a umjesto institucionalne integracije i širenja do njene dezintegracije. Dalje, tu nije bio kraj, jer je umjesto jačanja institucionalnih kontrolnih mehanizama i institucionalne konkurencije došlo do dominacije monopola, kao što je umjesto preduzetničkog izbora između institucionalnih (ugovornih) odnosa tržišta i oblika organizacije firme došlo do dominacije netržišnih ponašanja. Otuda je ista autorka izvela logičan i pravilan zaključak da su umjesto zvaničnih institucija na svim nivoima dominirale alternativne institucije (kvazi-institucije). Kad se ekonomski razvoj ne zasniva na konzistentnoj i jakoj pluralističkoj institucionalnoj strukturi, teško je ograničavati oportunističko ponašanje, koje Nobelovac O. Williamson jasno označava kao glavni izvor transakcionih troškova. Poznato je da je u postsocijalističkim državama JIE bujalo oportunističko ponašanje, koje je bilo praćeno raznim svojinskim manipulacijama, odnosno netržišnom preraspodjelom svojinskih prava. To je dovelo do ogromnog prelivanja državne svojine u privatnu, bez nastavljanja ili sa redukovanim nastavljanjem tržišne funkcije privatizovanih preduzeća, uz ogroman rast transakcionih troškova, gubitaka i nezaposlenosti. Deformisale su se institucionalna struktura i privredna infrastruktura. Ekonomski neoliberalizam u državama JIE zasnivao se na uvođenju faktora monističkog (anti-institucionalnog i kvazi-institucionalnog) djelovanja. Među njima se po svom destruktivnom uticaju mogu izdvojiti neoliberalni recepti ekonomske politike, koji su bili povezani s djelovanjem alternativnih institucija, zbog kojih mnogi autori kod karakterisanja neoliberalizma upotrebljavaju prefiks kvazi, kako objašnjava M. Delibašić (2016, s. 152). Oni smatraju da je kvazi-neoliberalizam poslužio povlašćenim (tzv. novim) elitama za ostvarenje i očuvanje netržišnog i brzo stečenog bogatstva i moći. ne-konzistentna

teorijska podrška tzv. alibi-reformatora (kvazi-neoliberalna) u praksi je dovela do vulgarizovanja teorijskog neoliberalnog modela i na taj način ga faktički pretvorila u kvazi-neoliberalizam. U tom kontekstu je npr. P. Krugman (2009, p. 2) pisao da je došlo do „sljepila ekonomske profesije”, jer ista nije primijetila veliku mogućnost neuspjeha tržišne ekonomije. U tom smislu, on je i u knjizi „Velika laž” proročanski kritikovao neoliberalnu ekonomsku doktrinu, navodeći da sloboda tržišta ponekad može dovesti na potpuno pogrešan put. I mnogi drugi ekonomisti (N. Chomsky, A. Kobjakov, M. Hazin, S. Rich, J. Stiglitz, J. Gray, D. Harvey, G. Kolodko i dr.) su stalno upozoravali da je vladajući neoliberalni koncept vođenja ekonomske politike s posljedičnim neopravdanim enormnim bogaćenjem neodrživ i da su finansijska tržišta veoma labilna. Kako ističe M. Delibašić (Ibid.), oni su ukazivali na protivrječan kontekst neoliberalne ekonomske politike, koji ima svoj doktrinarni, terminološki, monističko-institucionalni, razvojni, kognitivni, strategijski, interesni, redistributivni, svojinski, civilizacijski, geopolitički i ideološki smisao, ali i brojne krizne praktične kvazi-manifestacije. isticali su da se neoliberalna ekonomska politika u globalnim i lokalnim granicama ispoljava kao nemoralni, nehumani, brutalni, haotični, krizni i hegemonistički sistem (poredak) moći, vladanja, nasilja, eksploatacije i pohlepe. Sve je to objektivno rezultiralo u neoliberalnoj monopolizaciji i značajno je doprinijelo permanentnoj i kriznoj tranziciji. Metod neoliberalističkih „proba i grešaka” i „šok terapije” su se pokazali pogubnim po ekonomski razvoj država JIE i urušavanje njihovih privreda. Naedena autorka (Ibid, s. 155) je u navedenom smislu grafički modelirala suštinu načinu djelovanja neoliberalizma u državama JIE, što je u prilagođenom vidu prikazano na slici br. 2.7. Monopolizam domaćih „novih elita”

?? Globalni uticaji Slika br. 2.7 Krizni mehanizam formiranja i djelovanja alternativnih institucija koje je stvorio neoliberalizam Izvor: M. Delibašić, 2016, s. 155. Vidi se da je pod uticajem dominacije alternativnih institucija nad formalnim institucijama ostvarena posljedična dominacija kvazi-institucionalnog sistema nad institucionalnim. Pri tome je došlo do posljedičnog deformisanja djelovanja neformalnih institucija i sociokulturnog kapitala, koji su se manifestaciono usmjerili u pogrešnom, može se reći čak u anti-civilizacijskom pravcu. Dugačak je spisak autora koji ističu da je neoliberalizam doveo do pretvaranja nekadašnjih (socijalističkih) poroka u (postsocijalističke) ideale. U tom smislu, V. Drašković (2014, s. 123) ističe da je proces trodecenijske tranzicije paradoksalno doveo do njenog supstituisanja od strane reformske retorike, monopola, rentno orijentisanog i sivo ekonomskog ponašanja, što je u krajnjem dovelo do institucionalnog i sistemskog vakuuma. Proces kvazi-institucionalizacije se u praksi se razvijao i održavao preko nekoliko ključnih negativnih trendova, koj se svode na sljedeće (prilagođeno prema: Drašković, 2014): — zanemarivanje strategijskog značaja realnih institucionalnih promjena i njihove prioritete u odnosu na monističku (neoliberalnu) ekonomsku politiku, — zaostajanje institucionalnih promjena za drugim tranzicijskim promjenama, — stvaranje velikog raskoraka između slabih i sporih formalno uspostavljenih institucija i suprotnih (neregularnih) ponašanja u praksi, sa jačanjem alternativnih institucija, — ignorisanje prioriteta ekonomskih institucija u odnosu na ekonomske slobode, — dugoročno jačanje i održavanje neutemeljene kvazi-neoliberalne ekonomske politike i — institucionalizovanje privilegija i — jačanje političke moći nomenklatura. Većina autora smatra da je osnovni uzrok za neuspjeh trodecenijski tranzicijskih “reformi” bio izraženi ekonomski neoliberalizam i zakazivanje državnog regulisanja u dijelu kontrole privatizacije i korporativnog upravljanja, deficita raznih zakona i njihove primjene, administrativnih barijera biznisu, poreske i sudske reforme, debirokratizacije, reforme administrativnih kapaciteta, reforme ekoloških standarda itd.

Mnogi autori su saglasni da većina problema i zabluda postsocijalističke liberalizacije potiče iz nekontrolisane i

2

nekritičke primjene recepata neoliberalne ekonomske politike, koja je od početka imala kvazi-neoliberalni karakter. Čak su i pojedini autori liberalne orijentacije kao npr. Lj. Madžar (2003, ss. 37-42) upozoravali da je liberalizacija poželjna, ali da podrazu- mijeva sređen i stabilan institucionalni ambijent. Treći dio KOMPATIVNA ANALIZA PRIMJENE PLURALISTIČKOG I MONISTIČKOG INSTITUCIONALNOG OKVIRA U DRŽAVAMA TRANZICIJE Cilj istraživanja u ovom dijelu disertacije je da se pomoću komparativne analize praktične primjene pluralističkog i monističkog institucionalnog okvira identifikuju osnovne institucionalne karakteristike i institucionalni faktori razvoja u tranzicijskim državama. Istražili smo osnovne te- orijske i

praktične barijere, koje su presudno uticale na stvaranje nepovoljnih tranzicijskih uslova i razvojnih 2
karakteristika u

navedenim državama. Pored toga, cilj analize u ovom dijelu je da is- takne bitne institucionalne razlike posmatranih tranzicijskih država u odnosu na razvijene države. Prednje posebno s aspekta primjene glavnih institucionalnih faktora ekonomskog razvoja, kao i institucionalnih barijera i nivoa razvijenosti institucionalnog pluralizma (u smislu mješovitog priv- rede i mješovitog društva). Tranzicija se sprovodila u više od 30-tak država. Preduzete su razne reforme (društvene, političke, ekonomske i institucionalne). One su dovele do pozitivnih rezultata i ekonomskog rasta samo u onim državama u kojima su se odlučno, zakonito, beskompromisno i dosljedno sprovodili radikalni (ali zakonsko kontrolisani) liberalno-monetaristički kurs i politika realne i kontrolisane privatizacije (Poljska, Češka, Mađarska i Slovačka). To potvrđuje pretpostavke pojedinih autora (kritičara kvazi-neoliberalizma) da nije bio problem u kvalitetu teorijskog modela neoliberalizma, nego u njegovoj raznovrsnoj zloupotrebi i vulgarizaciji u praksi, odnosno u svemu onome što je opisano pod pojmom „pseudo“ ili „kvazi“ (kvazi-institucionalizacija, kvazi-liberalizacija, kvazi- reforme, kvazi-neoliberalizam itd.). Rezultati mnogih istraživanja pokazuju da kvalitet institucija koje funkcionišu u jednoj privredi (ekonomiji) predstavlja mnogo važniji faktor ekonomskog rasta nego što su npr. kvalitet ljudskog kapitala i/ili primijenjene makroekonomske politike. Kad je riječ o kvalitetu institucija (tj. preduzetih institucionalnih promjena) značajna je rasprava o strukturnim promjenama koje su preduzete u državama tranzicije. One pretpostavljaju sljedeće aktivnosti: 90 — promjene u vlasničkim odnosima, koje se odnose na povećanje obima čisto privatnog i mješovitog vlasništva u odnosu na društvenu svojinu, — promjene u strukturi preduzeća u pravcu povećanja učešća malih i srednjih preduzeća, uz smanjenje velikih firmi, koje su se u ranijem (socijalističkom) periodu smatrale nosiocima društvenog i privrednog razvoja i — makroekonomske strukturne promjene u smislu uspostavljanja ravnoteže u granskoj strukturi privrede između pojedinih prioritarnih privrednih grana. U mnogim postsocijalističkim zemljama ekonomska institucija državnog regulisanja je itekako pogodovala procvatu navodnog preduzetništva, kao i odgovarajućem (takođe navodnom) širenju ekonomskih sloboda. U praksi je u stvari došlo samo do ostvarenja preduzetničkih i drugih sloboda rijetkih i povlašćenih pojedinaca, koje se u mnogim slučajevima graničilo i/ili poklapalo sa lepezom raznih sumnjivih kategorija, pa čak i sa pojedinim oblicima organizovanog i drugog kriminala. Naravno, iako bi to bio kvalitetan predmet ekonomskog istraživanja, on je onemogućen samom prirodom navedenih aktivnosti, jer je nemoguće doći do odgovarajućih informacija (osim medijskih). Zbog toga se samo može sa sigurnošću konstatovati da će proći dugo vremena, vjerovatno i dugoročna ekonomska, finansijska i društvena kriza, ali će se i dalje osjećati posljedice, kao i priča o fantomskom bogaćenju privilegovanih pojedinaca, uništavanju srednjeg sloja stanovništva kao osnovnog stuba

društveno-ekonomskog razvoja zajednice i masovnom osiromašenju i nezaposlenosti stanovništva u razmatranim državama. 3.1 USLOVI ZA REALNU PRIMJENU PLURALISTIČKE INSTITUCIONALNE APARATURE U EKONOMSKOJ STVARNOSTI

Svi institucionalni indikatori, institucionalne inovacije, institucionalna konkurencija i institucionalne **promjene u čitavom posmatranom**

2

periodu u državama tranzicije bile su na nezadovoljavajućem nivou. Oni su značajno zaostajali za odgovarajućim pokazateljima u razvijenim državama. Privrede tranzicijskih država su u dugom periodu imale izrazito krizni karakter. Većina autora je saglasna

da je osnovni uzrok za neuspjeh dosadašnjih njihovih tranzicijskih "reformi" izraženi deficit **realnih institucionalnih promjena,**

2

odnosno, kako mnogi smatraju svjesno, programirano, pa čak i interesno orijentisano ignorisanje institucionalnih faktora društvenog i ekonomskog razvoja, s jedne strane, ali i institucionalnog pluralizma kao civilizacijskog imperativa i nealternativnog razvojnog prioriteta, s druge strane.

Postoji mnogo oblasti u kojima je zakazalo državno regulisanje u državama tranzicije, **koje neki** jednostrano i nekritički **nazivaju centralizacijom,** dirizmom, administrativnim upravljanjem **i**

2

sl. Posebno je ta činjenica prisutna u dijelu slabog afirmisanja i sprovođenja institucionalnih promjena. Misli se prvenstveno na privatizaciju, reforme administrativnih kapaciteta, korporativno upravljanje, smanjenje administrativnih barijera biznisu, poresku reformu, legalizaciju biznisa, reforme sudskog sistema, reforme ekoloških standarda itd. Ignorisanje institucionalnog pluralizma kao civilizacijske tekovine razvoja, s jedne, i djelovanje (da ne kažemo dominacija) alternativnih institucija u većini država tranzicije je dovelo do disfunkcionalnosti u primjeni institucionalne ekonomske aparature. To je dalje negativno uticalo

na sve pokazatelje ekonomskog razvoja u posmatranim državama. Napravljen je i **pokušaj** **diferenciranja faktora** monističkog antiinstitucionalnog djelovanja, **od kojih se po** svojem **destruktivnom uticaju izdvajaju kvazi-neoliberalni recepti ekonomske**

2

politike. Većina autora je jednoglasna u ocjeni da su upravo oni u kombinaciji sa djelovanjem alternativnih institucija, poslužile povlašćenim tzv. „novim elitama“ u tranzicijskim državama za ostvarenje i očuvanje netržišno stečenog bogatstva i moći. Svjetska

finansijska i ekonomska kriza se u ogromnoj većini postsocijalističkih država nadovezala **na** **tranzicijsku krizu.** Ona **je** nedvos- misleno pokazala **da je**

4

potrebno preispitivanje i modernizacija postojećih **ekonomskih politika u** ovim **državama.** **Pri tome se mora voditi računa o potrebi** povećanja **uloge socijalne politike, bez** 92 **koje je** teško **očekivati kvalitetnu obrazovnu, radnu i preduzetničku motivaciju, koje predstavljaju jedan od uslova održivog ekonomskog rasta.**

4

Kako bi se eliminisali razni rizici, koji objektivno prijete svojim potencijalnim negativnim djelovanjima, potrebno je kao condition sine qua non modernizovati postojeće ekonomske poli- tike, koje se u većini tranzicijskih država zasnivaju na monističkoj neoliberalnoj politici. Prije svega

se misli na rizike od makroekonomske destabilizacije, nacionalizacije (skriveno ili javne), moralnog **hazarda (nesavjesnog i/ili oportunističkog ponašanja),**

4

primjene ekonomskih monizama, očuvanja statusa quo (na štetu dinamizacije, diversifikacije i inovativnosti), političke rizike itd, kako smatraju B. Roca i V. Drašković (2010). Novi modeli ekonomske politike moraju podrazumjevati

zamjenu statičnog rentno orijen- tisanog **(rent-seeking) tipa motivacije ekonomskih subjekata** **(koji, pored ostalog, vodi stvaranju modela tzv. „grabeške države” - termin P. Evansa (1993), sa** **dinamičkim profitno orijentisanim tipom motivacije (profit-seeking).**

4

Praksa razvijenih privreda pokazuje da se dobro uređeni tržišni poredak može stvoriti i razvijati **tek na bazi** postojanja izbalansirane **i pouzdane države, koja je aktivno prisutna u**

4

svim domenima društva. Apsurd je da se u eri pluralističkog svijeta

država i tržište dihotomno posmatraju **i da se** **monistički suprotstavljaju. Moderna** **ekonomska teorija jasno ističe kao moto da** efikasna **država štiti svojinska prava, garantuje** **realizaciju ugovora, ukupni institucionalni i demokratski poredak i efikasnu infrastrukturu. Protiv svih oblika** **ekonomskih monizama govori,** pored ostalog i **poziv A. Solženjicina**

4

„na urazumljivanje i samoograničavanje, na podređivanje ličnih interesa moralnim kriterijumima, na prevazilaženje najgorih aspekata ljudske prirode. ... da ne bi došlo do razara-jućih socijalnih revolucija” (cit. prema: Roca i Drašković, 2010.). 3.2 KOMPARATIVNA ANALIZA PRIMJENE PLURALISTIČKOG INSTITUCIONALNOG OKVIRA U RAZVIJENIM PRIVREDAMA

Institucionalna pravila ponašanja u zapadnim razvijenim privrednim **sistemima nastala su** **evolutivnim putem, kao rezultat njihove dosljedne** viševjekovne **primjene i usavršavanja** **(ekonomske, industrijske, finansijske, političke, trgovinske, socijalne, kulturne, organizacione, korporativne i druge).**

2

Jedno od glavnih obilježja je tranzicija koja u razvijenom svijetu označava prelazni period ka postindustrijskom, informatičkom društvu, odnosno društvu

znanja. Ono što je na tom putu bilo i ostalo **najvažnije** su **radikalne** promjene, **utemeljene na pluralizmu svojinskih oblika i na kooperaciji rada i kapitala, a ne na njihovoj** **konfrontaciji, uz prisustvo kooperativne i preduzetničke** uloge **države.**

46

U svojoj knjizi Conceptualizing Kapitalism, G. M. Hodgson (2015) nudi precizan i konceptualni okvir postavljajući institucije kao najvažniji faktor u nastanku kapitalizma. Iako privatno vlasništvo i tržište su središnje mjesto u kapitalizmu, njihov razvoj zavisi od dobrog tj. odgovarajućeg pravnog okvira u kojem konstitutivnu ulogu ima država i zakoni. Ključne institucijske promjene u razvijenim privredama su se poklopile sa periodima njihovog najvećeg uspona i ekonomskog rasta. Uloga države je u posmatranom periodu bila da štiti privatno vlasništvo i provodi ugovore. Autori koji se bave institucionalnim teorijama, često su se zalagali za principe institucionalnog pluralizma, a prije svega.: A. Toynbee (1934, p. 150), koji piše o “pretvaranju jednostranih obilježja u njihovo istinsko jedinstvo”, J. K. Galbraith (1990, p. 9), ističe značaj „složene smjese tržišne motivacije, državne reglamentacije i političke demokratije” i A. Toffler (1990, p. 59), koji smatra da “raznolikost i raznovrsnost su najvažnije karakteristike prelaska u postindustrijsko društvo”. Svi oni i mnogi drugi direktno sugerišu primjenu institucionalnog pluralizma u ekonomskom razvoju (što se može vidjeti u prvom dijelu ove disertacije), odnosno komplementarno djelovanje institucija tržišnog i državnog regulisanja. D. North (1981, p. 32) koristi izraz “institucionalna struktura” kao sinonim za pluralizam institucija, gdje misli prvenstveno na „strukturu prava svojine, pomoću koje se dostiže maksimizacija dohodaka i visok stepen sloboda”. Globalna ekonomska kriza je u velikoj mjeri doprinijela i u razvijenim svjetskim privredama povratku mjera jake državne intervencije, kroz institucionalni pluralizam. Snaga države je nesporna, naročito u pojedinim oblastima, kao što je kosmička industrija, vojna industrija, borba protiv globalnog terorizma i dr.

Državno regulisanje u privredno razvijenim državama **uglavnom** se **reformiše i fleksibilno** **prilagođava zahtjevima biznisa, posebno u dijelu fiskalnog i** anti inflacionog **makroekonomskog** **regulisanja.**

8

Primijenjivane "reformske"

metode (među kojima su značajno zastupljeni i kvazi-neoliberalni "recepti") te poražavajući rezultati tranzicije i privatizacije su ubjedljivo pokazali da se zapravo radi o zloupotrebi neoliberalnih ideja,

13

odnosno o pretvaranju vrijednih neoliberalnih postulata u kvazi-određenje. Mora se

imati u vidu da ni jedna ekonomska teorija ne predstavlja skup gotovih preporuka koje su direktno primjenjive u privrednoj praksi, nego je to više metoda, instrument i tehnika mišljenja koja pomaže

13

da se dođe do pravilnih zaključaka (J. M. Keynes). 3.2.1 Studija slučaja br. 1: Institucionalni pluralizam u Kini Privreda

Kine već duže od tri i po decenije bilježi impresivne rezultate sa prosječnim godišnjim rastom BDP od

6

skoro 10%. Njen razvoj je zasnovan na metodu brze industrijalizacije

uz pomoć korišćenja protekcionističkih barijera i postepene, veoma dozirane liberalizacije spolnoekonomske i devizne sfere. Uporedo sa carinskim i drugim mjerama zaštite domaćih proizvođača (ograničavanje uvoza pomoću kvota, uvoznih dozvola, kontigenata i sl.) država je raznim instrumentima podsticala izvoz (poreskim olakšicama, kreditnim subvencijama) gdje se kao

6

izuzetno Kina ekonomski razvijala,

industrijska radna snaga postajala je sve kvalifikovanija ali i skuplja. Zbog toga se postepeno prešlo sa radno intenzivnih na kapitalno intenzivne grane, koje je karakterisao sve veći nivo tehnologije.

14

To je razlog zašto se

Kina sve više orijentisala **na elektroniku** (čak **i na visoku**), a proizvodnja **obuće i** odjeće **se** preselila **u druge** države (**Vijetnam, Kambodžu**)

6

i dr.). Kina u svojem razvoju nije uspjela da veću pažnju poklanja ekologiji, ali je u posljednje vrijeme počela postepeno da se oslobađa prljavijih industrija. U tranzicijskom periodu za Kinu su karakteristični: izrazito visok nivo štednje

(čak **45% BDP**, dok je **radi** poređenja **u SAD ona** bila **manje od 10% BDP**), visoke stope investiranja i

6

visoke stope privrednog rasta (Vidaković, 2015, pp. 222-238). Viši nivo štednje u Kini u odnosu na ostale azijske države se objašnjava

činjenicom da je Kina **sačuvala visoko učešće državnog sektora ekonomije koji takođe** posluje **po tržišnim** principima **kao i** privatni sektor, **ali ima i jednu specifičnost: ostvareni profit se automatski** reinvestira, jer se **ne isplaćuju dividende**, nego **su vlasniku (državi)** obavezni **samo da plaćaju poreze kao i ostala privatna preduzeća (koja privatnim vlasnicima, pored toga, isplaćuju i dividende).**

14

Kina je reformisanje svoje privrede počinjala **u određenim segmentima** privrede **i na odabranim manjim teritorijama. Krenulo se sa pilot projektima (osnovano je nekoliko posebnih ekonomskih zona** – slobodnih **i** drugih tipova), a **zavisno od dobijenih rezultata eksperiment se dalje širio (ako su efekti bili dobri) ili su se vršile određene korekcije (ako su uočeni nedostaci) ili se definitivno odustajalo (ako se nisu mogli dobiti očekivani rezultati).**

6

Privatizacija je vršena postepeno sa karakteristikama zakonski kontrolisanog gradualizma.

Preduzeća iz državnog sektora nijesu **privatizovana, nego su ostala u istom svojinskom statusu,** a **uporedo s njima su osnivana** mnoga **nova preduzeća investiranjem privatnog kapitala. Kasnije je privatnim investitorima omogućeno da kupuju akcije državnih preduzeća, ali je u njima većinski paket akcija država** ipak **zadržala u svojim rukama.**

6

Ona je takođe zadržala i

ulogu organizatora društvenog i ekonomskog razvoja, biznis inkubatora, sprečavanje monopola i podsticanje konkurencije, zaštite unutrašnjeg tržišta i podrške domaćih proizvođača, regulatora između domaćeg i inostranog kapitala, graditelja infrastrukture i drugih aktivnosti koje država mora da obavlja u svakoj zemlji. U kriznim vremenima država je odlučno reagovala i pomagala preduzećima

6

tako što je stimulisala investicije i dodatno povećala iznose za kredite (Ibid). Poslije izbijanja

globalne krize 2008. kineska država je na sebe preuzela glavnu ulogu

6

investitora. Ona je

omogućila preduzećima (bez obzira na oblik vlasništva) da reprogramiraju kredite kod državnih banaka. Na taj način, država je značajno doprinijela da preduzeća

6

uspješno savladaju krizu, i da se zadrži relativno dinamičan privredni rast čak i u uslovima krize. Sa protokom vremena državni sektor se značajno

smanjivao, ali on i danas u Kini ima značajno učešće od oko 25%. Energetika, telekomunikacije, željeznički i avionski saobraćaj, kao i sektori teške industrije nalaze se u potpuosti ili u većinskom vlasništvu države.

6

Dalje,

državna preduzeća se u Kini veoma malo razlikuju od privatnih, jer su potpuno prepuštena tržišnoj konkurenciji. To znači da ona moraju ravnopravno da se nose sa privatnim preduzećima, a u oblastima gdje ne postoje privatna preduzeća (ili ih ima malo) postoji jaka konkurencija između državnih preduzeća, kojih ima na desetine u energetici i avio saobraćaju, a na stotine i hiljade u telekomunikacijama i teškoj industriji.

14

Suština poruke iz slučaja Kine je jedan zaista specifičan i originalan format (oblik, kombinacija) institucionalnog pluralizma. To je takođe pouzdan primjer iskustva jedne tako velike i mnogoljudne države, koja je i pored raznih socijalističkih (krajnje monističkih) balasta uspjela da se izbori za pluralizam kao nedvosmislenu i dokazanu civilizacijsku tekovinu, bez koje nije moguć ekonomski i društveni razvoj. 3.2.2 Studija slučaja br. 2: Institucionalni pluralizam u Poljskoj Privatizacija u Poljskoj započela je 1980-ih. Od samog početka su na institucionalni pluralizam

nove proliberalne vlade u Poljskoj gledale kao na ključno pitanje u procesu transformacije političkih sistema, tržišnih reformi i sprovođenja ekonomskih sloboda. Iako se tada 60% građana Poljske slagalo da je kapitalistička ekonomija, koja je zasnovana na privatnom preduzetništvu najbolji sistem za Poljsku, mnogi njeni građani su i dalje imalu prilično kritičan pristup prema tržišnoj ekonomiji. Zbog čega? Jednostavno, proces liberalizacije i njenog magistralnog puta privatizacije u Poljskoj bio je direktno povezan sa dva izražena negativna faktora: nezaposlenošću i korupcijom. Ipak, poljski narod je prihvatio tu novu stvarnost, posmatrajući prednosti kapitalističkog uzornog modela nad socijalističkim. Nizak stepen povjerenja u ljude, koji je bio balast socijalističkog poretka, otpor prema novim idejama, snažna povezanost sa tradicionalnim ponašanjem (uravnilovka) i preko- mjerna uloga "veza", velika očekivanja od države i njenih socijalnih funkcija (paternalizam) kao i niska društvena aktivnost unutar društva mogu se posmatrati ne samo kao stjačanje institucional- alnih struktura u Poljskoj . 1990. se raspravljalo o dvadeset različitih verzija Zakona o privatizaciji (Nellis, 2008). Postojala su makar dva važna razloga za to: — broj srednjih i velikih preduzeća u državnoj svojini u Poljskoj je bio veoma visok (slu- žbena statistika je identifikovala više od 8.400 preduzeća koja su stvorila oko 70-80% bruto domaćeg proizvoda) i — tokom socijalizma mnoge kompanije su formirale radničke savjete, koji su postali važan subjekat u pregovorima sa rukovodiocima i srodnim ministarstvima. U julu 1990. Skupština je usvojila Zakon o privatizaciji, koji nije pokazao nikakvu prefer- enciju masovne privatizacije ili prodaje kompanija. Ona nije podržala kombinaciju autora koji su predložili spoljni konsultanti na čelu sa Sachsom i Liptonom (1990). Zakonom je bilo utvrđeno da preduzeća moraju samostalno odlučivati da li žele da budu privatizovana i to uz saglasnost menadžera i radnika. Preduzeća su morala da izrade plan prodaje kompanije i dostave ga Minis- tarstvu za promjenu vlasništva. Očekivalo se da će najbolje kompanije biti najviše zainteresovane za privatizaciju. Poljska je zbog toga odabrala pragmatičan pristup privatizacije srednjih i velikih državnih preduzeća. Pragmatizam je takođe dovodio do ideje da se stvore 10-20 državnih holding kompanija, koje bi funkcionisale čisto po komercijalnim kriterijumima, a kasnije bile privatizovane. Takođe se može naći u pozadini masovne privatizacije, koja se desila nekoliko godina kasnije, da poljsko stanovništvo nije imalo dovoljno sredstava za kupovinu preduzeća. U aprilu 1993. usvojen je pro- gram masovne privatizacije (MPP), u koju je uključeno 512 srednjih i velikih kompanija, od kojih je najveći dio (60%) distribuiran između 15 "Nacionalnih investicionih fondova" (NIF), 10% je podijeljeno između zaposlenih a 30% je ostalo u državnoj svojini. Svaki punoljetni stanovnik je imao mogućnost, za malu novčanu naknadu, da dobije "certifikat o udelu MPP", što mu je omogućilo da investira u svaki od 15 NIF-ova. Iz raznih razloga, MPP nije počeo da radi do kraja 1995. Početkom 1997. samo 22% fondova sa 8.441 srednjih i velikih preduzeća u državnom vlas- ništvu je od 1990. transformisano u privatno vlasništvo (Błaszyk and Woodward, 1999). Kao što je prikazano na slici br. 3.1, poljska ekonomija 1990-ih godina porasla je relativno brzo uprkos visokom udjelu državnih preduzeća (tabela br. 3.1). Međutim, takva preduzeća imala su ograničen pristup finansiranju, naročito kada su u pitanju finansiranje njihovih razvojnih planova. Zbog toga su često radili sa zastarjelom tehnologijom i prekomjernim brojem zaposlenih (Błaszyk i Wood- ward, Ibid., pp. 44-46). Slika br. 3.1: Indeks promjene realnog GDP u % za izabrane države Izvor: Svejnar, 2002, p. 9. Tabela br. 3.1: Učešće privatnog sektora u bruto domaćem proizvodu u 2000. (u %) u izabranim državama Država % Češka Republika 80 Mađarska 80 Poljska 70 Slovačka Republika 75 Slovenija 55 Estonija 75 Letonija 65 Litvanija 70 Albanija 75 Bugarska 70 Romunija 60 Kazahstan 60 Rusija 70 Ukrajina 60 Izvor: Svejnar, 2002, p. 11. U periodu tokom i poslije tranzicije u Poljskoj je ostvarivana prosječna stopa rasta BDP od cca 3% na godišnjem nivou. Takav rezultat je bolji od onih iz 1980-ih godina, a bolji je i od država Centralne i Jugoistočne Evrope u istom periodu. Međutim, on nije bio ni približno onakav kakav ostvaruju npr. dinamične azijske privrede (tzv. "azijski tigrovi"), da ne govorimo o Kini. Suprotno očekivanjima i najavama tvoraca politike pluralističke tranzicije u Poljskoj, ona je trajala mnogo duže nego što je to prvobitno planirano. Bilo je

potrebno da se pređe trnovit put iz monističke centralno planske privrede na pluralističku tržišnu ekonomiju, sa kombinacijom fleksibilnih i kompatibilnih institucija državnog regulisanja i tržišnog regulisanja. Poljska je u neku ruku bila pionir u tranziciji i privatizaciji i tako se susrela sa nizom novih situacija i problema. Njeno je iskustvo umnogome pomoglo ostalim postsocijalističkim državama. Kao rezultat privatnog vlasništva u sektoru poljoprivrede, Poljska je imala relativno veći udio privrednih aktivnosti koje se odvijaju u tržišnom okruženju od ostalih socijalističkih država. Oko 75 % poljoprivrednog zemljišta u Poljskoj je bilo u privatnim rukama još od 1956. godine. Pored sektora poljoprivrede, u Poljskoj je bilo dozvoljeno (prije 1989) da u privatnom sektoru budu trgovine na malo, restorani, sitne usluge, servisi za popravku i zanatske radnje. U prvom nacrtu programa tranzicije u privredi koji je Poljska uputila MMF u jesen 1989. godine, je navedeno očekivanje da će prihodi, po osnovu prodaje imovine u državnom vlasništvu i povećanje poreznih prihoda po rastućem privatnom sektoru, poboljšati budžetsku situaciju. S razlogom se zbog svega navedenog očekivalo da tranzicija izazove brze i snažne institucionalne i strukturalne promjene pluralističkog kakarktera, kao i da privatizacija rezultira pravičnom i zakonski kontrolisanom raspodjelom prava svojine. Od avgusta 1990. do januara 1992. ukupno 1.258 preduzeća u državnom vlasništvu je privatizovano, kako se navodi u izvještaju Statistika Poljske. Službene statistike takođe pokazuju da je privatni sektor doprinio sa oko 4 % u ukupnom poljskom BDP u 1991. (zvaniččna statistika Poljske). Navedeni procenat se tokom vremena značajno povećavao, što dovoljno govori o jednoj kvalitetnoj pluralističkoj proporciji u oblasti svojinske strukture. Otežavajuća okolnost u procesu Poljske tranzicije je svakako bilo stvaranje pojedinih alternativnih institucija, kao i u drugim postsocijalističkim državama. Ali, one su strogo kontrolisane od partijskih i vladajućih nomenklatura. Jer, one su po prirodi stvari omogućavale netržišno privilegovano bogaćenje, a paralelno i zakonito su izazivale enorman rast transakcionih troškova, po raznim osnovama (transformacija i obezvređivanje svojine, gubitak za društvo (koji se stvara u onom poznatom trouglu između tržišne ravnoteže i raznih nivoa cijene ponude i tražnje, koje su izazvane zbog vještačkih monopolskih cijena), gašenje i/ili redukcija proizvodnje, prinudno penzionisanje, troškovi socijalnih programa, uništavanje i/ili disfunkcionalna upotreba privredne infrastrukture, nenamjensko kreditno zaduživanje na svim nivoima, rast troškova, erozija državne imovine i nacionalnih ekonomskih resursa, reprodukcija netržišnih i neefikasnih institucija, izgubljeni ekonomski rast i dohodak, brojni negativni spoljni efekti itd. – Ibid.). Pored toga, deficit odnosno nepostojanje odgovarajućih menadžerskih vještina zaposlenih, nepostojanje institucionalnih investitora (investicijski fondovi) su dodatno oterećivali proces tranzicije u Poljskoj. Vrijeme početka ovog procesa poklopilo se sa periodom duboke recesije u poljskoj privredi, što svakako nije išlo u prilog započetim reformama. Rasformiranje nekadašnjih radničkih savjeta, a time i gubitak raznih povlastica zaposlenim radnicima je bila još jedna otežavajuća okolnost, za uspješnu privatizaciju velikih poljskih preduzeća koja su bila u u državnom vlasništvu. Prema mišljenju S. Kirdini (2012, s. 54) institucije obično čine formalne (koje su uglavnom formirane od strane države i registrovane) i neformalne institucije (koje su osnovane spontano, po nepisanim pravilima). Naravno, dokazano je i postojanje alternativnih institucija (iz sjenke), koje nije moguće empirijski istraživati, jer imaju kriminogeno porijeklo. Neformalne institucije su jedne od tri komplementarne grupe, pored ekonomskih i političkih institucija. One često uključuju u sebe određene ideološke institucije, kao što su npr. individualistički pristup ili supsidijarni pristup. U tržišnoj ekonomiji, podrška formalnim institucijama dolazi od dominantnih vrijednosti kao što su sloboda, razvoj, otvorenost za promjene, inovacije, kreativnost i originalnost (Kirdina, 2012, s. 56). Postizanje određene pluralističke institucionalne ravnoteže je uslov za ostvarivanje visokoproduktivne propulzivne privrede. Prednja podjela je u Poljskoj značajno relativizovana visoko funkcionalnom ulogom državnog regulisanja, koje je u značajnoj mjeri spriječilo razvoj neoliberalizma kao razvojno i društveno opasnog oblika kvazi institucionalnog monizma. U državama tranzicije, neformalne institucije u ekonomskom sistemu se nijesu mijenjale očekivanom brzinom i dinamikom, tj. nijesu

se u dovoljnoj mjeri i dinamici prilagođavale političkim i ekonomskim institucionalnim promjenama. Na taj način su se na određeni način pojavile kao limitirajući, pa čak i kočioni faktor razvoja. Međutim, problem leži u činjenici da se neformalne institucije ne mogu kontrolisati i njihova evolucija je veoma spora, što je dokazao Nobelovac O. Williamson (2000, p. 661; 2008, p. 13). Neformalne institucije su društveno zajednička pravila, obično nepisana, koje su nerazdvojive od kulturnih promjena. Sukob između dva glava stuba sistema - formalnih i neformalnih institucija koči funkcionisanje cijelog sistema. Troškovi transakcija ovakvog institucionalnog razilaženja mogu biti visoki i njima se mogu prouzrokovati štetne aktivnosti kao npr. pojava korupcije i poreznih prevara. Situacija u Poljskoj je po prednjem diskutabilnom i tipično teškom odnosu koji opterećuje društveni i ekonomski razvoj bila mnogo povoljnija u odnosu na sve druge postsocijalističke države. U Poljskoj se navedene neformalne institucije zovu "znajomosc" (veze), u Rusiji "blat", u Mađarskoj "rekombinantne", u Kini "guanxi". Ta nepisana pravila igre su, dakle, u Poljskoj bila relativno stabilna i povoljna, što je dodatno doprinijelo razvoju pluralističkog institucionalnog ambijenta. Dalje, to je onemogućilo nekontrolisano sticanje i povećanje profita pojedinaca (miljenika vlasti) ili određenih grupa na štetu drugih i velikih latentnih grupa. Specifičnost Poljske, u poređenju sa ostalim tranzicijskim državama je postojanje jasne i snažne vezanosti za tradicionalne nacionalne vrijednosti (jaka religioznost i izražen nacionalni identitet), što je prouzrokovalo nizak nivo povjerenja (poslije dramatične storije). Nizak nivo povjerenja je karakterističan za društva čiji članovi gaje jake porodične veze i tradicionalne vjerske vrijednosti, a ova društva teže prihvatanju uvođenja inovacija, rijetko se odlučuju na nove izazove i traženje kreativnih rješenja. Navedena prepreka se u Poljskoj prevazišla preko relativno brzo povećanja BDP po stanovniku, čime se povećala ekonomska sigurnost građana i povećao njihov životni standard, što je rezultiralo da povjerenje prema drugima takođe poraste. Mora se naglasiti da je izgradnja odgovarajućeg zakonodavnog okvira i efikasnog pravosuđa takođe značajno doprinijela uspjehu tranzicionih procesa u Poljskoj. Činjenica da zakoni-institucionalno pozitivno djeluju kao regulatori, koordinatori i limitatori ekonomske aktivnosti jesvakako uticala na stav ljudi vezano za njihovo povjerenje u pravosudni sistem Poljske. Lekcije naučene u Poljskoj su osvijetlile mnoge probleme i izazove ekonomske tranzicije. Konkretno, kreatori politike su sada bili bolje informisani o međuzavisnostima između privatizacije i tranzicije i institucionalnih barijera koje ometaju napredak privatizacije i tranzicije. Mnogi autori (Balcerovic, 1995; Lipton and Sachs 1990) smatraju da je privatizaciju u Poljskom društvu trebalo još više tretirati kao samo jedan dio cjelokupne tranzicije i podrediti je svojim prioritetima, ciljevima i raspoloživim resursima i ona bi bila mnogo uspješnija. Program privatizacije je npr. trebao da počiva na sveobuhvatnijem restrukturiranju vlasništva i prava svojine u cijeloj privredi.

3.2.3 Studija slučaja br. 3: Institucionalni pluralizam u Sloveniji

Slovenija se može smatrati svijetlim primjerom među tranzicijskim zemljama, kao najuspješnija država tranzicije. Značajno je da ona nije nikad patila od tzv. "deficitne ekonomije" (Kornai, 1980), u kojoj je ponuda roba i usluga bila mnogo manja od njihove tražnje (kao što je to bilo npr. u Rusiji, Mađarskoj, Poljskoj i Češkoj). Mnogi autori, kao i zvaničnici Slovenije, smatraju da je jedan od bitnih razloga za to što nije primijenila neoliberalni model reformi. Ona je u periodu od 1989. do 2003. imala indeks privrednog rasta u iznosu od 145% (povećanje u iznosu od 45%).

Dupliran je dohodak po glavi stanovnika koji je u 2008. iznosio 28 .610

7

US \$ (prema zvaničnoj nacionalnoj statistici). To je ostvarila prije svega zahvaljući odgovornoj političkoj eliti, koja nije dozvolila da se resursi prepuste stranom kapitalu, već su za razliku od većine tranzicijskih država sami upravljali svojim

resursima. U Sloveniji nema prezaduženosti i izuzetno vješto je razvila svoju marketing strategiju. Iako relativno mala zemlja od svega cca 2 miliona stanovnika, Slovenija

ima veliku razvojnu perspektivu, jer značajne resurse odvaja za izvoz.

7

Postala je članica Evropske unije 01.maja 2004 (Ibid.). Početkom 1990-ih godina, privatizacija društvenog vlasništva bila je najaktuelnije pitanje u Sloveniji. 1991. se raspravljalo o tri predloga: — decentralizovan, postepeni model zasnovan na otkupu radnika (model J. Mencingera), — centralizovani model masovne privatizacije (model J. Sachsa) i — poludecentralizovan model prenosa javnog vlasništva u prioritetne akcije Penzionog fonda (model Ivana Ribnikara). Mencingerov model je tražio podsticanje internog vlasništva. Model Sachsa je pratio nepore besplatne distribucije akcija i prvo zahtjeva nacionalizaciju preduzeća. Model Ribnikara uzimao je u obzir generičko formiranje društvene odgovornosti i nadograđuje inter-generacionu koordinaciju. Takođe je imao za cilj da se izbjegne dodatni spoljni šok koji može nastati zbog privatizacije. Zakon o privatizaciji iz 1992. izdvojio je 20% akcija firme insajderima (radnicima), 20% u Fond za razvoj, koji su dali licitaciju na investicione fondove, 10% u Nacionalni penzioni fond, a 10% u Fond za restituciju. Osim toga, u svakom preduzeću radnički savjet ili upravni odbor (ako je postojao) bili su ovlašćeni da dodijele preostalih 40% akcija preduzeća za prodaju insajderima (radnicima) ili outsajderima. Na bazi odluke o raspodjeli preostalih 40% akcija, firme su se mogle klasificirati kao privatizovane prema insajderima (interni metod) ili spoljnim stranama (eksterna metoda). Zakon je bio kompromisni predlog i vrlo je sličan predlogu Liptona i Sachsa (1990). Poslije raspodjele akcija među zaposlenima (u zamjenu za potvrde o vlasništvu) pratio se prenos akcija na tri državna fonda (penzijski, restiticioni i razvojni). Preostale akcije namjeravale su se prodati kao paket. Penzioni fond trebao je obezbijediti dodatna sredstva za penzijsko osiguranje. Fond za restituciju je trebao biti izvor sredstava za pokrivanje obaveza prema bivšim vlasnicima, čija potraživanja nijesu mogla biti vraćena u naturi. Očekivalo se da će razvojni fond izvršiti operativnu funkciju u prometu akcija kompanija za sertifikate kapitala, koje bi investicione kompanije prikupljale od stanovništva. Osnovan je već 1991. radi organizovanja restrukturiranja većih preduzeća u teškoćama. Do kraja 1995. 1.446 društvenih kompanija kojima su ranije rukovodili radnici, objavile su svoje programe privatizacije Agenciji za privatizaciju. Do 1997. njih 1,381 je dobilo odobrenje za privatizaciju i upis u sudski registar. Radnici i zaposleni su stekli većinski udio u 802 preduzeća (61,3%), iako je učešće ovih preduzeća u ukupnom kapitalu privatizovanih kompanija bilo samo 22,9%. Kod 150 kompanija (11,5%), koje su činile 45% ukupnog kapitala, udio internih vlasnika bio je manji od 20% (Mencinger, 2006). Dostupne su različite brojke o tome koliko je javna imovina privatizovana na ovaj način, zbog različitih metoda procjene vrijednosti kapitala (knjigovodstvena vrijednost vs. procijenjena vrijednost), ili imaju različite osnove za procjenu društvenog kapitala (tj. šta sve treba smatrati društvenim kapitalom). Poslije formalne privatizacije društvenog vlasništva, vlasničku strukturu su vodili interni vlasnici (oko 40%), investicioni fondovi (25%) i državni fondovi (22%), dok je preostalih 13% prodato na spoljne vlasnike ili su razmijenjeni za sertifikate vaučera za privatizaciju sa ljudima koji nijesu bili dio kompanije (Gregorič, 2003). Međutim, učešće javnog sektora u BDP Slovenije na početku 21. vijeka je i dalje bilo značajno (vidi tabelu br. 3.1). Smatra se (Prašnikar, Domadenik and Koman, 2016) da je jedan od razloga za prednje Zakon o vlasničkoj transformaciji (1992), koji je isključio iz privatizacionih preduzeća ona koja pružaju posebne javne usluge, banke i osiguravajuća društva, preduzeća koja su po zakonu definisana kao zadruge, preduzeća koja se transformišu po zakonodavstvu šumarstva i preduzeća u stečaj. Pored toga, javni sektor i državna imovina bili su izgrađeni od tzv. "zajednice od interesa", koje su bile volonterske organizacije proizvođača i potrošača

određenih dobara i usluga, naročito "javnih dobara" kao što su zdravstvo, obrazovanje i komunalne usluge (Prašnikar and Svejnar, 1988). Pored Fonda za razvoj, 10 fondova je formirano poslije 1991: Stambeni fond, Fond za tehnološki razvoj, Fond za poljoprivredno zemljište i šume i dr. Fond za razvoj je npr. imao cilj da pruža pomoć u restrukturiranju slovenačke privrede tokom procesa privatizacije (Prašnikar, Cok i Orazem, 1996). Uprkos navedenim specifičnostima, tokom 1990-ih godina Slovenija je ostvarila značajan ekonomski rast, koji se pripisuje: — "zdravoj makroekonomskoj politici" s fokusom na makroekonomsku stabilizaciju u prvoj fazi (do 1995) i strukturnim prilagođavanjima za ublažavanje poremećaja na tržištu kao prioritet u drugoj fazi (Bole i Mramor, 2006), — brzom razvoju malih privatnih firmi (Prašnikar, 1998) i — saradnji vlasnika, menadžera i zaposlenih, koji su, posebno u slučaju međunarodno orijentisanih slovenačkih kompanija, doveli do ofanzivnih strategija rasta (Prašnikar i Gregorič, 2002). Izloženost konkurenciji i smanjenje mekih budžetskih ograničenja su prisiljavala preduzeća u državnom vlasništvu da izvrše neke adaptacije na tržištu.

3.3 KOMPARATIVNA ANALIZA PRIMJENE MONISTIČKOG I PLURALISTIČKOG INSTITUCIONALNOG EKONOMSKOG OKVIRA U TRANZICIJSKIM DRŽAVAMA

Neslaganje između institucionalnih struktura najviše je prisutno u tranzicijskim državama, a kao primjer za ovu tvrdnju se navodi nizak nivo povjerenja u ljude, otpor prema novim idejama, snažna privrženost tradicionalnim obrascima ponašanja i pretjerana uloga "veza", relativno niski nivoi samoizražavanja, visoka očekivanja od strane države i njenih socijalnih funkcija (paternalizam) kao i niske društvene aktivnosti. Sve države u tranziciji imaju svoje specifičnosti i konkretne razvojne probleme i prioritete. Ali, one imaju i određene bitne sličnosti koje

se ogledaju u sljedećem: — **dugoročnom i inercionom** reprodukcijom **kriznog razvoja i** — **prisustvu konflikta između formalnih i neformalnih,** 57

s jedne, i alternativnih institucija, s druge strane, koji predstavljaju osnovne generatore privredne i društvene krize. Procesi tranzicije u

zemljama centralne i Jugoistočne **Evrope** (JIE) **pružili su** ubjedljive **dokaze povezanosti** 40
strukturnih reformi i **makroekonomskih kretanja.**

Pa ipak, tamo gdje se održala tendencija opšte liberalizacije uz obuhvatnu privatizaciju, otvorenost međunarodne trgovine i strane direktne investicije, to je uticalo na stabilnost i čvrstinu tržišnih institucija. Treba istaći da ovakav postepen napredak nije bio bez teškoća. Sve te države su imale velike probleme vezane za početno opadanje industrijske proizvodnje i usporavanje privrednog rasta (tzv. "transformacioni pad" – izraz J. Kornaia). Izgradnja pluralističkih institucija je bitno pomogla brzom integraciji tih država u svjetsku privredu.

Na tom putu je postignuta značajna harmonizacija zakonodavstva uz ispunjavanje ostalih 40
kriterijuma koji su bili **neophodni za**

šire integracije. Od početka promjena su institucije u državama tranzicije doživjele radikalne transformacije. Pluralističke promjene su se dogodile u cijelom spektru političkih i privrednih institucija. Transformacija u podsistemima formalnih i neformalnih institucija nije se dogodila odjednom, već postepeno. Iako su promjene u institucijama sistema relativno brzo implementirane, neformalne institucije su se razvijale polako, kao što je to i njihova priroda. To je dijelom bila barijera u potpunjoj implementaciji pluralističkog institucionalnog sistema u tranzicijskim državama, kako bi se 107 prilagodili institucionalnom sistemu razvijenog svijeta. U tom svjetlu, potrebno je ukazati na promjene u neformalnim institucijama, koje su se dogodile u tranzicijskim ekonomijama. Važno je utvrditi da li su te institucije uspjele da kvalitetno dopune utvrđene formalne institucije, za njihov zajednički istosmjerni i pluralistički uticaj ili nijesu. Iako je prvobitno bio namijenjen rješavanju „lokalnog“ problema - rješavanje dužničke krize u Latinskoj Americi, Vašingtonski konsenzus kao skup reformskih politika,

brzo je prihvaćen kao program s mnogo širim značenjem, praktično za sve zemlje u razvoju.

27

Smatralo se da su nje-gove pretpostavke (oštra finansijska disciplina i privatizacija uz deregulaciju i liberalizaciju) dovoljne da uklone stagnaciju i iniciraju ekonomski rast. Velika uloga slobodnog tržišta u okviru ovog skupa politika razlog je što se on često označava kao neoliberalan, pa čak i kao

„neoliberalni manifest“. Ovaj „paket mjera“ sastojao se od 10 tržišno orjentisanih reformi, koje su predstavljale minimum o kojem se ekonomska struka složila i svaka država bi trebala da ih preduzme kako bi oživjela svoju privredu. To su: budžetska disciplina, preusmjeravanje javnih rashoda prema podršci siromašnom stanovništvu, poreska reforma (snižavanje poreza), liberalizacija kamatnih stopa kao podrška privredi, konkurentni devizni kurs, liberalizacija trgovine (ukidanje ili smanjenje carina i poreza na uvoz), liberalizacija stranih direktnih investicija, privatizacija, deregulacija i zakonska zaštita svojinskih prava. Suština i „mudrost“ primjene Vašingtonskog Konsenzusa je bila u tome da dužničke države, što je slučaj i sa državama u tranziciji, koje dobijaju finansijsku pomoć od MMF, moraju pristati na uslove (sprovođenje strukturnih, privatizacijskih i stabilizacionih reformi) da bi dobili tu pomoć. Na taj način se stvarao privid ekonomskog rasta (čak mjeren rastom BDP u pojedinim periodima), koji je u stvari bio zasnovan na kreditima i pomoćima iz inostranstva. Tako su nastajali troškovi rasta bez razvoja, odnosno iluzorne anti-razvojne perspektive. Rasli su dužnička, ekonomska pa i politička zavisnost (rast je bio sve manje zasnovan na unutrašnjoj dinamici), nejednakost, nezaposlenost, siromaštvo, neefikasnost modela vladanja (uz rast korupcije) i reprodukcija fenomena „institucionalne hipokrizije“. Navedeni model je bio institucionalno monistički. On je, nažalost, obilježio početak i veliki period tranzicije mnogih postsocijalističkih država (kojima pripadamo), jer su ga kao preporuku prihvatile mnoge države tranzicije krajem 1980-ih i 1990-ih godina. Uz pomoć zajmova iz inostranstva (čitaj Zapada) vještački se održavao valutni kurs na neopravdano visokom nivou. Pomoću novih zajmova se omogućavala otplata dospjelih dugova i kamata stranim kreditorima, što je bila klasična razvojna zamjena teza. Sasvim je jasno da kada tako krupne i sveobuhvatne reforme kao što su tranzicijske počnu sa primjenom monističkog institucionalnog modela, stvara se prostor za funkcionisanje drugih monističkih i kvazi-monističkih recepata, koji su u praksi dugoročno pokazali svoja izrazito negativna dejstva na društvo i privrede posmatranih država.

3.3.1 Problemi ekonomske institucije državnog regulisanja

Sa teorijskog neoinstitucionalnog i neoklasičnog ekonomskog aspekta za državu se može reći da predstavlja instituciju koja bi trebalo da maksimizira dohodak koji se nalazi u vlasništvu vladajuće klase ili ljudi koje zastupaju njihovi izabrani

predstavnicima. Prema shvatanju D. Norta (1990), država je organizacija koja posjeduje komparativne prednosti u pogledu prinude i zauzima određenu geografsku teritoriju čije granice definišu njenu vlast nad poreskim obveznicima. Isti autor (Ibid.) za državu kaže da je „organizacija koja pruža usluge odbrane i pravosuđa u zamjenu za poreze“. U svim etapama ekonomskog razvoja, državi pripada jedna od važnijih uloga, ali u zavisnosti od okolnosti u kojima se primjenjuju funkcije države mogu biti različite. Svjedoci smo, da do danas, niti jedna privreda u svijetu nije izašla iz krize bez značajne uloge ekonomske institucije državnog regulisanja. Još prije više od dva vijeka je A. Smith (iako se dosljedno protivio državnoj intervenciji kao sredstvu podsticanja privrednog razvoja) rekao da “država treba uraditi ono što pojedinac neće ili ne može”. U periodu tranzicije, pitanje uloge državnog regulisanja izaziva česte i oštre rasprave među ekonomistima. Jedni zagovaraju neoliberalni monizam, drugi opet, primjenu pluralističkog institucionalnog okvira, a ima i onih ekonomista koji se zalažu za to da država ima ključnu i odlučujuću ulogu (državni intervencionizam ili dirizizam kao drugi tip institucionalnog monizma). Dominacija institucionalnog i kvazi-institucionalnog monizma izazvala je nesagledive posljedice u većini država tranzicije, koje su evidentne na mnogim poljima. Ograničavajući faktori institucionalizacije u tranzicijskim ekonomijama između ostalih su bili; sporo i neadekvatno sprovođenje institucionalnih promjena, sa interesnim predznacima, koji su doprinosili demotivisanosti

većine ekonomskih subjekata i monopolističkom bogaćenju manjine u čestim **sumnjivim poslovima**

28

sa ograničenom konkurencijom, posebno u ključnim domenima pristupa resursima. Priroda i obim biznisa, kao i bogatstvo novokomponovanih biznismena i karakteristike “tržišta” koje oni kontrolišu ponekad

su više zavisili **od nomenklaturnog nivoa s kojim su** odgo- varajući **kvazi-preduzetnici u sprezi,** nego **od**

3

njihovih preduzetničkih sposobnosti. Nije bilo moguće sprovesti paralelno tranziciju i institucionalizaciju s interesnim apetitima „reformatora“, u nepovoljnom ekonomskom ambijentu. Ovdje je potrebno istaći mišljenje L. Thurrowa (prema: Mesarić 2006, s. 627), koji smatra da je prijeko potrebna korektivna uloga državnog regulisanja kao institucionalnog faktora, koji je komplementaran mehanizmu tržišnog regulisanja. On navodi slijedeće razloge neefikasnog djelovanja slobodnog i nekontrolisanog tržišta (Ibid.): — cijenovna elastičnost mnogih roba nije dovoljna, što znači da sniženje odnosno povećanje cijena ne djeluje proporcionalno na promjene tražnje - to smanjuje samoregulatorno djelovanje tržišnog mehanizma, — model cijenovne

konkurencije pretpostavlja da su sve robe homogene, što nije slučaj, — većinu odluka privredni subjekti donose bez potpunog poznavanja relevantnih činjenica, najčešće u uslovima velike neizvjesnosti o toku budućih događaja, — ono što je racionalno i efikasno u kratkoročnom periodu, može biti neracionalno i neuspješno u dugom roku i — ljudske odluke i postupke

26

vrlo često **motivišu i pokreću lične navike, sklonosti i** pre- drasude; čovjek **je emotivno koliko i racionalno biće,** pa **njegove ekonomske odluke** nijesu uvijek **racionalne**

Danas preovlađuje shvatanje da je država dužna da reaguje na različite pojave socijalnih neuspjeha, na čemu se bazira praksa korišćenja državnog vlasništva.

Ekonomske slobode se najčešće povezuju s privatnom svojinom, koja je

13

pokazala

svoje nesporne i brojne prednosti u mnogim privrednim sistemima, posebno razvijenih država.

13

Pri tome su zaboravljene mnoge teor- ijske

elaboracije, koje ukazuju na značaj ekonomske uloge savremene države, koja u manjoj ili većoj mjeri uvijek dopunjuje milje institucionalnih aranžmana. Sjetimo se na primjer **da je K.**

13

Po- lanyi (1990, p. 17) pisao da je put prema slobodnom tržištu "prokrčen i održavan" velikim i dosljednim naporima državnog intervencionizma Dalje, on je konstatovao da navodno slobodno tržište u razvijenim državama nije formirano samo po sebi, nego uz pomoć država, koja je "uništila korporativna i mnoga druga feudalna ograničenja tržišne slobode" (Ibid.). I pored svih monistički (neoliberalnih)

priča o individualizmu i slabljenju **ekonomske uloge države, kao i** preporuka **drugima da istrajavaju na tome, u praksi razvijenih zapadnih zemalja**

8

prim- jećeni su sasvim drugi pluralistički procesi.

Zato se prije može govoriti o reformi institucije **državnog regulisanja, nego o deregulisanju. Mnoge velike firme i** transnacionalne **korporacije (TNK) svoje postojanje duguju velikim društvenim subvencijama i drugim mjerama**

8

vlada, drža- vno

miješanje u lokalno tržište sve je ekstremnije, a nije strano ni podruštvljavanje gubitaka **po-**
jedinih **kompanija,** prvenstveno bankarskih. **Strategijska interakcija između TNK i vlada je**

8

real- nost, pogotovo ako se ima u vidu finansijska moć kojom TNK raspolažu.

Državno regulisanje je pod velikim pritiskom imperativa finansiranja trke u naoružanju, rješavanja
ekoloških problema, održavanja međunarodne konkurentnosti i reorganizacije organi- zaciono -
upravljačkih poluga privrede **i forsiranju stvaralaštva (Drucker 1998, p. 17).**

8

Samodo- voljnost institucionalno neutemeljene kvazi-neoliberalne

ekonomske politike nije mogla u dugom roku riješiti probleme nezaposlenosti, pada proizvodnje i
svih ekonomskih pokazatelja, pauper- izacije, **imovinskog raslojavanja stanovništva, motivisanosti**

3

i sl. Ekonomska politika je bila

sklona konjunkturmim kolebanjima i pritiscima raznih formalnih i neformalnih interesnih **grupa**
(posebno

3

političkih grupacija i »njihovih igrača«). Sklonost prema mekoj budžetskoj politici, paternalizmu, minimalnim standardima sig- urnosti i

državnim garancijama, uplitanju **državno-političkih organa u donošenje privrednih** od- luka **i**
sl. takođe nijesu prevaziđeni. Reforme **monetarnih, poreskih, spoljnotrgovinskih i** anti-
inflacionih **instrumenata**

3

su formalno sprovedene,

ali bez njihove adekvatne primjene u praksi ključni segmenti državnog regulisanja se ne mogu
funkcionalno prilagodili tržišnim principima i zahtjevima (Drašković, 2000, s. 123).

3

Svjedoci smo da se smanjuju

neke državne funkcije u pogledu socijalne zaštite stanov- ništva, kontrole spoljne trgovine i

8

dr.,

ali učešće budžeta u DBP ostaje isto ili se povećava, zna- čajno raste uloga države u povećanju konkurentne sposobnosti

8

domaće privrede, razvoju infra- strukture,

nauke, sredstava veze, osavremenjavanju i prilagođavanju poreskog sistema i sl. Raste broj ekoloških, sanitarnih, tehničkih i drugih normi i standarda koje država uvodi u okviru svoje strukturne politike, ograničenja imigracione radne snage su sve veća itd. Niko ozbiljan ne može

8

negirati konzistentnost preokupacije liberalne demokratske tradicije – demokratsku državu kao institucionalni mehanizam, koji artikuliše privatne i opšte interese u društvu. Ali, praksa u država- vama tranzicije se vrlo malo uklapa u navedeni model. Kad se u liberalnom žargonu kaže da država nema viših ciljeva od dobrobiti pojedinaca, valjda se misli na sve pojedince, a ne samo na one povlašćene, bliske vlastima? Ovdje treba imati u vidu poznato shvatanje R. Nozicka da je „mini- mizacija“ države opravdana samo u oni slučajevima kada je ograničena”na uske funkcije zaštite od nasilja, krađe, prevare, nepoštivanja ugovora i sl.“ (prema: Čakardić 2006, s. 856). Državno regulisanje u privredno razvijenim državama je “uklopljeno” u zdravi i konzi- stentni institucionalni pluralizam. Ono se uglavnom reformiše i fleksibilno prilagođava zahtje- vima tržišta i biznisa, posebno u dijelu fiskalnog i anti inflacionog makroekonomskog regulisanja. V. Drašković (Ibid., s. 125) je mišljenja da je

put društveno-ekonomskog razvoja afirmisao mje- šovitost (pluralizam), postepenost (gradualizam), sinergizam (prioritet cjeline u odnosu na zbir djelova), univerzalizam (globalizam) i demokratiju, kao svoje dominantne karakteristike, koje direktno protivrječe svim oblicima apsolutizma (monizma), skokovi (šok terapije), partijskog to- talitarizma i nacionalnog izolacionizma.

3

On navodi (Ibid.) da je za taj put potrebna kombinacija (a ne unifikacija), kreacija (a ne improvizacija), realne promjene (a ne apstraktne), realizacija (a ne verbalizacija), organizacija razlika (a ne isticanje razlika). Potrebno je razviti instituciju državnog regulisanja po uzoru na razvijene države, unaprijediti tržišnu infrastrukturu i kulturu, postepeno stvarati integralno tržište i transparentan institucionalni ambijent, sa kompaktilnim, povezanim, fleksibilnim i efikasnim institucijama. Pri tome institucionalni pluralizam nema alternativu. Neslaganja među ekonomistima su velika kad se radi o nivou (mjeri) stepena državne in- tervencije u ekonomiju. Pa ipak, dominiraju shvatanja prema kojim je država dužna da reaguje u prvom redu na različite pojave socijalnih neuspjeha, na čemu se bazira praksa korišćenja državnog vlasništva

u cijelom svijetu. Dalje, od država u tranziciji se očekuje da obezbijede mnogo povoljniji tržišno-privredni ambijent u smislu propisivanja pravila igre koja prvenstveno zavise od poreza i propisa, kao i od uspostavljanja znatno strožije finansijske i monetarne discipline. Pored gore navedenog potrebno je: — eliminisati sve oblike institucionalnih imitacija, supstitucija, improvizacija i rekombinacija, kočionih oblika kvazi-institucionalnih odnosa, širokog kruga socijalne patologije i dominaciju kvazi-institucija i monopola, — afirmaciju institucionalnog pluralizma, institucionalne konkurencije, institucionalnih inovacija, institucionalne kontrole, znanja, vladavine prava (koja će izvršavati svoje osnovne funkcije: zaštitu prava svojine, obezbjeđivanje uslova za slobodan promet resursa, zdravu konkurenciju i stvaranje efikasnih institucionalnih struktura) i demokratije i — da formulu

ekonomskog rasta i razvoja treba **tražiti u ekonomiji, a ne izvan nje**

3

(pri- lagodeno prema shvatanju velikog broja regionalnih autora, među kojima su: M. Me- sarić, D. Stojanov, J. Mencinger, G. Santini, B. Drašković, M. Sekulović, V. Drašković i drugi).. 3.3.2 Problemi ekonomske institucije svojinskih odnosa Teorija prava svojine (TPS) je prerasla u poseban pravac zapadne ekonomske misli 1970- ih godina prošlog vijeka. Do tada se TPS nalazila na periferiji interesovanja zapadne ekonomske misli, kada je zamah konzervativnog talasa znatno doprinio porastu interesovanja za njene re- zultate, posebno u SAD. Sve je to vremenom preraslo u ozbiljne neoinstitucionalne naučne analize, koje su publikovane u novim časopisima iz iste problematike. Osnovni zadatak TPS

sastoji se u analizi uzajamnih djelovanja ekonomskih i pravnih sistema, koja se, po **mišljenju** njenih pred- stavnika, **uvijek u**

4

suštini realizuju u individualnom ponašanju ekonomskih subjekata. To se prak- tično

izražava u doslijednoj **primjeni mikroekonomskog** analitičkog **instrumentarijuma na oblasti** **netržišne djelatnosti ljudi (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvena zaštita, rasna diskriminacija, prestupnost, brak, planiranje** porodice **itd.).**

4

U skladu sa tim, ambicije teoretičara neoinstitucional- izma se ogledaju u samouvjerenosti da njihova koncepcija može pretendovati na ulogu univerzalne meta-teorije. Postoji dvojak odnos teorije prava svojine i neoklasične teorije : potpuno se prihvata teh- nika mikroekonomske analize, s jedne strane, ali se maksimalno uvažavaju osobenosti konkretne institucionalne sredine, s druge strane. Zato se navedeni odnos može posmatrati kao relacija ap- straktnog i realnog, gdje TPS izučava čovjeka "onakvog kakav jeste, realnog u ograničenjima, koja mu nalažu realne institucije" (Coase, 1984. p. 230). Kod neoklasičnih modela javljaju se dvije vrste ograničenja: fizička (ograničenost resursa) i sazajna (dostignuti nivo znanja i iskustva, kojima se vrši preobražaj resursa u gotove proizvode). TPS uvodi treću grupu ograničenja, prouzrokovanih institucionalnom strukturom društva. U tom smislu se govori o transakcionoj ekonomiji kao "podruštvljenoj neoklasičnoj teoriji". Taj pristup omogućuje da se objasne razlike u ekonomskom ponašanju u okviru raznih pravnih struktura (statički aspekt), kao i mehanizmi njihovog razvoja (dinamički aspekt), kao i formiranje racional-

nog izbora među njima (normativni aspekt). Iako priznaju marksizmu primat u postavljanju pitanja o uzajamnosti ekonomskog i pravnog sistema društva, stavovi predstavnika teorije prava svojine (primat prometa) potpuno se razlikuju od marksističkih (primat proizvodnje). Specifičnost metodološkog pristupa TPS otkriva se u izuzetno širokoj definiciji njenog centralnog pojma prava svojine, koja se shvataju kao "sankcionisani odnosi ponašanja među ljudima". Oni niču u vezi s postojanjem dobara i tiču se njihovog korišćenja. Navedeni odnosi u društvu presudno određuju norme ponašanja prema do- brima, koje je svako lice treba da čuva. U suprotnom, mora snositi troškove. Pri tome se termin 'dobro' koristi za označavanje svega što čovjeku donosi korist ili zadovoljstvo. Shvatanje prava svojine odnosi se na sva rijetka dobra, a obuhvata ovlašćenja na materijal- nim dobrima i pravima čovjeka. U skladu s tim, dominirajući sistem prava svojine u društvu je skup zbir ekonomskih i socijalnih odnosa, koji su povezani za rijetke resurse, u kojima pojedini članovi društva protivrječe jedan drugom" (Ibid.). Najvažnije karakteristike navedene definicije su: da se koristi se termin pravo svojine a ne svojina, u skladu s mišljenjem predstavnika TPS da nije resurs sam po sebi svojina, nego je ona skup ili dio prava na korišćenje resursa (Demsets, prema Drašković i dr., 2010), da se svojinski odnosi posmatraju se kao odnosi među ljudima, a ne kao neki odnosi na relaciji čovjek - stvar i da se oni izvode se iz ekonomskog problema rijetkosti dobara. Ovdje se možemo podsjetiti veoma slične Marksove pozicije: — kada bude riješen problem rijetkosti, — biće omogućena raspodjela prema potrebama, — odumrijeće država, iščeznuće klasne razlike), — razmatranje svojinskih prava ima sveobuhvatan karakter (materijalni i nematerijalni objekti, neotuđive lične slobode itd.) i — svojinski odnosi se razmatraju kao društveno sankcionisani, ali ne obavezno od strane države (nego i preko običaja, tradicija, moralnih normi i nepisanih pravila ponašanja), nesankcionisano ponašanje takođe ostaje u vidnom polju ove teorije. Ono se shvata isključivo ekonomski: zabrane i ograničenja ga ne otklanjaju, već djeluju kao negativni stimulansi, povećavajući troškove (u vidu kazne). Posmatrajući privatizaciju kroz prizmu navedenog shvatanja, može se istaći da je u periodu ranih 1990-ih došlo do značajnih svojinskih promjena u tranzicijskim državama, jer je značajno smanjen broj društvenih preduzeća i povećan broj privatnih preduzeća u privredi. To je direktno dovelo do povećanju učešća privatnog sektora u formiranju BDP. Ali, ukupan realni obim privat- izacije je bio relativno skroman (posebno u masovnim razmjerama), jer je npr. 1995. bilo skromno učešće akcionarskog kapitala u mješovitim preduzećima (procjenjuje se na oko 1/3). Većina država u tranziciji nije uspjela da u početnom periodu reformiše stare i izgradi nove, efikasne i plural- ističke ekonomske institucije. Zbog toga se nije ni mogla formirati željena efikasna, konkurentna, otvorena i zrela tržišna privreda, koja je deklarativno bila strategijski cilj tranzicije. Monistički dirigovane "šok terapije" i na brzinu izvedene palijativne "reforme" dovele su do pada svih eko- nomskih pokazatelja. Svojinsko regulisanje je nesumljivo ključna ekonomska institucija, prvenstveno zbog svoje fundamentalne uloge u koordinaciji ekonomskih, socijalnih i pravnih odnosa u savremenoj tržišnoj privredi. Proces svojinske transformacije u privredama tranzicijskih dražava odvijao se nekontrolir- sano, privilegovano i grabeški, i to krajnje institucionalno monistički i kvazi-monistički. To smatraju mnogi vodeći regionalni ekonomisti, a njihove stavove je ubjedljivo potvrdila praksa sa izuzetno velikim socijalnim raslojavanjem, koje je dominantno uslovljeno nepravednim sprovođe- njem privatizacije. Ako se ima u vidu da je kormilo u procesu privatizacije pripadalo državi (parti- jama na vlasti), jasno je da je došlo do njene zloupotrebe, o čemu takođe postoje brojna mišljenja u ekonomskoj literaturi. 3.3.3 Problemi ekonomske institucije tržišnog regulisanja Većina autora (vidi npr. Williamson, 1995; North 1998) je saglasna da je potreban izvjesni vremenski period da bi se izgradile institucije koje podržavaju tržišne mehanizme u državama u tranziciji. Jasno je da je pored brzine reformi potrebna njihovasveobuhvatnost i dosljedna prim- jena. U ekonomskoj literaturi tržište se različito definiše (vidi šire u: V. Drašković, 2007, s. 100), ali se svi slažu da je riječ o ukupnosti organizovanih i ustaljenih odnosa ponude i tražnje pos- redstvom cijena i novca. Za razliku od tržišta kao ekonomskog mehanizma realizacije privrednih djelatnosti, tržišno

regulisanje je institucija, tj. način regulisanja, koordinisanja i organizovanja tih ustaljenih ekonomskih veza i odnosa ponude (prodavaca) i tražnje (kupaca) roba i usluga. To regulisanje omogućuje da se odrede cijene i realizacije razmjene kao robni i novčani obrt. Individualna rješenja privrednih subjekata (učesnika) uvijek su motivisana sopstvenim (privatnim) interesima. Ona u principu nijesu orijentisana na postizanje opštih interesa privrednog sistema. Tržišno regulisanje omogućuje da se povežu i koordinišu sva ta nezavisna rješenja raznih učesnika na tržištu. Ovo u prvom redu preko sistema konkurencije i cijena koje služe kao signal potrošačima pri vršenju izbora. Ono ima zadatak da uvede institucionalni poredak u odnosima ponude i tražnje (Ibid., s. 101). Sistem tržišnog regulisanja počiva na zakonima i propisima, koji regulišu uzajamne odnose tržišnih subjekata i obezbjeđuju precizne norme ponašanja, kojima se preciziraju prava, obaveze, odgovornosti, kontrola i kazne za oportunističko ponašanje. Jasno je da u praksi postoje "spoljne" i "unutrašnje" tržišne institucije. Tržišno regulisanje je u stvari jedan dio ekonomskog institucionalnog okvira (ambijenta) u kojem se odvija cjelokupni ekonomski život. Ono je istovremeno i skup raznih institucionalnih oblika i organizacionih struktura, koje su odozgo zakonski registrovane i kontrolisane, a "odozdo" formirane radi sniženja transakcionih troškova, obezbjeđenja veće motivacije za proizvođače i njihove orijentacije na potrošače, veće informisanosti i smanjenja neizvjesnosti i rizika. Tržišno regulisanje kao oblik institucionalnog usaglašavanja ima osnovni zadatak da proizvedene robe i usluge (ponuda) zadovolje potrošačke potrebe (tražnju), da se uvede poredak u odnosima ponude i tražnje, da se paralelno izvrši raspodjela društvenog proizvoda, da se afirmišu i motivišu preduzetništvo, privatna svojina i inicijativa, konkurencija, razvoj institucija i racionalno ponašanje ekonomskih subjekata. Ono se realizuje preko alokativne, distributivne, selektivne, informativne i razvojne funkcije. Kad se sagleda period tranzicije, može se zaključiti da je funkcija tržišnog regulisanja bila institucionalno dosta redukovana, jer su se u praksi ispojila brojna ograničenja i deformacije. Sve se to objašnjava dominacijom monističkih institucionalnih tendencija, koje su se uglavnom zasnivale na primjeni neoliberalnih recepata. 3.3.4 Studija slučaja br. 4: Rusija Poslije raspada Sovjetskog Saveza raskinute su veze sa Moskvom, i tako novonastale države

su, izuzev Kazahstana i Turkmenistana (koji su bogati naftom i drugim prirodnim bogatstvima), mogle da se oslone samo na stranu pomoć da bi sprovele reforme.

7

Puna transformacija u tržišnu ekonomiju u Rusiji nije kompletirana, u poređenju za zemljama centralne pa i istočne Evrope. Nekoliko faktora je prouzrokovalo takvo stanje: dužina trajanja komunističkih pravila ponašanja, veličina Rusije i regionalne razlike, paradoks da njene ogromne zalihe prirodnih bogatstava smanjuju potrebu za radikalnim reformama i

7

afirmacija malog broja

korumpiranih preduzimača da zgrabe bogatstva kroz mehanizam privatizacije. Takođe, podstrek i asistencija koje su dobile od strane EU države centralne i istočne Evrope, nije bila omogućena državama Zajednice nezavisnih zemalja,

7

što je svakako bila otežavajuća okolnost kad se ima u vidu brzina i uspjeh tranzicijskih procesa u

Rusiji. Liberalizacija i stabilnost su dostigli zadovoljavajući nivo, iako sa poteškoćama

7

i tek poslije vladavine predsjednika B. Jeljcina.

Međutim progres u strukturnoj transformaciji je značajno usporen, i deset godina

7

poslije početka reformi (tzv. "perestrojka") nije ni bila blizu svojeg kraja. Privatni sektor u Rusiji jeste postao

dominantan, ali restrukturiranje prvobitno državnih preduzeća nije kompletairano, tako da preovladavaju jaki monopoli, naročito u bitnim sektorima, kao što je energetika. Privatne kompanije ne primjenjuju pravila transparentnosti u rukovođenju,

7

osnovne principe korporativnog upravljanja. Reforme banaka su nastavljene, iako ovaj sektor u posljednjoj deceniji znatno trpi zbog finansijske krize iz 2008. i aktuelnih sankcija Zapada.

Rusija još nije sprovela strukturne reforme u proizvodnji i izvozu proizvoda najvišeg tehnološkog sadržaja, koje bi joj omogućile,

7

kako se smatra. veću

konkurentnost na svjetskom tržištu. Ona i dalje pretežno izvozi sirovine (nafta, gas, metali)

7

, a dosta se sporo i neuspješno ostvaruje prava (ili makar približna, održiva)

konvertibilnost rublje i njeno jačanje u krugu svjetskih valuta. Radnici su nezadovoljni životnim standardom, imovina je jeftino prodana (danas npr. samo "Gasprom" vrijedi više nego što je zarađeno privatizacijom ukupne ruske privrede),

7

postoji masovno bjekstvo

nacionalnog kapitala na Zapad (često i preko 30-40 milijardi USA\$ godišnje), a ukupno stanje stranih direktnih investicija krajem 2008. je

7

bilo svega 26,6 milijardi USA\$, što je bilo na nivou Češke (www.blic.rs). Deset godina kasnije, prema izjavi nekadašnjeg ministra A Kudrina, bjekstvo kapitala iz Rusije se procjenjivalo godišnje na cca 50 mlrd€.

Pozitivno je što je Rusija uglavnom otplatila spoljne dugove (spoljni dugovi iznose samo 16% BDP) i što ima devizne rezerve od oko 450 milijardi dolara

7

(nacionalna statistika Rusije). Uslov za značajnije i konzistentne reforme

je homogenizacija regiona, veća demokratija, borba protiv terorizma, veća konkurentnost razvoja.

7

Za sve to je potreban povratak „samosvijesti ruskog naroda“ (Solženjicin). Ubrzana svojinska transformacija u Rusiji je uticala na smanjenje performansi preduzeća, kao i na ponašanje i stavove zaposlenih, koji su bili naviknuti na stari sistem tzv. „uravnolovke“ i paternalizma, a nijesu bili pripremljeni na nove norme ponašanja i rada. Istraživanje ovog problema su uradili J. S. Earle i R. Rose (1998), koji su koristili podatke iz ankete u kojoj je učestvovalo 1,176 ruskih radnika. Oni su se fokusirali na dvije osnovne vrste promjena vlasništva u ruskoj privredi: privatizacija postojećih državnih preduzeća i stvaranje novih privatnih firmi. Restrukturiranje linije proizvoda, ulaganje u novu opremu i promjene u unutrašnjoj organizaciji utiču na donošenje odluka i ponašanje na tržištu rada. Zaposleni u privatizovanim firmama su uglavnom anti-reformski nastrojeni, a kao glavni uzrok se navode stare navike, koje se teško ostavljaju, dok su zaposleni u novim privatnim firmama proreformski nastrojeni i njihova starosna struktura je manja u odnosu na ove prve. Proces tranzicije u Rusiji je obuhvatao ne samo

izmjene države i društva u ekonomskom smislu, već i cjelokupnom društvenom sistemu, političko djelovanje, državni sistem i

9

dr. Protivnici ovog procesa su isticali da

nigdje ne postoje garancije da će se planovi, koji su bili predhodno zacrtani i ostvariti, odnosno poslije procesa tranzicije koji jedna država prođe ne garantuje se da će ona uspjeti da održi to novo stanje u kojem će se naći.

9

Proces koji se odvijao je želio postići

da se jaz, koji postoji između tradicije i savremenosti, razvijenih i nerazvijenih

9

regiona na tako velikom prostoru

premosti uz pomoć organizacije, **modernizacije, nauke i** tehnologije **u što kraćem roku i na najlakši mogući način. Tranzicija** predstavlja osobađanje **tržišta od** barijera **kao što su porezne** takse, **visoki porezi i transakcioni troškovi i** barijera **koje čine da se ekonomija slabo razvija zbog načina na koji država upravlja i sprovodi svoje reforme, kojima** direktno i indirektno **odbija ulaganje u nju.**

9

Privatizacija firmi i fabrika nije u Rusiji dovela do rješenja problema. U nekim slučajevima ona je bila rješenje u kratkoročnom preiodu ali je kasnije pokazala da je napravljen veliki gubitak. Tranzicija je u Rusiji predstavljala

put ka slobodnoj trgovini, razmjeni dobara, privatizaciji državnih dobara, otvaranja **novih radnih** **mjesta, porasta stope zaposlenosti i boljeg** državnog **uređenja,**

9

u čemu se, ipak, u znatnoj mjeri i pojedinim segmentima privrede i društva i uspjelo. Najvažnije obilježje tranzicije

u velikim državama kao što je Rusija je pad totalitarnog sistema i

9

socijalizma, sa svim svojim poznatim osobinama, koji je narušavao ukupan društveni i privredni sistem. A. Radigin i I. Sidirov (2000, ss. 45-47) i A. Radigin, i R. Entov, R. (2008, s. 17) su primijetili brojne nedostatke svojinskog prestrukturiranja, među kojima se po svojem značaju izdvajaju: netransparentnost svojinske strukture, iza koje se kriju realni vlasnici kontrolnih paketa i teško ostvarivanje prava malih akcionara, veliki uticaj akcionara-insajdera, prvenstveno menadžera, dominacija borbe za kontrolu finansijskih tokova u korporativnim odnosima i „topljenje aktiva” preko finansijskih tokova. Što se tiče ekonomije u njoj su tržišne ideje zaživjele i počele da dominiraju. Ideja o privatnom vlasništvu je počela da prevladava, kao i ideja liberalizacije (slobodne trgovine, otvaranja prema svijetu, sticanje profita, rizik i dr.). Ona je suprotna

ideologiji u kojoj se Rusija prethodno nalazila, u kojoj je imovina bila državna ili zajednička. Rusija **se**

9

u periodu tranzicije razvijala na bazi specifičnih oblika vertikalne integracije. To je prvenstveno slučaj u dominantnim privrednim sektorima kao što su energetska kompleksa, kako ističe B. Yernkyan (2000, 2005, 2006, 2008, 2008a), Međutim, Rusiju su karakterisale slabo razvijene institucije, sa institucionalnim odnosima koji su bili prilično

zatvorenog tipa (Yerznkyan, 2008b, 2012, 2012a). 3.3.5 Studija slučaja br. 5: Crna Gora Karakteristika većeg dijela tranzicijskog perioda u Crnoj Gori je to što su djelovale izuzetno nepovoljne specifičnosti u odnosu na ostale postsocijalističke države, koje su dodatno otežavale reformske procese: ratno okruženje, međunarodna blokada, NATO bombardovanje, hiperinflacija, nepostojanje političkog konsenzusa, izražene unutrašnje političke i nacionalne podjele, kriza odnosa sa Srbijom itd. Navedene okolnosti su spoljni kočioni omotač, koji je u cijelom periodu tranzicije pojačavao negativna dejstva institucionalnih kočionih faktora, među kojima su dominirali oni koji su bili monističkog karaktera. Umjesto najavljenih stvarnih i radikalnih promjena

odnosa i oblika privređivanja, svojine, mehanizama regulacije (instituta), **političkog i** 2
normativnog režima, funkcionalnog prilagođavanja savremenim civilizacijskim tokovima i trendovima
preko retorički označenih magistralnih pravaca (demokratizacije, privatizacije, stabilizacije i
institucionalizacije – Drašković, 1997), **tranzicija** je na žalost **poprimila** sasvim **suprotan razvojni**
smjer,

koji je bio institucionalno monističkog (ne-oliberalnog), destruktivnog i duboko kriznog karaktera. Kao i u većini tranzicijskih država, takođe je došlo do pada svih ekonomskih pokazatelja, koji je praćen mnogim negativnim procesima (jačanje i koncentracija privilegija, bogaćenje rijetkih pojedinaca, socijalno raslojavanje, siromašenje i dr.) Zvanična ekonomska politika Crne Gore je bila neoliberalna (institucionalno monistička). Međutim, nije poznato da je do danas bilo koja privreda izašla iz krize ili sprovela uspješnu tranziciju bez značajne ekonomske uloge države, tj. institucije državnog regulisanja, bez obzira na činjenicu što se država u socijalizmu pokazala kao loš gazda. U takvim uslovima, crnogorska tranzicija je supstituisana retorikom o reformama, tržište - monopolima i buvljacima, privatni sektor - privilegovanim bogatašima, preduzetništvo - sivoekonomskim ponašanjem, demokratija – partijskim lobiranjem, politički pluralizam – totalitarizmom vladajućih partija i/ili koalicija, instituti – sistemskim vakuumom, navodi V. Drašković (Ibid., s. 59). Primijetni su, naravno, i mnogi pozitivni koraci: svijest o potrebi i nepovratnosti promjena, preduzetništvo i privatne inicijative, privatizacija, prevazilaženje dogmatskih predstava o nealternativnom razvoju, postepena adaptacija ljudskog ponašanja i mišljenja na tržišno privređivanje i preduzetništvo itd. Mnogi autori s pravom ističu da reforme podrazumijevaju kao minimum uslova afirmaciju znanja, prilagođavanje uspješnim stranim uzornim modelima, usvajanje civilizacijskih dostignuća systemske promjene (institucionalne, a u okviru njih svojinske promjene). Svjetska iskustva su pokazala da efikasno i razvijeno tržište i preduzetništvo ne mogu postojati bez dominacije privatne svojine (ali, shvaćene u smislu masovnog, a ne privilegovanog fenomena), koja predstavlja osnov realne autonomije. Crnogorski ekonomski ambijent karakterisao je nedostatak novčanog kapitala, skućeno finansijsko i slabo razvijeno

faktorsko tržište, malobrojnost tzv. **efikasnih vlasnika,** neizgrađenost **svojinskih struktura,** 2
postojanje sociopatoloških oblika svojine, nezaštićenost svojinskih prava,

nabujala siva i kriminalizovana ekonomija, privilegovani monopoli,

evazija poreza i rentno orijentisano ponašanje, naturalizacija robnonovčanih **odnosa, mnoge druge deformacije i ograničenja tržišta i konkurencije** (Ibid., s. 61). **Navedeni kočioni faktori**

2

su djelovali paralelno s mnogim drugim ograničavajućim faktorima institucionalizacije. Ako se ima u vidu upozorenje Alchiana i Pejovicha da neodgovarajuće institucije mogu imati destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa (navedeno prema: Madžar 2000, s. 220), onda je sasvim jasno zbog čega se nije ni mogla formirati efikasna i zdrava (konkurentna, pluralistička, otvorena i zrela) tržišna privreda, koja je bila proklamovani strategijski cilj tranzicije. U uslovima izražene borbe za osvajanje i očuvanje vlasti i dominacije pojedinačnih monopolskih ekonomskih interesa (koji su se pretvorili u kvazi-institucionalni monizam), nije bila moguća realna institucionalizacija, pa čak ni institucionalna adaptacija. To su nespojive i isključive kategorije, jer

institucionalna kontrola podrazumijeva široke društvene interese **i objektivne regulatore, za razliku od partijske kontrole, koja počiva na uskim lobističkim interesima i subjektivnim regulatorima ponašanja.**

3

V. Drašković (Ibid, s. 64) ističe da je umjesto usavršavanja institucionalne strukture došlo do formiranja mnogih oblika kvazi-institucionalnih odnosa, kao što su paternalizam, monopoli-

lobizam, socijalna patologija, siva ekonomija, rentnoorijentisano ponašanje, dominacija politike **nad ekonomijom i sl.** Oni su doveli **do**

28

stvaranja tržišnih ograničenja (monopolska vlast, spol-

efekti, nefunkcionalno državno regulisanje, fijasko tržišta, asimetrične informacije, i dr.), procvata **nekontrolisanog tržišta**

3

i djelovanju

specifičnih oblika kontrole ekonomskih tokova od strane nomenklaturno-lobističkih klanova

3

(tzv. meta-institucionalizacija). Svi ti navedeni procesi su usvojoj kombinaciji pojačavali ukupne negativne efekte, što je demotivisalo privredne subjektekoji vrše izbor (Lipton i Sachs, 1990, s. 151). Među tim kočionim faktorima bili su i nedovoljnost pravne države, samoupravni balasti, dominacija politike nad ekonomijom, strah od promjena, rast spoljnog duga, pad svih ekonomskih pokazatelja, nizak životni standard,siromašenje stanovništva i njegovo

raslojavanje, dugo trajanje krize, gubitak povjerenja u državne institucije, zbrinjavanje raseljenih
lica,

2

ratna događanja u -, nedostatak razvojne strategije i dr. Sve to skupa je bilo u

suprotnosti s preporukom J. Buchanana da »dobra igra više zavisi od dobrih pravila nego od dobrih
igrača« (cit. **prema: Drašković, 1997, s. 5).**

3

Formiranje efikasnih ekonomskih institucija blokirale su navedene i razne druge barijere,

koje su onemogućile **institucionalnu i svaku drugu konkurenciju, posebno u ključnim domenima**
pristupa resursima. Zbog toga se u brojnim slučajevima umjesto institucionalizacije sprovodi na- silje
nad njom,

3

kako je na više mjesta istakao V. Drašković, ali i drugi regionalni autori (D. Sto- janov, M. Mesarić, T. Bandin i dr.).

Navedeni autori su takođe otvoreno isticali da su karakter, razmjere i rezultati biznisa često više zavisili

od nomenklaturnog nivoa s kojim su kvazi- preduzet- nici **u sprezi (ili od stepena zaobilaženja**
zakonske regulative), nego od njihovih preduzetničkih **sposobnosti. Realne institucionalne**
promjene blokirala ja spora i

3

parcijalna institucionalizacija, kao i njeno značajno zaostajanje za drugim tranzicijskim promjenama. Sjetimo se npr. da Nobelovac D. North (1994, p. 79) insistira na vremenskom skladu in- stitucionalnih promjena. Pored toga,

postojao je veliki raskorak između formalno uspostavljenih ekonomskih instituta i suštinskog
ekonomskog ponašanja, koje je bilo daleko od regularnih normi

3

(Drašković 2001, s. 73). Najzad, reforme monetarnih, poreskih, spoljnotrgovinskih i anti-inflacionih instrumenata kao djelova državnog regulisanja su samo formalno sprovedene, uz primijetan

raskorak između kasno usvojene pravne regulative i njene slabe primjene

3

(Drašković, 2000, s. 123). Isti autor (Ibid., s. 125) ističe da se najveća zabluda tržišnog regulisanja odnosi na njegovo retoričko veličanje, uz zanemarivanje značaja konkurencije, koja je značajno redukovana. On navodi izjavu nekolicine američkih ekonomskih Nobelovaca i poznatih ruskih akademika da "tajna ekonomije, ako uopšte postoji, nije ni u tržištu, ni u svojini, nego u konkurenciji", i činjenicu da u uslovima onemogućene konkurencije nije moguće formirati uslove za afirmaciju kritične mase privatnog sektora, a samim tim ni za tržište i preduzetništvo. Kroz prizmu navedenih mišljenja jasno je zašto su rezultati privatizacije razočaravajući. Dalje, ciljna funkcija i osnovni kriterijum privatizacije je efikasnost, tj. njen doprinos efikasnijem privređivanju (korišćenju resursa). Izostanak efikasnosti u našim uslovima govori o neuspješnosti privatizacije

»Istinska privatizacija je gde se ljudima daje nešto«, smatra S. Pejović

3

(2001, s. 16). Neoinstitucionalna ekonomska teorija prava svojine je ubjedljivo negirala konzistentnost vaučerske privatizacije (masovne vaučerske privatizacije MVP) svojim preporukama efikasne zaštite i jasne specifikacije prava svojine, kao i stvaranja

uslova za njihovu slobodnu razmjenu. Ni jedan od navedenih uslova MVP ne ispunjava. Pored toga,

3

negacija principa svojinske masovnosti dovela je do tzv. "novokomponovanih bogataša", koji su svoj imetak stekli na neki od netržišnih načina. Negativni rezultati crnogorske tranzicije su imali visoku cijenu. Zbog odlaganja realnih institucionalnih promjena došlo je do odlaganja ekonomskog rasta i razvoja, kao i ukupnog društvenog progressa. Crnogorska praksa mora uvažiti činjenicu da institucije ne mogu biti uspješni regulatori ako djeluju parcijalno, jer njihova priroda zahtijeva komplementarnost. Institucionalni sinergizam (pluralizam) je uslov i prioritet svakog razvoja. On predstavlja negaciju donošenja ekonomskih

odluka na makro i mezo nivou pod pritiskom i uticajem moćnih administrativno-birokratskih grupa

28

i afirmaciju pravne države. 3.4 UZROCI REPRODUKOVANJA INSTITUCIONALNOG VAKUUMA I KVAZI-
INSTITUCIONALNOG MONIZMA U DRŽAVAMA TRANZICIJE Institucionalni ambijent tranzicijskih država bio je dominantno orijentisan na afirmaciju tržišnih institucija i privatizaciju, što znači na institucionalni monizam. Zbog toga je izgubio i institucionalni pluralistički kapacitet i pojedine njegove vitalne elemente, kao što su zakonitost, dobra sudska praksa, institucionalna kontrola, institucionalna konkurencija, vladavina prava i dr.). Kao posljedica prednjeg, pogoršana je efikasnost implicitnih društvenih ugovora, povećano je oportunističko ponašanje i došlo je do formiranja raznih oblika alternativnih (iz sjenke, kvazi-tržišnih) struktura. Sve je to onemogućilo efikasno funkcionisanje propagiranog tržišta i svojinske reforme. S druge strane, omasovljeno je netržišno ponašanje i prisvajanje, što je u principu diskreditovalo tranzicijske reforme u institucionalnom smislu (Delibašić, 2014, p. 23). Razni oblici kapitala (uslovno: resursi) su dobili novu (privatnu) kontrolu i nove (često privilegovane) vlasnike, uz brojne konflikte interesa i bujanje alternativnih

institucija što je narušilo institucionalnu konkurenciju (pluralizam), ali i Pareto optimum. Takođe je onemogućeno racionalno djelovanje ekonomskih subjekata i preraspodjela svojinskih prava po principu Coaseove teoreme. Ekonomska politika i ekonomsko ponašanje privrednih subjekata u većini država tranzicije je bilo potpuno u suprotnosti sa institucionalnim preporukama Nobelovca O. Williamsona (1985; 1995; 2000): – umjesto kontrole oportunističkog ponašanja i smanjenja transakcionih troškova oni su značajno povećani, – umjesto institucionalne integracije i širenja vertikalnih granica preduzeća došlo je do njihove dezintegracije, – umjesto jačanja institucionalnih kontrolnih mehanizama stvari su izmakle kontroli, – umjesto institucionalnog pluralizma forsiran je institucionalni monizam kvazi-neoliberalnog tipa, – umjesto institucionalne borbe protiv asimetričnih informacija one su dominirale ekonomskim izborom, – umjesto institucionalne konkurencije dominirali su monopoli, – umjesto preduzetničkog izbora između institucionalnih (ugovornih) odnosa tržišta i oblika organizacije firme dominiralo je netržišno i rušilačko ponašanje i – umjesto institucija na svim nivoima dominirale su alternativne institucije. Navedene negativne tendencije dovele su do veoma negativnih ekonomskih rezultata i dugoročnog reprodukovanja ekonomske i društvene krize. Na praksu postsocijalističkih država (posebno Jugoistočne Evrope) može se sa sigurnošću primijeniti zaključak Nobelovca O. Williamsona

(2000, p. 605) da su političko-ekonomske vladajuće strukture uvijek direktno **odgovorne za** 155

sprovođenje svih insitucionalnih promjena u društvenoj i ekonomskoj ravni. To znači da je deficit institucija rezultirao iz slabosti upravljačkih mehanizama (državnih, korporativnih, političkih i drugih). Mnogi autori su konstatovali da je većina upravljačkih struktura bila interesno motivisana i lobistički povezana s novim preduzetničkim subjektima. zbog čega je tolerisano njihovo oportunističko ponašanje, posebno u procesima institucionalno deformisanih privatizacija nacionalnih resursa. Oni suštinu institucionalnog fijaska traže u djelovanju alternativnih insitucija u oblasti privilegovane (povlašćene) prodaje državnih resursa, firmi i imovine privatnim licima. Dominacija rentno-orijentisanog ponašanja praćena je dobijanjem političke rente (Delibašić, 2014, p. 25). Ekonomski razvoj se mora zasnivati na jačanju pluralističke institucionalne strukture i ograničavanju oportunističkog ponašanja, koje O. Williamson označava izvorom transakcionih troškova. Ono je dovelo do ogromnog preliivanja državne svojine u privatnu, uz ogroman rast gubitaka, povećanje nezaposlenosti, evaziju poreza i sl. Ovo je bilo praćeno populističkim i insitucionalno deformisanim socijalnim programima. Deformisane su institucionalna struktura i privredna infrastruktura. Suština ovog podnaslova je da ukaže na negativan (dopunski) uticaj alternativnih ograničavajućih faktora na društvo i privredu, koji funkcionišu u navodnom tržišnom ambijentu, ali sa mnogim standardnim (resursnim, ljudskim, birokratskim, institucionalnim), kao i nestandardnim ograničenjima (sociopatološkog tipa). Navedeni nestandardni (alternativni) ograničavajući faktori čine upravo sve ono što se u literaturi podrazumijeva pod pojmom kvazi-preduzetništvo. Jedna

od najznačajnijih i najjačih pokretačkih **poluga savremene civilizacije predstavlja uzajamna** 70
povezanost, uslovljenost i zavisnost institucije **tržišnog privređivanja(koje u osnovi sadrži privatno**
preduzetništvo), tehnološkog

progresa i institucije razvijenog i fleksibilnog državnog regulisanja. Međutim, ekonomski neoliberalizam u većini država tranzicije zasnovao se na monističkom (često anti-institucionalnom) djelovanju. Posebno su po svom destruktivnom uticaju bili negativni neoliberalni recepti ekonomske politike, koji su u značajnoj mjeri bili povezani s djelovanjem alternativnih institucija. U praksi je došlo do vulgarizovanja teorijskog neoliberalnog modela i, kako tvrde mnogi poznati regionalni ekonomisti, na taj način ga je faktički pretvorila u kvazi-neoliberalizam. Podsjetimo da je npr. P. Krugman (2009, p. 2) pisao o „sljepilu ekonomske profesije”, koja nije konstatovala velike mogućnosti neuspjeha tržišta. Isti autor je isticao da su tokom tzv. „zlatnih godina“ privredne aktivnosti ekonomisti naivno povjerovali da su tržišta stabilna, pa su imali iluziju o racionalnim pojedincima i njihovim interakcijama na savršenim tržištima. Ignorirali su mnoga ograničenja ljudskih racionalnosti i nesavršenosti tržišta, kao i mogućnosti kvazi-institucionalnog i oportunističnog ponašanja, koji se obično manifestuju preko raznih oblika špekulativnog poslovanja, pohlepe, slabosti institucija, veze vlasti i biznisa, ideologiziranosti ekonomske teorije i njene interesne pozadine, deficita moralnih, zakonskih, ekoloških i drugih društvenih ograničenja (prema: M. Drašković, 2009, s. 129). Krugman (2004) je u knjizi „Velika laž” proročanski kritikovao neoliberalnu ekonomsku doktrinu: „Sloboda tržišta... ponekad vodi na potpuno pogrešan put... i dovodi do skandaloznih lomova”. I mnogi drugi zapadni ekonomisti (N. Chomsky, M. Hazin, J. Stiglitz, J. Gray, D. Harvey i dr.) su upozoravali da je neoliberalni koncept vođenja ekonomske politike s posljedičnim neopravdanim enormnim bogaćenjem neodrživ i da su finansijska tržišta veoma labilna. Pozivajući se na respektabilne svjetske autore, V. Drasković and M. Delibasić (2014, pp. 44-45) ističu da „retorički neoliberalizam nije ograničio nasilje u društvu, već naprotiv, omogućio ga je i proširio”. Pošto pod naslovom D. North et al. (2009) podrazumijevaju razne oblike socijalne patologije (netržišno prisvajanje rente, kupovinu glasova, korupciju, korišćenje privilegija, interesne koalicije, ignorisanje narodnih masa itd.), pomenuti autori smatraju da je to moguće ostvariti samo preko političkog manipulisanja privrede od strane privilegovanih grupa interesa i anti-institucionalnom stimulacijom političke i ekonomske konkurencije. Oni (Ibid., p. 45) dalje navode: da su prednje omogućili uslovi za primjenu neoliberalizma, odnosno tzv. poredak „ograničenog pristupa” (izraz D. Northa). To su bili uslovi u kojima su pojedine organizacije i/ili grupe elita dobijale rentu preko dobijenih privilegijama, a na osnovi ličnih odnosa i tzv. „veza”. U principu, svaki takav poredak je, kako ocjenjuju D. North et al. (2009), veoma nestabilan i nepostojan, jer je politika u manjoj ili većoj mjeri povezana sa ekonomijom i dominira nad njom. Zbog sveg toga, manjina naroda (tzv. elite) upravljaju nad većinom, organizacione strukture nijesu efikasne i stabilne, tako da zbog slabih formalnih i neformalnih institucija u društvu dominiraju alternativne institucije, koje su u velikoj mjeri personifikovane, dakle vezane za bogate i moćne pojedince. Na slici br. 3.2 je objašnjeno djelovanje neoliberalizma. Pod uticajem dominacije jakih alternativnih institucija nad formalnim i neformalnim institucijama ostvaruje se dominacija kvazi-institucionalnog sistema nad institucionalnim. Pri tome dolazi do posljedičnog deformisanja djelovanja neformalnih institucija i sociokulturnog kapitala, koji se usmjeravaju u pogrešnom pravcu. Uticaji globalizacije, geopolitike i geoeconomije? Uticaj neoliberalne ideologije? Uticaj sociokulturnog kapitala? Uticaj pređene istorijske putanje Slika br. 3.2: Formiranje i djelovanje alternativnih institucija u uslovima neoliberalizma Izvor: kreacija autora Kroz prizmu negativnog uticaja monističkog ekonomskog neoliberalizma na tranzicijsku krizu, potrebno je imati u vidu konstataciju da u akademskim krugovima postoji široka saglasnost o značaju institucija i njihovog pluralizma u društvenom i ekonomskom razvoju. Tako npr. K. Polanyi (1990) je uočio da ekonomska istorija predstavlja hronologiju institucionalizovanih izbora i razmjene. Neefikasnost privreda u tranziciji uglavnom se objašnjava institucionalnim zatajivanjima (fijaskom), koja su omogućila da tzv. kvazi-reformatori (svoju i tuđu, privilegovanu) individualnu „efikasnost” nadrede društvenoj efikasnosti. Raznim netržišnim metodama i postupcima prelijevan je značajan dio društvene (državne) svojine u privatnu. Riječ je o dobijanju povoljnih inflacionih i

drugih kredita, kvota, licenci, ko-rišćenje trgovačkih i prirodnih monopola, raznih drugih povoljnih uslova, inflacioni profiti, stvaranje brzih i velikih zarada, s malim rizikom i velikim izbjegavanjem obaveza, zarada na nekom od špekulativnih načina (finansijske piramide, "pranje" novca, ulučni šverc valuta, siva ekonomija i ratno profiterstvo) itd. Većina uglednih ekonomista je došla do zaključka da su formalni i suštinski uzroci institucionalnog i reformskog neuspjeha tijesno povezani sa raznim oblicima interesa. U tom kontekstu su konceptualni okvir tzv. „dobrih institucija“ predložili D. Rodrik et al. (2004). Oni ističu da takve institucije obezbjeđuju primarne ekonomske principe: zaštitu prava svojine, izvršenje ugovora, tržišnu konkurenciju, odgovarajuće podsticaje, pouzdan novac, održivost dugovne situacije i efikasnost privređivanja. Rodrik et al. (Ibid.). navode

da međusobni uticaj političkih i ekonomskih institucija mora da uspostavi „pravu ravnotežu između nereda i diktature“, pa **ih treba** skupa **razmatrati.** 1

Zbog toga oni predlažu klasifikaciju „tržišno održivih institucija“ (tabela 3.2), koja predstavlja sinergiju ekonomskih i političkih institucija. Njihova klasifikacija obuhvata četiri razne dimenzije tržišno održivih (dobrih) institucija. Oni smatraju da tržište zahtijeva opsežne propise da bi se minimizovala zloupotreba tržišne snage, internalizacija eksternalija, asimetričnost informacija, uspostavila standardizacija i bezbjednost proizvoda itd.

Tabela 3. 2: Rodrikova sistematizacija „dobrih“ **(tržišno održivih)** institucija **tržišno** stvarajuće institucija - **prava svojine i** - dosljedna **realizacija ugovora tržišno** 1

regulišuće institucija - regulatorna tijela i - ostali mehanizmi za korekciju tržišnih Zatajivanja

tržišno stabilizirajuće institucije - monetarne i fiskalne institucije i - institucije blagorazumne regulacije i nadzora tržišno 1

legitimizirajuće institucija - demokratija i -društvena zaštita i društvena sigurnost Izvor: Rodrik et al., 2004, p. 973. U tranzicijskoj praksi nijesu uvažena navedena, ali ni mnoga druga upozorenja, koja se svode na trend da neodgovarajuće institucije mogu imati destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa. To se i dogodilo, a manifestovalo se kao nezaustavljivo jačanje i koncentracija privilegija, što je dovelo do domino efekta i raznih drugih posljedica: netržišnog bogaćenja rijetkih i privilegovanih pojedinaca, kriminalizacije privrede i društva, socijalnog raslojavanja, siromašjenja, obećanja o boljem životu i skupih improvizacija tzv. ekonomskih "reformatora". Došlo je do pretvaranja nekadašnjih socijalističkih poroka u postsocijalističke ideale, kako smatra V. Drašković (2014, s. 123), koji ističe da je tranziciju, odnosno reforme na volšeban i skoro paradoksalan način uspjela da zamijeni retorika o njima, da je tržište zamijenjeno monopolima i buvljacima, a privatni sektor je zamijenjen malim brojem privilegovanih bogataša (tzv. "novom elitom"). Tu nije kraj, jer je i preduzetništvo zamijenjeno

rentno orijentisanim i sivo ekonomskim ponašanjem, a **demokratija** je zamijenjena partijskim **lobiranjem i nepotističkim log**

28

rollingom (tipa tzv. "kaubojskih vrata", tj. ja tebi a ti meni). U takvim uslovima je logično i zakonito politički pluralizam omogućio da se ostvari totalitaristički monizam upravljanja od strane vladajućih partija i koalicija, što je sve omogućilo da se formalne i neformalne institucije zamijene sistemskim vaku- umom, odnosno institucionalnim, organizacionim i normativnim vakuumom. Trinaest godina ranije, V. Drašković (2001, s. 73) je isticao i faktički upozoravao da formi- ranje efikasnih ekonomskih institucija blokiraju razne barijere, među kojima se posebno ističu sljedeće: — spora i neodgovarajuća realizacija institucionalnih promjena, koju karakterišu mnogi sociopatološki, pragmatiski i interesni predznaci, što sve skupa mnogo utiče na apatiju, dezorganizovanost i slabu motivisanost kod ekonomskih subjekata, kao i na negativni fenomen monopolskog i lobističkog bogaćenja manjine, i to najčešće u povlašćenim i/ili čak sumnjivim poslovima, — institucionalne promjene su u značajnoj mjeri zaostajanje za drugim tranzicijskim pro- mjenama, kako vremenski i strukturno, tako i kvalitativno, kvantitativno i funkcion- alno, iako bi one ustvari trebalo da budu njihov oslonac i stimulans, — postojao je veliki raskorak (koji se čak i širio)

između formalno uspostavljenih eko- nomskih **institucija i** praktičnog **(suštinskog)** **ekonomskog ponašanja, koje** često nije **bilo**

12

ni približno u granicama regularnih normi, — došlo je do formiranje ekonomskih institucija na brzinu, bez postojanja odgovarajuće konzistentne strategije i — kompletna institucionalizacija je pogrešno sprovedena, jer faktički se i nije ni mogla sprovesti tranzicija uporedo sa institucionalizacijom, kako zbog nepovoljnog eko- nomskog ambijenta, tako i zbog velikih interesnih apetitima „reformatora“ i njihovih lobista i teorijskih apologeta. Navedene prepreke je kreirao neoinstitucionalni model ekonomske politike, čime je one- moguće

institucionalnu i svaku drugu konkurenciju, posebno u ključnim domenima pristupa resursima. Zbog **toga se u** velikom broju slučajeva **umjesto institucionalizacije sprovodilo**

3

tzv. "nasilje nad njom", kako je često pisao je V. Drašković (2001). Primjena kvazi-neoliberalnog modela institucionalizacije u državama tranzicije dovela je do velike društvene polarizacije. To pojedini autori karakterišu kao ostvarenje slobode i bogaćenja manjine, uz posljedičnu redukciju

ekonomskog izbora i siromašenje **većine. Umjesto da dovede do razvojnih i**

8

institucionalnih inovacija, navedeni model je prouzro- kovao krizne imitacije i improvizacije. One su generisale dugačak spisak faktora kočionog me- hanizma. Karakteristično je da je suštinski zavladao retrogradan princip i zahtjev vremena

za bo- gaćenjem po svaku cijenu. Pored toga, čini se da su od socijalizma preuzete dnevno-političke pa- role i obećanja, da je partijska dominacija samo zamijenila ruho, da su dominirali reformska apolo- getika i negativna selekcija kadrova. Ako se tranzicijska stvarnost posmatra kroz prizmu shvatanja V. Polterovića (2001, s. 11), postaje jasno da je je prihvatanje novih institucija i njihovog stabilnog funkcionisanja zavisilo od troškova strukturne transformacije i visine transakcionih troškova transplatiranih i postojećih normi ponašanja. Drugim riječima, sasvim je jasno da su, pored ostalog (misli se na postojanje i jačanje alternativnih institucija – prim. D. R.) navedeni troškovi zavisili od postojeće neefikasne institucionalne strukture, anahronog kulturnog okruženja, loše makroekonomske situacije i slabog kvaliteta mehanizama koordinacije (misl se na zloupotrijebljene instrumente makroekonomske politike), a takođe i od djelovanja raznih oblika privilegija, monopolske prinude, slabe državne kontrole i monitoringa, životne inercije i loše selektovanih kadrova. Dejstvo alternativnih institucija u državama tranzicije bilo je posebno izraženo u brojnim primjerima grabeške privatizacije, koja je sprovedena na račun ogromne većine narodnih slojeva. Preko raznih zloupotreba, manipulacija, odsustva garantovanog kvaliteta, kontrole i zakonskih procedura, nepotizma, narušavaju legalnih normi, log rolinga, lobiranja i dr. načina kvazi-reform- atori su propagiranu individualnu „efikasnost i racionalnost“ maksimalno nadredili društvenoj. (vidi npr. Earle et al., 1996) nijesu, osim rijetkih izuzetaka, pokazali efikasnost, opravdanost i dosljednost sprovedenih privatizacija, jer su one u većini slučajeva slijedile interesne i privilego- vane metode. Mnogi autori (vidi npr. Drašković, 2014, ss. 53-63) smatraju da je sve počelo sa totalitarnom partijskom kontrolom, koja je naslijeđena iz socijalizma, kamuflirana navodnim partijskim pluralizmom i rekombinovana u nove uslove. Svaka partijska kontrola počiva na log-rolling principu, uskim lobističkim interesima i sub- jektivnim regulatorima ponašanja. Ona u svim slučajevima onemogućuje institucionalnu kontrolu i institucionalnu konkurenciju, zbog čega omogućuje da povlašćeni “igrači” i njihove “veze” do- miniraju nad institutima kao „pravilima igre“. To dalje vodi do deformacije i redukcije izbora eko- nomskih subjekata, ekonomske stvarnosti i postojećih institucionalnih struktura. Teorijske analize poznatih ekonomista, ali i praktične manifestacije (vidljive golim okom i u svakodnevnom medijskim izvještajima) pokazuju da je donošenje pojedinih mjera ekonomske politike u državama tranzicije bilo pod manjim ili većim uticajem administrativno- birokratskih grupa, čija je moć stalno jačala. U tom smislu, početni uzroci, kao i ključne posljedice anti-institu- cionalizacije prema kvazi-neoliberalnom modelu (koja se u literaturi označava kao kvazi-institu- cionalizacija) mogu se procesno modelirati na način kako je to urađeno na slici br. 3.3. Uticaji globalizacije, geopolitike i geoeonomije ? Uticaj neoliberalne ideologije ? ? Uticaj sociokulturnog kapitala ? Uticaj pređene historijske putanje Slika br. 3.3: Djelovanje kvazi- institucionalizacije Izvor: prilagođeno prema Delibašić, 2016a, s. 149 Proces kvazi-institucionalizacije u praksi se razvijao i održavao preko preko nekoliko ve- oma negativnih trendova (upor. u: Drašković, 2014), od kojih su bili najznačajniji zanemarivanje strategijskog značaj realnih institucionalnih promjena i njihova prioritetna uloga u odnosu na ekonomsku politiku, uz njihovo vremensko kašnjenje za anti-razvojnim jačanjem alternativnih in- stitucija, dugoročno jačanje i održavanje kvazi-neoliberalne ekonomske politike, institucional- izovanje privilegija i jačanje političke moći. Dugoročno djelovanje kvazi-neoliberalnog razvojnog modela dovelo je do smanjenja up- ravljivosti privrednim sistemom. Došlo je do blokade ekonomskih sloboda, kreacije, motivacije, preduzetničke inicijative, privatne svojine u masovnim razmjerama i tržišne konkurencije. Sve je to uticalo na ostvarenje negativnih ekonomskih rezultata i kriznog ekonomskog ambijenta. Pov- ećavao se (i održavao) stepen nesistemnosti, kriminalizacija ekonomije i društva. Umjesto raznih oblika proklamovanog i obećavanog pluralizma (političkog, institucionalnog i dr.), kao osnovnog retoričkog motora tranzicijskih reformi, primijenjivan je rigidni kvazi-institucionalni monizam. On je od početka bio zasnovan na vulgarizovanom (zbog toga se dodaje prefiks kvazi) neoliberal- nom modelu, koji se karakteriše interesnom, privilegovanom i paradoksalnom dominacijom ri- jetkih pojedinaca nad cijelim društvom.

3.5 POSLJEDICE PRIMJENE EKONOMSKOG MONIZMA

(NEOLIBERALIZMA) U DRŽAVAMA TRANZICIJE Iako je navedeni podnaslov u dovoljnoj mjeri objašnjen u ekonomskoj literaturi, objašnjenje teme ove disertacije i istraživanje koje slijedi zahtijeva da se napravi kratak osvrt na najvažnije posljedice (nazovi ekonomske "rezultate") u državama tranzicije, koji su direktna i indirektna posljedica forsirane (neo)liberalizacije i rezultirajuće "grabeške" privatizacije kao institucionalnog monizma, i to u dvije osnovne faze, koje su se iskristalisale u dugoročnoj kriznoj praksi: — prvi je početni period tzv. "transformacionog pada" (izraz J. Kornaia, 1995) od 1991- 1995. i — drugi je period tzv. "produžene tranzicije" od 1995-2015. u kojem je došlo do kriminalizacije društva i urušavanja privrede. U navedenom istraživanju pokušava se teorijski dokazati, na bazi stavova poznatih autora da je ekonomski neoliberalizam kao institucionalni monizam preko raznih metoda ignorisanja institucionalnog pluralizma i formalnih i neformalnih institucija doveo do uspostavljanja dominacije alternativnih institucija u većini država tranzicije. Samim tim, on je doveo i do disfunkcionalnosti i nemogućnosti reformskih institucionalnih promjena. Sve je to negativno uticalo na ključne pokazatelje ekonomskog razvoja u posmatranim državama. Kompletna institucionalna dinamika mjerena preko institucionalnih indikatora, institucionalnih inovacija, institucionalne konkurencije i realnih institucionalnih promjena je u čitavom posmatranom periodu u većini država tranzicije bila na niskom nivou. Bez obzira na relativnost i eventualnu nekonzistentnost pojedinih pokazatelja, nesumljivo je da su oni značajno zaostajali za odgovarajućim pokazateljima u razvijenim državama, ali i u razvijenim državama tranzicije, kao što su npr. Poljska, Mađarska i Češka republika (vidi šire u istraživanjima OECD, UNCTAD i World Bank – npr. World Bank Worldwide Governance Indicators – WB WGI). Privredna praksa država tranzicije ima u cjelokupnom posmatranom periodu

izrazito krizni karakter. Većina **autora smatra da je osnovni uzrok za neuspjeh dosadašnjih njihovih**

2

tranzicijskih "reformi" izraženi ekonomski neoliberalizam i propratno zakazivanje (fijasko) državnog regulisanja u dijelu kontrole privatizacije i korporativnog upravljanja, deficita raznih zakona i njihove primjene, administrativnih barijera biznisu, poreske i sudske reforme, debirokratizacije, reforme administrativnih kapaciteta, reforme ekoloških standarda itd. Pored toga,

mnogi autori su saglasni da većina problema i zabluda postsocijalističke liberalizacije potiče iz nekontrolisane i

2

nekritičke primjene recepata neoliberalne ekonomske politike, koja je od početka imala kvazi-neoliberalni (institucionalno monistički) karakter. Čak su i pojedini autori liberalne orijentacije kao npr. Lj. Madžar (2003, ss. 37-42) upozoravali kako slijedi: — da je liberalizacija "poželjna", ali da ona, ipak, podrazumeva „sređen institucionalni ambijent“ i što je još važnije, da "ni oni najrazvijeniji nisu toliko liberalni kao što na prvi pogled izgledaju", — da uspješna modernizacija u svim razvijenim privredama iziskuje kombinovanje svih ekonomskih institucija (dakle – institucionalni pluralizam), — da

u dugom roku ne smije postojati velika konfliktnost ciljeva i principa ekonomske efikasnosti i socijalne pravednosti, pošto nedostatak druge prije ili kasnije dovodi do gubitka prve

3

(prilagođeno prema: Eatwell et all., 1995) i — da se ekonomski razvoj mora zasnivati na savremenim uzornim modelima razvijenih država, koje treba prilagoditi sopstvenim specifičnostima. Iskustvo postsocijalističkih privreda svjedoči da su ekonomske slobode

potreban, ali ne i dovoljan uslov za uspostavljanje efikasnih i pluralističkih **ekonomskih** institucija, tržišta i

3

preduzetništva, koji su trebali da obezbijede ekonomski razvoj. Primijenjena je opšta liberalizacija kao najvažniji metod sistemskih preobražaja u procesu tranzicije svih postsocijalističkih država, pa i država tranzicije. Ona u principu predstavlja skup mjera ekonomske politike kojima se podstiče samostalnost privrednih subjekata (decentralizacija odlučivanja) i njihova preduzetnička inicijativa prilikom izbora poslovnih alternativa. U razvijenim državama se podrazumijeva da za svoj izbor ekonomski subjekti moraju da snose ekonomsku odgovornost, što je izostalo u državama tranzicije. Liberalizacija je direktno povezana s procesom deregulacije kao normativnim aspektom liberalizacije (transparentnom i razvijenom normativnom sistemu i bazi institucionalnih promjena i pravila. Ona određuje usklađivanje granica i oblasti djelovanja državnog i tržišnog regulisanja. To je bilo i ostalo ključno kontroverzno pitanje tranzicije, oko kojeg su se ekonomisti podijelili na predstavnike tzv. "šok terapije" (brzog prelaza na tržišnu ekonomiju) i gradualiste (predstavnik postepenog prelaska na tržište). J. Kornai (1995) je isticao da je kao posljedica liberalizacije uslijedio tzv. "transformacioni pad", koji je preko pada svih ekonomskih pokazatelja karakterisao države tranzicije u periodu 1991-1995. U periodu 1990-1994. je došlo do značajnih svojinskih promjena. Povećanje broja privatnih preduzeća u privredi, kao i odgovarajuće povećanje učešća privatnog sektora u formiranju BDP. Ali, ukupni realni obim privatizacije je bio relativno skroman, jer je 1995. bilo malo učešće akcionarskog kapitala u mješovitim preduzećima (procjenjuje se na oko 1/3). Ekonomski pad je bio praćen mnogim negativnim procesima, od kojih se pominju (Drašković, 2011, s. 9): jačanje i koncentracija mnogih privilegija i bogaćenje rijetkih pojedinaca, socijalno raslojavanje, siromašenje širokih slojeva stanovništva, kriminalizacija privrede i društva, jalova obećanja o boljem životu i visoki transakcioni troškovi. Smatra se da većina država tranzicije nije uspjela da u toku pet početnih godina reformiše stare i izgradi nove i efikasne društvene i ekonomske institucije, ni da formira efikasnu, konkurentnu, otvorenu i zrelu tržišnu privredu, koja je bila strategijski cilj tranzicije. Neoliberalna ekonomska politika je doprinijela da se ostvari upozorenja A. Alchiana i S. Pejovicha, prema kojem: neodgovarajuće institucije mogu prouzrokovati izuzetno značajno negativno dejstvo na vrednovanje ekonomskih resursa" (vidi šire u: Madžar, 2000, s. 220). Neoliberalna i institucionalno monistička kvazi-institucionalizacija je redukovala sve ili skoro sve ključne razvojne faktore i deformisala ekonomsku stvarnost u dijelu motivacije, monopolizacije, zapošljavanja, odvojenosti većine od svojine (blokiranju procesa formiranja efikasnih vlasnika putem papirološke korporatizacije), onemogućavanju preduzetništva u masovnim relacijama itd. Mnogi ekonomisti su zbog izraženih loših ekonomskih rezultata i urušavanja privrede u posmatranom periodu predlagali i očekivali da će u narednom periodu doći do institucionalizovanja te kvazi-institucionalizacije. To je

suštinski podrazumijevalo prevazilaženje retoričkog neoliberalizma i svih njegovih negativnih tendencija. Djelovala su i mnoga druga ograničenja društvenog i institucionalnog karaktera, kao npr. nedovoljnost pravne države,

ostatak samoupravnih balasta, paternalističko ponašanje, dominacija politike **nad ekonomijom i** 2
svim oblastima života i rada, visoka koncentracija vlasti, odsustvo političkog konsenzusa, sukobi
političkih interesa,

smanjenje sistemske upravljivosti, strah od pro- mjena, **sistemska nestabilnost, visoki** 2
transakcioni troškovi tranzicije, visok spoljni dug s tendenci- jom **stalnog rasta, nizak životni**
standard i pauperizacija **stanovništva, socijalno raslojavanje, dugo trajanje krize, gubitak povjerenja u**
državne institucije, dezinvestiranje, gubici, kriza neplaćanja, zbrinjavanje raseljenih lica, kriminalizacija
društva uz prateću entropiju sistema

itd.

Veliki pad BDP u tranzicijskim državama **na početku globalne ekonomske krize** nepovo- ljno 2
se odrazio **na**

porast nezaposlenosti,

koja je dostigla velike razmjere i prosječno je iznosila **24,5%, što je dva puta više** od prosjeka 2
EU. Nezaposlenost je iznad navedenog prosjeka bila **na Kosovu (43,5%), u Makedoniji (31%) i Bosni**
i Hercegovini (27,5%).

U

istom periodu javni dug je značajno porastao u svim državama tranzicije. **Tako npr. u nekim** 2
državama se čak više nego udvostručio: u Srbiji je porastao sa 29,2% na 59,6% BDP, a u Crnoj Gori sa
28,7% na 59,6%

(prognoza je da će do kraja 2018. biti na nivou od 70%)- prema:

<http://www.javnidug.gov.rs>, <http://www.indexmundi.com>, <http://www.cb-mn.org>). Poslije pojave ekonomske krize u EU 2008. sve države JIE su imale probleme s javnim finansijama, jer je došlo do pada ili stagnacije BDP, iz kojeg je bilo potrebno finansirati povećane državne rashode. Stvorile se makaze nižeg BDP i viših državnih rashoda. Da bi nadoknadile sredstva koja im nedostaju u budžetima, države su se zaduživale. Tako je poslije 2008. javni dug počeo da raste mnogo brže od BDP, što je poslije nekog vremena otvorilo dužnički problem. 2

3.6 INSTITUCIONALNO NASILJE KAO KOČNICA INSTITUCIONALNOG PLURALIZMA U TRANZICIJSKIM DRŽAVAMA JUGOISTOČNE EVROPE Predmet ovog podnaslova je empirijsko i hipotetičko istraživanje percepcije javnosti na bazi selektovanih uzoraka osoba s visokim obrazovanjem o postojanju institucionalnog nasilja kao kočionog faktora razvoja u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Cilj rada je da se na bazi hipotetičkog teorijskog pristupa i odgovarajućih anketnih pitanja realizuje kvantitativna analiza uticaja pet nezavisnih promjenjivih: — institucionalne nerazvijenosti, — redukcije ekonomskih sloboda, demokratije i individualizma, — hegemonističkog poretka vladanja, — diktat “novih preduzetnika” i “novih elita” i — dominacije povlašćenih izbora i interesne motivacije nomenklatura na vlasti na zavisnu promjenjivu, koju smo definisali kao postojanje institucionalnog nasilja u društvu. U radu se pošlo od hipoteze da faktori definisani nezavisnim promjenjivima dominantno utiču na manifestovanje i održavanje institucionalnog nasilja kao ključnog razvojnog ograničenja. Višestruki regresioni linearni pristup je metodološki primjenjen na uzorke od po 150 odabranih ispitanika u tri navedene države. 3.6.1 Teorijski pristup

Institucionalna razvijenost je jedan od osnovnih i univerzalnih civilizacijskih kriterijuma progresa. 3
Ona podrazumijeva izgrađenu i pluralističku institucionalnu sredinu (skup osnovnih političkih, pravnih, socijalnih i drugih pravila kojima se regulišu ekonomske aktivnosti) i postojanje institucionalnog dogovora, kojim se regulišu načini saradnje i/ili konkurencije između ekonomskih subjekata

(Radovic, Bauk, Draskovic and Delibasic, 2017). Ako postoji deficit institucija, koje služe da smanje neizvjesnosti ljudskih interakcija, onda su smanjene mogućnosti za rješavanje društvenih i ekonomskih problema. Mnogi autori (North, 1990; Hodgson, 2006; Acemoglu et al., 2003; Greif and Laitin, 2004; Acemoglu, 2009; Draskovic, 2010; Chang, 2011; Draskovic, Bauk and Delibasic, 2016) navode elemente, koji utiču na formiranje institucija i kvalitet njihovog djelovanja: organizacioni i demokratski nivo, način upravljanja, politički sistem, temelji legitimnosti, kulturni i strukturni faktori. Oni potenciraju suštinski značaj usklađenosti i sinhronizovanosti navedenih elemenata za ekonomski rast i ekonomski razvoj. Institucionalni razvoj generiše širok spektar uticaja, od kojih je dominantna interakcija između politike i institucija. Bez obzira što nju mogu karakterisati razni oblici povratne veze, nema sumnje da politika mnogo više utiče na institucije, nego obratno (Marcouiller and Young, 1995; Acemoglu, Johnson and Robinson, 2004; Denzau and North, 1994). Mnoge systemske greške, a prvenstveno institucionalna zatajivanja u posmatranim tranzicijskim državama Jugoistočne Evrope su evidentne i omasovljene pojave. One već tri decenije kočice procese društvenog i ekonomskog razvoja i značajno doprinose reprodukciji krize. Sistem čine ljudi, koji bi trebalo da stvaraju jake i efikasne institucije i obezbjeđuju njihovu dosljednu i odgovornu primjenu. U narodu je ukorijenjeno mišljenje da dominacija namještenih i

povlašćenih izbora na raznim nivoima odlučivanja i u raznim oblastima društva predstavlja negaciju instituci- onalog poretka. Zbog toga smatramo da je institucionalno nasilje osnovni uzrok svih tranzicijskih prob- lema. Ono rezultira u nepravednoj i destruktivnoj raspodjeli bogatstva, a proizvodi se i održava preko novog oblika totalitarističke ideologije neoliberalnog tipa. U određenom smislu, instituci- onano nasilje predstavlja naojopštiji oblik nasilja nad ljudskim slobodama. U cijelom periodu tranzicije, na svim nivoima društva metastazno su se širili razni oblici otvorenog i skrivenog oportunističkog i sociopatološkog ponašanja (Cordes, Richerson, Mcel- reathand and Strimling, 2011). Oni su proizilazili iz neodgovornih, haotičnih, pohlepnih, samo- voljnih, nekompetentnih, autoritarnih i hegemonističkih načina vladanja izborima ljudi i nacion- alnim resursima. Po uzoru na prošla socijalistička vremena i naslijeđene dirižističke navike, načini vladanja su paradoksalno pretvoreni u elitističke zloupotrebe javnih politika, manipulacije i afir- macije nametnutih i dirigovanih privilegija (McKinsey, 1991). Dalje je sve to zakonito prelazilo u moć nomenklatura vlasti, institucionalne i druge oblike nasilja i afirmaciju lobističkih i pokrovitel- jskih interesa. Na taj način, eliminisana je mogućnost civilizacijskog prilagođavanja, jačanja i usavršavanja realnih institucionalnih promjena i odgovarajućih reformi. Redukovani su svi oblici izbora, koji su vječita metafora za slobode. Stvoren je začarani anti-razvojni krug, u kojem domini- raju alternativni institucionalni mehanizmi (Polterovich, 2012), koji u praksi obesmišljavaju sve pokušaje reformi i utiču na održavanje statusa quo. Tranzicija i realne institucionalne promjene (Draskovic, Popov, and Peleckis, 2017) kao njena pretpostavka su se mogle sprovesti samo u onoj mjeri i onom brzinom koje su omogućavali postojeći društveni, ekonomski, politički, socijalni, kulturni, etički i drugi uslovi. Pošto su oni bili veoma nepovoljni, tranzicija se nije mogla pretvoriti u institucionalnu inovaciju, pa čak ni u in- stitucionalnu adaptaciju. Raznim kvazi-institucionalnim imitacijama i improvizacijama afirmisano je institucionalno nasilje. U nepovoljnom tranzicijskom ambijentu, u periodu trodecenijskog tran- zicijskog procesa zatajile su ključne ekonomske i društvene institucije. One su često služile kao paravan za ispoljavanje i realizaciju interesa distribucionih koalicija. Stvorena je objektivna mogućnost da se preko aktiviranja mehanizma privilegija (masovno otuđenja monistički propagiranog individualizma) deficit institucija pretvori u institucionalno na- silje. Preko jakih alternativnih institucija se kartelovalo tržište, ostvarivao se parazitski uticaj na javnu politiku, realizovano je nezakonito (netržišno) prisvajanje državne imovine i/ili rente i spro- vodila se kontrola i monopolizacija (Hill, Rapp and Capella, 2015) svih važnih ekonomskih pro- cesa i ekonomske politike. U radu se kao ideja koristi tumačenje D. Northa, J. Walisa and B. Weingasta (2007), koji pod nasiljem podrazumijevaju poredak sa ograničenim pristupom resursima, u kojem se mani- festuju razni oblici socijalne patologije: netržišno prisvajanje rente, kupovina glasova, korupcija, korišćenje privilegija, interesne koalicije, ignorisanje narodnih masa i sl. U skladu s navedenim tumačenjem, autori su pošli od nesporne činjenice da deficit institucija i njihovo zatajivanje istupa kao glavni kočioni faktor razvoja tranzicijskih država Jugoistočne Evrope. U tom smislu, razvili smo gore navedenu opštu ideju o nasilju, pa smo je konkretizovali i sveli na institucionalno nasilje, koje su označili kao nezavisno promjenjivu u modelu. Institucionalno nasilje smo kratko i uslovno definisali kao zloupotrebu institucija (formalnih i neformalnih), odnosno kao dominaciju nelegal- nih (alternativnih, iz sjenke, paralelnih) institucija nad legalnim institucijama. Osnovni uzroci in- stitucionalnog nasilja su označeni u modelu kao zavisne promjenjive, a to su: ? nerazvijenost formalnih i neformalnih institucija (Draskovic, V. and Draskovic, M., 2012; Delibasic, 2016; Yerknyan, Gassner and Kara, 2017), koja je omogućila razvoj oportunistič- kog i kvazi-institucionalnog ponašanja (Delibasic, 2014; Popov and Ersh, 2016; Radovic, Bauk, Draskovic and Delibasic, 2017), ? redukcija ekonomskih sloboda, demokratije i individualizma (u masovnim razmjerama), kao i posljedično ugrožavanje političkih, socijalnih, pravnih, etičkih i ekonomskih interesa građana, ? hegemonistički sistem (poredak) vladanja, kao i nehumana i dogmatska idologija političke pljačke (izraz Oppenheimera), ? diktat "novih" preduzetnika i "novih elita", koji su se obogatili na neki od netržišnih načina (grabeška privatizacija,

privilegovani individualizam) i ? dominacija povlašćenih izbora i interesne motivacije nomenklatura na vlasti. Istraživanje je obavljeno u tri države Jugoistočne Evrope. Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i Hercegovini. U svakoj od njih je anketirano po 300 ispitanika. Rezultati anketiranih lica su prikazani u priložima br. 1, 2 i 3 na kraju disertacije. Pored toga, u priložima br. 4, 5 i 6 prikazani su rezultati višestruke linearne regresije, dobijeni nad uzorcima iz Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine u MS Excel Module Solveru (Radovic, Bauk, Draskovic and Delibasic, 2017). Slika 3.4: Grafik za slučaj Bosne i Hercegovine (MS Excel Module Solver): procjene ispitanika vs. procjene dobijene modelom višestruke linearne regresione analize 140 Slika 3.5: Grafik za slučaj Crne Gore (MS Excel Module Solver): procjene ispitanika vs. procjene dobijene modelom višestruke linearne regresione analize Slika 3.6: Grafik za slučaj Srbije (MS Excel Module Solver): procjene ispitanika vs. procjene dobijene modelom višestruke linearne regresione analize U nastavku su dati grafici dobijeni u SPSS (ver. 17.0) nad čitavim uzorkom (N=450) Slika 3.7: Procenat zastupljenosti ocjena 1-5 od strane ispitanika u svakoj od posmatranih tranzicionih ekonomija (Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji) Slika 3.8: Prave koje predstavljaju nezavisne promjenljive (lv1-5) u odnosu na zavisnu promjenljivu Dv nad čitavim uzorkom (Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija), sa stand. dev. +/-2 142 Slika br. 3.9: Srednje vrijednosti nezavisnih promjenljivih (lv1-5) u odnosu na zavisnu promjenljivu Dv na čitavim uzorkom (Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija) U nastavku su prikazani grafici koji su dobijeni u SPSS (ver. 17.0) nad pojedinim uzorcima (N=150). Slika br. 3.10: Srednje vrijednosti zavisne (Dv) i nezavisnih promjenljivih (lv1-5) prema subjektivnim procjenama ispitanika (slučaj Bosne i Hercegovine) Slika 3.11: Srednje vrijednosti zavisne (Dv) i nezavisnih promjenljivih (lv1-5) prema subjektivnim procjenama ispitanika (slučaj Crne Gore) Grafik 3.12: Srednje vrijednosti zavisne (Dv) i nezavisnih promjenljivih (lv1-5) prema subjektivnim procjenama ispitanika (slučaj Srbije) 144 3.6.2 Istraživanje na primjeru Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije Za potrebe ovog istraživanja, osmišljen je upitnik u skladu sa prethodno izloženim teorijskim okvirom. Ukupno je anketirano 450 visoko obrazovanih ispitanika, sa visokim stepenom logičkog rasuđivanja iz Bosne i Hercegovine (150), Crne Gore (150) i Srbije (150). Prije nego što smo upitnike poslali potencijalnim ispitanicima, dali smo ih na semantički pregled ekspertima iz akademske zajednice, kako bi nam dali sugestije u cilju eventualnog poboljšanja upitnika, tj. izbjegavanja ponavljanja i izazivanja zamora kod ispitanika. Nakon korekcije i slanja upitnika, ispitanici su trebali da odgovore na šest pitanja vezanih za subjektivni doživljaj stepena u kome nerazvijenost institucija (lv1), smanjene slobode (lv2), hegemonija (lv3), diktat „novih elita“ (lv4) i interesna motivacija vladajućih nomenklatura (lv5) utiču na institucionalno nasilje (Dv). Šematski prikaz našeg istraživačkog okvira je data na slici 3.13. Slika br. 3.13: Istraživački okvir modela Izvor: sopstveni Konstrukti korišćeni u našem istraživanju mjereni su Likertovom skalom od 1 do 5. U stvari, ispitanici su se služili lingvističkim kvalifikatorima: veoma jak (5), jak (4), srednji (3), slab (2) i veoma slab (1), u cilju izražavanja subjektivne procjene određenih uticaja. Kasnije su lingvistički kvalifikatori kodirani u Likertovu skalu, pri čemu su odgovarajuće brojne vrijednosti prethodno naznačene u zagradama pored svakog od lingvističkih kvalifikatora. U nastavku je dat kratak opis višestruke linearne regresije, koja je kasnije korišćena u analizi dobijenih odgovora. 3.6.3 Višestruki linearni regresioni model Ovdje je cilj da se odredi funkcionalna zavisnost između zavisne promjenljive (Dv): — institucionalno nasilje i nezavisnih promjenljivih (lv1, lv2, lv3, lv4 i lv5) u modelu, respektivno: — institucionalna nerazvijenost, — smanjenje sloboda, demokratije i individualizma, — hegemonistički poredak i vladanje, — diktat „novih elita“ i „novih preduzetnika i — dominacija povlašćenih izbora i interesna motivacija vladajućih nomenklatura, Namjera je da odredimo srednju očekivanu vrijednost zavisne promjenljive (Dv), na bazi pojedinačnih procjena ispitanika. Pošto su ispitanici procjenjivali zavisnu (Dv) i nezavisne promjenljive (lv1, lv2, lv3, lv4 i lv5) u skladu sa svojim subjektivnim sudom, naš zadatak je bio da odredimo koeficijente: I, S1, S2, S3, S4 i S5, kao i da izračinamo Dv , koristeći se izrazom (1): $Dv = I + S1 * Dv1 + S2 * Dv2 + S3 * Dv3 + S4 * Dv4 + S5 * Dv5$ (1) gdje je/su: Dv - srednja očekivana vrijednost zavisne

promjenljive; l – odsječak na ordinati, određen na bazi uzalnih podataka; S_1, S_2, S_3, S_4 i S_5 – koeficijenti uz nezavisne promjenljive lv_1, lv_2, lv_3, lv_4 i lv_5 , a koji u stvari predstavljaju nagibe odgovarajućih pravih na apscisi. Na bazi ovih vrijednosti za svaku novu vri- jednost nezavisne promjenljive može se izračunati vrijednost zavisne promjenljive. Pri tome se može reći da je Dv srednja procijenjena vrijednost na bazi vrijednosti lv_1, lv_2, lv_3, lv_4 i lv_5 . Kako bi se odredilo Dv korišćen je metod najmanjih kvadrata (Bertskas et al., 2008). Ustvari, naše nastojanje je bilo da odredimo koeficijente: l, S_1, S_2, S_3, S_4 i S_5 , s ciljem minimi- zacije sume kvadrata greške (SSE), što je predstavljeno izrazom (2):

$$SSE = \sum_{k=1}^n (Dv_k - l - S_1 * lv_{k1} - S_2 * lv_{k2} - S_3 * lv_{k3} - S_4 * lv_{k4} - S_5 * lv_{k5})^2 \quad (2)$$

gdje je: Dv_k - stvarna vrijednost zavisne promjenljive, procijenjena od strane k -tog ispitanika ($k = 1, n$); Dv_k - je procijenjena vrijednost zavisne promjenljive za k -tog ispitanika ($k = 1, n$); n – je ukupan broj ispitanika (450 iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije). Korišćenjem metoda najmanjih kvadrata, ovdje je određena prava, kojom se minimizira suma vertikalnih razlika za svaki par tačaka kojima je ta prava određena (Balakrishnan et al., 2007). Drugim riječima, određena je prava koja se na najbolji način uklapa u dati skup parova tačaka, posredstvom određivanja odsjeka (l) na ordinati i koeficijanata uz nezavisne promjenljive (S_1, S_2, S_3, S_4 i S_5). Zapravo, određena je optimalna srednja vrijednost zavisne promjenljive Dv , na osnovu datih, tj. subjektivno procijenjenih od strane ispitanika, vrijednosti nezavisnih (lv_1, lv_2, lv_3, lv_4 i lv_5) i zavisne promjenljive (Dv), za $k = 1, n$.

3.6.4 Rezultati i diskusija

Realizacija višestruke linearne regresione analize je veoma složena u smislu manuelnih izračunavanja, te je s toga bolje prepustiti računarskim programima. U tu svrhu smo u ovom našem istraživanju koristili poseban MS Excel VBA alat u vidu Modules Solvera i SPSS (Sheridan and Coakes, 2013; Pallant, 2011). Izračunavanja su rađena na Intel(R) Core™ i5 procesoru na 2.4 GHz (sa 4GB RAM), a dobijeni rezultati su prikazani u Tabeli 3.3. Pored koeficijenata: l, S_1, S_2, S_3, S_4 i S_5 , određeni su i sljedeći statistički pokazatelji: – srednja apsolutna devijacija (MAD - mean absolute deviation, engl.), – srednji kvadrat greške (MSE - mean square error, engl.), – srednja apsolutna procentualno izražena greška (MAPE - mean absolute percent error, engl.) i – standardna greška regresione procjene (SE - standard error of the regression estimate, engl.).

Tabela br. 3.3: Ključni parametri istatistički pokazatelji u višestrukom linearnom regresionom modelu

Param.	Slučaj 1: B&H	Slučaj 2: Crna Gora	Slučaj 3: Srbija
l	2.231	2.477	3.380
S_1	0.256	0.019	0.159
S_2	0.057	0.156	0.127
S_3	-0.052	0.091	0.056
S_4	-0.091	0.012	0.194
S_5	-0.014	-0.063	0.009
MAD	0.613	0.475	0.578
MSE	0.521	0.400	0.571
MAPE	23%	18%	21%
SE	0.736	0.645	0.771

2.231 2.477 3.380

S1 0.256 -	0. 019	0. 159	S2 0.057	0. 156 -	0. 127	S3 -0.052	0. 091 -	0. 056	S4 -0.091 -	0. 012 -	0. 194	S5 -0.014 -	0. 063	0. 009	MAD 0.613
0. 475	0. 578	MSE 0.521	0. 400	0. 571	MAPE										

23

Izvor: sopstveni U nastavku je dat opis statističkih pokazatelja prikazanih u Tabeli 3.3: – Srednja apsolutna devijacija (MAD - mean absolute deviation, engl.) pokazuje u kojoj mjeri vrijednost zavisne promjenljive, dobijena višestrukom linearnom regresionom analizom, odgovara procjenama ispitanika. Drugim riječima, ovaj statistički pokazatelj govori o tome u kojoj mjeri model reflektuje procjene ispitanika. Konkretno, vrijednosti srednje apsolutne devijacije nad uzorcima iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije su: 0.613, 0.475 i 0.578, redom. Ove vrijednosti ukazuju na solidnu korespondenciju modela i procjena ispitanika; – Srednji kvadrat greške (MSE - mean square error, engl.) je srednja vrijednost kvadrata pojedinačnih grešaka u procjeni. Riječ je o devijaciji od: 0.521, 0.400 i 0.571, redom, u slučaju analiziranih uzoraka iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Ove brojne vrijednosti, takođe, govore u prilog zadovoljavajuće usklađenosti modela sa realnim podacima, prikupljenim posredstvom upitnika; – Srednja apsolutna procentualno izražena greška (MAPE - mean absolute percent error, engl.) predstavlja procentualni

odnos greške u procjeni vrijednosti zavisne promjenljive od strane ispitanika i na bazi modela. Riječ je o najjednostavnijoj statističkoj veličini u smislu interpretacije. U slučaju našeg istraživanja ona uzima vrijednosti: 23%, 18% i 21%, redom, za slučajeve analiziranih upitnika iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Ove vrijednosti, takođe, ukazuju na odgovarajući nivo korespondencije između modela i procjena ispitanika; – Standardna greška regresione procjene (SE - standard error of the regression estimate, engl.) se još naziva i standardnom devijacijom regresije. Ova statistička veličina je po- desna za formiranje tzv. intervala povjerenja oko regresione linije. Ona pokazuje koliko zavisna promjenljiva, dobijena modelom, može da varira. U našem istraživanju, standardna devijacija uzima sljedeće vrijednosti: $\sigma = 0.736$ u slučaju uzorka iz Bosne i Hercegovine, $\sigma = 0.645$ u slučaju uzorka iz Crne Gore, i $\sigma = 0.771$ u slučaju analiziranih podataka iz Srbije. U skladu sa podacima datim u Tabeli 3.3, prave koje predstavljaju funkcionalnu zavisnost između zavisne (Dv) i nezavisnih promjenljivih (Iv1-5) date su u nastavku. - Slučaj 1: Bosna i Hercegovina, jed. (3): $Dv_{B\&H} = 0.231 * Iv1 + 0.057 * Iv2 + 0.052 * Iv3 + 0.091 * Iv4 + 0.014 * Iv5 + 2.231$ - Slučaj 2: Crna Gora, jed. (4): $Dv_M = 0.019 * Iv1 + 0.156 * Iv2 + 0.091 * Iv3 + 0.012 * Iv4 + 0.063 * Iv5 + 2.477$ - Slučaj 3: Srbija, jed. (5): $Dv_S = 0.159 * Iv1 + 0.127 * Iv2 + 0.056 * Iv3 + 0.194 * Iv4 + 0.009 * Iv5 + 3.380$ (3) (4) (5) Uz analize realizovane u Excel Modules Solveru, neka dodatna numerička ispitivanja su urađena u SPSS (ver. 17.0). Prosječne vrijednosti zavisne promjenljive, procijenjene od strane ispitanika su prikazane na slici 3.14, izražene u %, za svako od analiziranih tranzicionih okruženja:

Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Srbiju. Jasno je **da je** procentualno najviše ispitanika (njih

171

preko 40%), iz sve tri države, ocijenilo institucionalno nasilje kao srednje (3) izraženo. Manji procenat ispitanika se opredijelio za ocjenu slab uticaj (2) i jak uticaj (4) institucionalnog nasilja kao ometajućeg faktora u pogledu socio-ekonomskog blagostanja i prosperiteta. Slika 3.14. Procentualno izražena zastupljenost procjena od 1 do 5 u skupu zavisne promjenljive (Dv) Izvor: sopstveni) Shodno analizama linearne zavisnosti između zavisne promjenljive i srednjih vrijednosti nezavisnih promjenljivih (Slika 3.14), jasno je da promjenljiva Iv5 ima najizraženiji uticaj na zavisnu promjenljivu. Na drugom mjestu je promjenljiva Iv3, na trećem Iv1, na četvrtom Iv2 i na petom mjestu je promjenljiva Iv4. Ove analize su urađene nad cjelokupnim uzorkom. Slika 3.15. Zavisna promjenljiva (Dv) vs. nezavisne promjenljive (Iv1-5) u modelu Izvor: sopstveni Na bazi analiza nad pojedinačnim uzorkom (analize iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije), dobijen je rang uticaja nezavisnih na zavisnu promjenljivu dat u tabeli 3.4. Tabela br. 3.4: Srednje vrijednosti nezavisnih promjenljivih (Iv1-5) i rang njihovog uticaja na zavisnu promjenljivu (Dv) u modelu Rang Slučaj 1: B&H Slučaj 2: Crna Gora Slučaj 3: Srbija 1 Iv5 [4.447] Iv1 [4.207] Iv5 [3.501] 2 Iv3 [4.313] Iv5 [4.133] Iv3 [3.500] 3 Iv1 [3.887] Iv3 [3.660] Iv1 [3.002] 4 Iv2 [3.547] Iv4 [3.087] Iv2 [3.000] 5 Iv4 [3.013] Iv2 [2.966] Iv4 [2.500] Izvor: sopstveni U skladu sa srednjim vrijednostima nezavisnih promjenljivih (Tabela 3.4), može se zaključiti da interesna motivacija vladajućih nomenklatura ima najveći uticaj na institucionalno nasilje u Bosni i Hercegovini i u Srbiji. U slučaju Crne Gore, slabe institucije sistema imaju najveći uticaj na institucionalno nasilje. S druge strane, najslabiji uticaj na institucionalno nasilje ima dik- tat „novih elita“ u slučaju Bisne i Hercegovine i Srbije, a smanjene slobode i demokratija u slučaju Crne Gore. Po analogiji, može se interpretirati rang stepena uticaja preostalih nezavisnih promjenljivih u modelu na zavisnu promjenljivu, tj. institucionalno nasilje. U ponuđenom istraživanju je na osnovu analiza sprovedenih među visoko obrazovanim dijelom populacije u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji predložen teorijski i metodološko- hipotetički okvir za kvantitativno modelovanje stepena instucionalnog nasilja, uzrokovanog in- stitucionalnom nerazvijenošću,

redukcijom sloboda i demokratije, hegemonijom, diktatom „novih elita“ i interesnom motivacijom vladajućih nomenklatura. U svrhe modelovanja, korišćen je više- struki linearni regresioni metod. Uspostavljen je su funkcionalne zavisnosti između institucional- nog nasilja, kao zavisne promjenljive i prethodno navedenih poremećaja koji ga uzrokuju i produb- ljuju, a koji predstavljaju nezavisne promjenljive u modelu. Na bazi numeričkih analiza u Excelu i SPSS, utvrđeno je da je preovlađujući uticaj institu- cionalnog nasilja, u sve tri prethodno pomenute države, procijenjen kao srednji (3), sa manjim ili većim varijacijama. Takođe, uspostavljen je rang uticaja koje nezavisne promjenljive imaju na zavisnu, u slučaju svakog od analiziranih uzoraka iz tri posmatrane tranzicione ekonomije. Do- datno, utvrđen je nivo uticaja nezavisnih promjenljivih na zavisnu na nivou cjelokupnog uzorka, pri čemu je konstantovana generalna dominacija interesne motivacije vladajućih nomenklatura. Navedenom argumentacijom je potvrđena polazna hipoteza. Smatramo da bi dalja istraživanja trebalo sprovesti u pravcu eventualnog uključivanja do- datnih nezavisnih promjenljivih, ili uspostavljanja drugačijih, složenijih vidova funkcionalne međuzavisnosti promjenljivih. Takođe bi trebalo umjesto anketa sprovesti dubinske intervjuje sa ispitanicima i na taj način utvrditi razloge njihove opredijeljenosti za određenu lingvističku/kvan- titativnu vrijednost stepena uticaja određenih društvenih poremećaja na destruktivnu pojavu in- stitucionalnog nasilja. Četvrti dio INSTITUCIONALNI OKVIR U MORSKIM LUKAMA Preko

dvije trećine ukupnog međunarodnog robnog prometa obavlja se putem mora.

173

Krajnje tačke

pomorskih robnih tokova a ujedno i ishodišta svih pomorskih djelatnosti su morske **luke. One** 44
 funkcionišu **kao** tačke **u kojima se fokusiraju različite** privredne, **političke i kulturne**
 aktivnosti, **ali ujedno i kao** „oscilatori“, **koji dalje** „emituju“ **te** aktivnosti **u prostor zaleđa** luke
(hinterland) i prekomorsku zonu uticaja **(foreland).**

Morske luke pružaju širok spektar aktivnosti, koje se odvijaju u ograničenom prostoru, koliko god veliki on bio. Takođe je relevantno za prou- čavanje kako se koordiniraju i koja je uloga lučkih vlasti ili svake druge odgovorne institucije koja mora igrati ulogu u regulisanju lučke infrastrukture i aktivnosti. Uloga savremene luke može se sublimirati u definiciji UNCTAD (1998, 2016) sa Konfe- rencije Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju: “Morske luke su interfejsi između nekoliko na- čina transporta i time su centri za kombinovani transport”. Pored toga, one su multifunkcio- nalna tržišta i industrijske zone u kojima roba nije samo u tranzitu, već se ista sortira, proizvodi i distribuira. U stvari, luke su multidimenzionalni sistemi, koji moraju biti integrisani u okviru lo- gističkih lanaca da bi ispunili pravilno njihove funkcije. Morska luka (UNCTAD, 1998, p. 3) je mjesto gdje se brodovi mogu sidriti ili vezati u svrhu skloništa, popravke, utovara ili istovara tereta ili za neke aktivnosti vezane za vodosnab- dijevanje, uključujući sve kopnene i vodene površine i objekte, opremu i objekte na funkcije. Postoji nekoliko oblika lučke infrastrukture. Prije svega lučki terminal, koji se definiše (Ibid.) kao

mjesto na kraju transportnog puta za prelaz i prihvat putnika ili robe i rukovanje tere- tom i njegovom dostavom. 35

U njemu

se susreću dvije ili više prometnih grana radi dovoza ili pre- daje, tj. preuzimanja i odvoza robe za transport, mjesta za skladištenje i dr. On je glavna spona na transportnom putu robe od proizvođača do potrošača, 35

u kojem se ista prerađuje, dorađuje prepakuje, razvrstava, uzorkuje, carini i dr. Dalje, postoji baza luke, koja predstavlja centar svih operacija i u najvećem broju slučajeva je najprometniji terminal u ukupnoj lučkoj infrastrukturi (Ibid.), kao i tzv. priključna luka u kojoj se obavljaju mnogo manje aktivnosti u poređenju s bazom. Efikasna morska luka zahtijeva, pored infrastrukture, nadgradnje i opreme odgovarajuće veze sa drugim vidovima transporta, motivisano upravljanje, dovoljno kvalifikovano osoblje i jasnu institucionalnu (prvenstveno svojinsku i upravljačku) strukturu. Ova posljednja je predmet istraživanja u ovom dijelu doktorske disertacije. U posljednjih nekoliko decenija bili smo svjedočnici velikih promjena u pomorskom saobraćaju kad su u pitanju svojinski i upravljački odnosi. One su modifikovale ravnotežu između kapitala i radne snage u morskim lukama, koje su povećale svoju kapitalnu intenzivnost na račun radne intenzivnosti. Te promjene su, pored ostalog, generisale višak zaposlenih u većini morskih luka širom svijeta. Naravno, razvoj kontejnerskog transporta je bio dodatni faktor koji je značajno modifikovao lučke operacije. Kontejneri su omogućili velika smanjenja troškova u pogledu rukovanja teretom, ali su takođe nametnuli nove potrebe lukama u pogledu opreme (lučki kranovi, specijalizovani terminali itd). Sve navedene promjene su generisale visoko konkurentno okruženje u lučkoj industriji, posebno između velikih i tzv. "naprednih" (najrazvijenijih) luka. Razvoj integrisanih transportnih lanaca ima za cilj smanjenje troškova transporta do te mjere da je sada često bolje za pošiljaoca da koristi udaljenu luku umjesto bliže, pod uslovom da ima bolje uslove i veze kod multimodalnog transporta sa krajnjom destinacijom, nego luka koja je bliže. Dakle, moderne luke moraju biti izuzetno konkurentne da bi bile u stanju da ponude optimalne kombinacije (vrijeme/cijena) za korisnike svojih usluga. U tom funkcionalnom kontekstu treba posmatrati značaj institucionalne (svojinske, upravljačke, regulatorne i druge) strukture za razvoj morskih luka. Tehnološke promjene i konkurentnije okruženje su uslovile razmatranje uloge javnog sektora u upravljanju lukama. Tradicionalno, u većini država morske luke su u vlasništvu javnih institucija, koje sa njima i upravljaju (Brooks and Cullinane, 2007). Javno vlasništvo u lučkoj industriji je obično bilo opravdavano argumentom da morske luke imaju ključnu ulogu za nacionalne ekonomije i da imaju posebne karakteristike u pogledu skupih i specijalizovanih sredstava, visokih investicija i dr. Štaviše, u nekim državama se luke smatraju ključnim tačkama ne samo za nacionalni, nego i za regionalni razvoj i shodno tome, one opravdavaju izdatak subvencija od strane vlade za izgradnju i unapređenje lučkih kapaciteta. Kao primjer, u Sjevernoj Evropi tzv. "napredne" morske luke (Antwerpen, Rotterdam, Hamburg i dr.) imaju dugu tradiciju u vezi institucionalne vezanosti za opštine, čak do te mjere da je u nekim slučajevima teško razdvojiti lučke račune iz lokalnih javnih računa (Ibid). Međutim, iako je javni sektor obično bio prisutan kao organizator luka, ispostavilo se da javna organizacija te industrije nije uvijek najbolje rješenje, čak naprotiv. Posebno, striktniji javni

budžeti i povećanje fiskalnih potreba su doveli mnoge države u stanje da sve više traže privat- no učešće (tj. partnerstvo) u lukama. Učešće privatnih firmi i privatnog kapitala (kao i menadž- menta) u morskim lukama nije novina u njihovoj institucionalnoj strukturi. Ali, ono je pos- ljednjih decenija sasvim inovativno u dijelu izgradnje lučkih infrastruktura, što je imalo za pos- ljedicu velike promjene lučke institucionalne strukture. Slika br. 4.1: Institucionalni elementi kao okvir za uslovnu strukturu sistema pokazatelja lučkih performansi Izvor: prilagođeno i dopunjeno prema UNCTAD, 2016, p. 2. Da bi se shvatio ključni značaj kvalitetne i fleksibilne institucionalne strukture u mor- skim lukama dovoljno je sagledati tzv. "sistem pokazatelja lučkih performansi" (slika br. 4.1), u kojem, pored ostalih elemenata, figuriraju i čisti institucionalni elementi kao što su: tržište, stejk- holdersko okruženje, opšte (dominantno institucionalno) lučko okruženje, ljudski i finansijski resursi. Od učešća pojedinih gore navedenih elemenata u "sistemu pokazatelja lučkih performan- si" u konkretnim morskim lukama zavisi njihova institucionalna struktura, odnosno njihov insti- tucionalni okvir poslovnih aktivnosti. Polazeći od brojnih analiza, istraživanja, zaključaka i preporuka respektibilne NET, dolazi se do nedvosmislenog zaključka da postoji direktno proporcionalna zavisnost između razvijeno- sti i uspješnosti pojedinih morskih luka od stepena njihove institucionalne snage (okvira). Međunarodna iskustva su pokazala da je privatno učešće u oba ova aspekta (operacije i infrastruktura) znatno poboljšalo rezultate u mnogim morskim lukama. Ta iskustva su dovela do revizije, transformacije i modernizacije tradicionalne organizacije morskih luka širom svijeta, koje su je umnogome promijenile i unaprijedile za stvaranje trajne i održive konkurentske pred- nosti, uz sve manju finansijsku pomoć svojih vlada.

4.1 KOMPARATIVNA ANALIZA INSTITUCIONALNOG OKVIRA U IZABRANIM NAPREDNIM MORSKIM LUKAMA

Tokom protekle tri decenije, institucionalni investitori su postali sve značajniji subjekti u dijelu akcionarskog učešća u lučkoj industriji. O tome svjedoči istraživanje koje su sproveli N. K. Park et al. (2004), koji su zaključili da različite institucionalne barijere mogu ometati insti- tucionalne investitore da ostvare svoju pozitivnu ulogu u razvoju i transformaciji morskih luka. Pri tome su u svojem istraživanju pošli od uobičajene tipologije luka (državna, javna korporacija, luka rukovođena od strane lokalne samouprave i luka u privatnom vlasništvu), koju je davno for- mulisao E. G. Frankel (1986, pp. 543-544). Kod državne luke centralna vlast ima svojinski posjed nad morskom lukom i upravlja nad njom, donosi sveobuhvatne planove razvoja itd. Taj tip luke se nije pokazao dovoljno dobrim da zadovolje potrebe korisnika lučnih usluga, niti je mogao obezbijediti u dugom roku stabilan rad luke. Kod javne korporacije postoje sopstvena nezavisna prava na kadrove i finansije, pa se pro- fesionalno upravlja i pružaju usluge, koje su direktno orjentisane na kupce. Kod morske luke kojom rukovodi lokalna samouprava postoji upravno tijelo, koje ime- nuje grad ili lokalna samouprava (npr. Luka Rotterdam). Dobra osobina ovog tipa morsskih luka je fleksibilan lučki menadžment, ali on može generisati razne intervencije lokalne samouprave, nedostatak investicionih sredstava i profesionalne radne snage. Kod privatnih luka, koja su is- ključivo profitno orjentisana, privatna preduzeća obezbjeđuju mnogo bolje usluge klijentima u odnosu na druge vrste, ali uvijek postoji problem sa rastom lučkih troškova i zanemarivanja jav- nog javnog interesa, kako se navodi u izvještaju Busan Development Institute (<http://english.busan.go.kr/bsordinan/1303119>). Rezultati studije u međusobnom institucionalnom odnosu tipa luke i informacionog sistema pokazuju da državne i luke rukovođene od strane lokalne samouprave imaju dobro orijentisan sistem uprave, dok javne korporacije i privatizovane luke imaju odličan sistem korisnički-orijentisane zajednice i e-poslovni sistem. Što se tiče lučkog vlasništva i vrste rada, sasvim je sigurno da vlast, bila ona lokalna vlast ili privatna preduzeća imaju različitu, odnosno samostalnu poslovnu pokrivenost. Tabela br. 4.1: Prikaz podjele posla u morskim lukama sa različitim tipovima vlasništva

Vlasništvo/ Posao	Državno rukovođena	Lučka korporacija	Rukovođena od strane lokalne vlasti	Privatno vlasništvo	Kanali i Centralna	Lučka Centralna	Privatno lukobrani vlast	vlast vlast preduzeće	Lučki razvoj
Centralna vlast	Lučka vlast	Lučka vlast	Privatno preduzeće	Plovni kanali	Centralna vlast	Lučka vlast	Centralna vlast		

Privatno preduzeće Pilotaža i vuča Privatno preduzeće Privatno preduzeće Privatno preduzeće Privatno preduzeće Popravke, rezervisanja, prodavnice Privatno preduzeće Privatno preduzeće Privatno preduzeće Privatno preduzeće Utovar Privatno preduzeće Privatno preduzeće Privatno preduzeće Privatno preduzeće Bezbjednost i protivpožarna zaštita Centralna vlast Lučka vlast Lučka vlast Privatno preduzeće Informacioni system Centralna vlast Lučka vlast Lučka vlast Privatno preduzeće Izvor: prilagođeno prema: Park et al., 2004. Politika Evropske unije (EU) o pomorskom prevozu predstavlja ogromno razvojno i inovacijsko polje, koje ima svoju ekspanziju u posljednjih 35 godina. Ovaj razvoj je u velikoj mjeri uslovljen značajem pomorskog saobraćaja za EU, kako sa ekonomskog stanovišta, tako i kao vitalne komponente multimodalnog transportnog sistema koji EU nastoji da promoviše. Više od

90% svoje trgovinske razmjene s ostatkom svijeta EU **obavlja putem svojih** morskih **luka.** 36
To isto važi i za skoro **50% trgovine unutar** same Unije. **U morskim lukama se prekrc**

više od četiri milijarde tona tereta godišnje. Približno 350.000 Evropljana radi u više od hiljadu morskih luka ili u djelatnostima koje su direktno povezane za luke. Sve to skupa stvara dodatnu vrijednost od približno 25 milijardi Eura (https://ec.europa.eu/transport/modes/maritime/ports/ports_en). Pomorske

kompanije sa sjedištem u EU **danas upravljaju ili posjeduju više od 40% svjetske flote, a više od** 36
25% iste plovi pod zastavom država

članica EU. Zbog toga je EU postala reper u kreiranju državne politike i regulisanja pomorske privrede u dijelu zakonskih ovlašćenja, procedura i instrumenata za ostvarivanje ciljeva. Objavljivanjem Green Paper on Sea Ports and Maritime Infrastructure (1997) - Zelena

knjige o morskim lukama i pomorskoj infrastrukturi, Evropska **komisija** je **najavila** 16
donošenje pravnog instrumenta **kojim će se na**

nivou EU liberalizovati tržište lučkih usluga, uz istovremeno ispunjavanje bezbjednosnih standarda. Svrha liberalizacije je uklanjanje nacionalnih monopola, čime bi se doprinijelo stvaranju jedinstvenog tržišta i implementaciji pravila o temeljnim slobodama ujedinjene Evrope (sloboda kretanja ljudi, robe, usluga i kapitala). Glavne komponente pomorske politike EU mogu se podijeliti u šest glavnih poglavlja

([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R0352) 162

32017R0352): ? pristup tržištu i uslovi za pružanje pomorskih transportnih usluga, uključujući i pravila o državnoj pomoći i pravila anti-konkurentskog ponašanja, ? bezbjednost, ? kontrola zagađivanja mora i okruženja, ? infrastruktura,

razvoj i integracija transportnog sistema, uključujući i morske luke, ? politika zapošljavanja pomoraca, obuka i uslovi rada i ? spoljni odnosi. Od 2004, EU je imala kompletan institucionalni okvir za pristup tržištu Zajednice za sve operatore (provajdere). Državna pomoć je od ranih dana procesa liberalizacije bila glavna tačka sporenja. S jedne strane, Evropska Komisija je bila zabrinuta da li će države članice podržati nacionalne operatore, direktno ili indirektno, koji su sve više bili izloženi konkurenciji s operatorima iz drugih država članica, ali i iz trećih država. Prvi pokušaj da se riješi ovaj dvostruki problem je napravljen kada je usvojen prvi set smjernica o pružanju državne pomoći EU pomorskim kompanijama. Ove smjernice su proizvele dragocjeno iskustvo, ali nijesu bile dovoljne da zaustave kontinuiranu eroziju konkurentnosti EU operatora i sa time povezan pad zaposlenosti u pomorskoj privredi. Komisija je u Zelenoj knjizi skrenula pažnju na trend sve većeg učestvo- vanja privatnih preduzetnika u obavljanju lučkih djelatnosti, prvenstveno rukovanja teretom, kao i trend privatizacije, koji je prisutan kod lučkih uprava. Svrha liberalizacije bila je postizanje nekoliko naizgled nespojivih ciljeva, a to su: ? bezbjednost u luci, ? zaštita okruženja i ? obavljanje javne službe. Već su u Zelenoj knjizi (Green Paper on Sea Ports and Maritime Infrastructure, 1997) primijećeni neki

problemi koji bi se mogli javiti u ostvarivanju tih ciljeva. U prvom redu, **to je različita priroda lučkih djelatnosti koja će zahtijevati različit pristup liberalizaciji pojedinih vrsta lučkih djelatnosti,**

16

tj.različit pravni režim za razne

vrste lučkih djelatnosti. Tako se i razlikuju lučke djelatnosti koje se odnose na brod

16

(peljarenje, tegljenje, privez i odvez brodova), poslovi koji se odnose na teret (rukovanje teretom i njegovo skladištenje) i pomoćne usluge u luci (snab- dijevanje brodova vodom, gorivom, prihvata otpada s brodova, usluge protivpožarne zaštite

16

i dr). Kao drugi problem liberalizacije lučkih djelatnosti spominje se različitost luka s obzirom na njihovu veličinu, vlasništvo, finansiranje, funkciju i geografske karakteristike. Nesporno je da razvoj pomorskog transporta, a time i pomorske privrede u EU, zavisi isključivo o efikasnim i snažnim lukama i njihovim vezama sa zaleđem. Temelj pomorske politike EU je regulatorni okvir za tržište usluga u pomorskom saobraćaju. On je praćen usvajanjem visoko razvijenog režima koji je dizajniran da obezbjedi sigurnost pomorskih operacija i smanjenje visokog rizika od katastrofalne ekološke štete. U decembru 2008, Evropski Savjet i Parlament su dogovorili globalan, zakonski obavezujući cilj - smanjenje nivoa emisije štetnih gasova za 10%, koji treba da bude realizovan do 2020. Poslije dramatičnih događaja od 11. septembra 2001, i kasnijih terorističkih aktivnost, bezbjednosni su aspekti pomorskog saobraćaja neminovno dobili veći značaj, koji je praćen nizom novih inicijativa. Efektivna implementacija MMO-ISP Code, novo zakonodavstvo na brodu, port bezbjednost objekata, akcija na naprednoj kargo deklaraciji su samo neki od pravaca u cilju poboljšanja bezbjednosti u pomorskoj privredi. Brzi razvoj piraterije na obalama istočne Afrike je stimulisao želje EU na vojnu akciju kako bi pomogli da se spriječe pirati u svojim paklenim namjerama. To je prva pomorska operacija koja je proizišla iz

Evropske bezbjednosne i odbrambene politike, a da se ne odnosi na probleme vezane za unutrašnje tržište, zaštitu životne sredine i eksterne komercijalne odnose. Infrastruktura, razvoj i integracija sistema predstavlja još jedan važan domen u kojem unija nastoji da izvuče punu korist od moderne pomorske industrije pravilno integrisane u multi-modalni transportni sistem. Ona ima na raspolaganju niz institucionalnih instrumenata, pored zakonodavstva u klasičnom obliku, propisa i direktiva. Među ovim instrumentima su istraživački i razvojni projekti u okvirnim programima, uključujući dugoročni tehnološki razvoj i integraciju saobraćajnog monitoringa i upravljanja sistemima. Ključni projekat u ovom kontekstu je takozvani "Morski autoput", koji je dizajniran da se koncentrišu teretni tokovi na logističkim putevima tako da se poboljšaju postojeće pomorske veze ili uspostavljanje novih održivih, čime bi se smanjile gužve na kopnenim putevima. Četiri označena koridora su: Baltičko more, Zapadna Evropa - duž atlantske obale na sjeveru i Irsko more; Jugoistočna Evropa, povezujući Jadransko sa Jonskim morem i istočnim Mediteranom i Jugozapadna Evropa, koja povezuje Španiju, Francusku i Italiju i preko Malte udružujući se sa jugoistočnim prolazom do Crnog mora. Pomorska politika EU se takođe bavi ljudskom dimenzijom pomorskog saobraćaja. Trenutno, glavni fokus je na pronalaženju odgovora na dugogodišnji problem nedostatka kvalifikovanih pomoraca, posebno evropskih oficira. Preduzimaju se mjere kako institucija EU tako i država članica da se poboljša atraktivnost pomorskog poziva. Sarađuje se sa poslodavcima i udruženjima pomoraca. Opšti cilj je da se obnovi, a zatim i zadrži kvalifikovana radna snaga koja će da obezbjedi pomorsko znanje pomorskoj industriji Evropske zajednice. Ključne komponente uključuju razvoj atraktivnih obrazovnih programa i kampanja za podizanja svijesti. Razvoj zajedničke transportne politike EU predstavlja bitnu komponentu za istinski jedinstveno tržište. Jer, prevoz je veoma važan sektor usluga, pošto predstavlja između 7% i 10% GDP EU, dok u isto vrijeme ima ključnu ulogu u praktičnoj realizaciji slobodnog kretanja robe i lica u cijelini. Najsloženiji oblik poslovne i organizacione reforme morskih luka je privatizacija. Ona u lukama može biti sveobuhvatna i djelimična. Evropske morske luke se znatno razlikuju ne samo po nivou tehničke opremljenosti, nego i u vezi modela institucionalizacije, organizacije i administracije. Sve navedene razlike zavise od istorijskih, geografskih i političkih faktora, kao i od specifičnih ekonomskih i socijalnih okruženja luka, kako navode C. Chlomoudis and A. Pallis (2002). Morskim lukama često upravljaju administrativna tijela (lučke vlasti), koje zauzimaju relativno nezavisnu poziciju između države i tržišta i čije administrativne strukture mogu značajno da variraju, što je davno konstatovao H. Stevens (1999). Pored toga, oni održavaju odnose sa centralnim i lokalnim vlastima, kao i sa privatnim firmama koje posluju u oblasti luke. Organizaciju evropskih luka, autori najčešće svrstavaju u tri različita tipa. Luke u Sjeverozapadnoj Evropi koje karakteriše decentralizovana opštinska lučka uprava. Države u Južnoj Evropi, kao što su Francuska, Italija i Španija, imaju lučke uprave pod kontrolom države (tzv. latinski model). Britanski sektor luka karakterišu više nezavisne i privatizovane organizacije (tzv. anglosaksonski model). U posljednjih nekoliko godina privatni sektor se sve više angažuje u raznim aktivnostima koje se odvijaju u lukama. Lučka industrija je prešla iz jednog oblika u kojem su se pretežno koristila javna sredstva za obezbjeđenje zajedničkih kapaciteta svih korisnika, u drugi oblik u kojem se privatni i javni kapital koriste za terminale. Evropske luke su napravile značajan iskorak (napredak) prema uvođenju i razvoju javno-privatnog partnerstva, što je model koji je prihvaćen 1970-ih godina u američkim lukama. Koncept landlord luke je djelovao kao povezujući za mnoštvo privatnih koncesija. Uočljiva je sve veća podjela između lučke infrastrukture i usluga, kao i delegiranja vlasti u autonomnim lučkim upravama. Nezavisno od rastuće uloge privatnih angažmana u lučkom razvoju, državna intervencija je i dalje značajna. Procjenjuje se da se 90% pomorske trgovine u EU odvija u lukama u kojima su investicije i druge politike i upravljačke odluke u različitoj mjeri, zavisne, ili su bar pod uticajem javnog sektora. S obzirom na nedavnu pažnju i značaj sigurnosti i bezbjednosti, potrebno je da se očekuje da uloga vlasti i dalje ostane velika u lukama. Prednje je posebno značajno kod donošenja strategijskih odluka o

umrežavanju broдача i terminalskih operatera sa lučkim organima i formulisanjem fleksibilnog i propulzivnog institucionalnog okruženja, bez kojeg nije moguće unapređivati efikasnost lučkog poslovanja. Okvir navedenog područja za proširenje djelatnosti i povećanje efikasnosti broдача i lučkih operatera u područjima morskih luka prikazan je na slici br. 4.2

Utjecaji globalnih lanaca isporaka i naprednih operatera ? Utjecaj najnovijih tehnologija ? ? ? Utjecaj institucionalnih promjena

Utjecaj direktnih stranih investicija Slika br. 4.2: Okvir za analizu proširenja područja broдача i terminalskih operatera

Izvor: prilagođeno prema: Van der Horst, 2016 p. 73. 4.1.1 Studija slučaja br. 6 : morska luka Rotterdam

Luka Rotterdam je prema svojoj veličini, kao i obimu pretovarene robe (a i njene vrijednosti) najveća morska luka u Evropi i sedma u svijetu. Prema najnovijim statističkim podacima, ona godišnje ostvari preko 320 miliona tona prometa (https://www.marinetraffic.com/en/ais/details/ports/2036/Netherlands_port:ROTTERDAM). Geografski se nalazi na obali rijeke Nieuwe Mass, kao i na jednom od riječnih tokova delte Rajne i Meuse. Zbog takvog svojeg 163 povoljnog geografskog položaja, morska luka Rotterdam je uzvodno odlično povezana sa svojim lučkim zaleđem, koje čine pogranične zone Bazela, Švajcarske i Francuske, što se posebno integrisalo poslije 2004 (Groenewegen and De Jong, 2008, pp 51-52). U periodu u kojem je prokrčen kopneni put do Sjevernog mora, proširena je lučko-industrijska zona (zaleđe) još više prema Zapadu. To je uslovalo velike lučke investicije u instalisanje novih kranova, pristaništa, vezova i terminala. Sve to skupa je imalo za cilj da opslužuje najnovije generacije ogromnih kontejnera, kontejnersku prihvatnu infrastrukturu, kao i izgradnju savremenih petrohemijskih klastera i logističko-distributivnih centara. Kao glavne aktivnosti morske luke Rotterdam danas se mogu navesti dominantna petrohemijska industrija i transport raznih industrijskih i roba široke potrošnje. Ona predstavlja glavno tranzitno središte (čvorište) za terete i robe između evropskog kontinenta i najvećih prekomorskih i prekookeanskih morskih luka na svim kontinentima. Morski prevoz robe i drugih tovara se obavlja najvećim prekookeanskim brodovima, raznim vrstama riječnih tegljača i kopnenim vrstama prevoza (željeznicom i/ili drumskim putevima). Preko Betuwe, koja je brza željeznica za prevoz robe, morska luka Rotterdam se direktno spaja sa Njemačkom transportnom infrastrukturom. Inače, sama morska luka se prostire na ogromnom području od cca 105 km², a daleko je cca 40 km od centra Rotterdama, a dalje se širi do Sjevernog mora. U luci Rotterdam je stalno zapošljeno oko 70.000 radnika. Brojno izraženo, u nju godišnje uplovi preko 30.000 brodova i preko 120.000 barži. Smatra se da više od 500 redovnih linijskih brodova isplovljava iz luke Rotterdama prema više od 1.000 raznih morskih luka širom svijeta. U institucionalno-regulacionom smislu, morskom lukom Rotterdam upravljaju lučke vlasti Rotterdama (Rotterdam Municipal Port Management - u daljem tekstu: POR). S druge strane Lučka uprava je 2004. privatizovana u akcionarsko društvo (https://www.marinetraffic.com/en/ais/details/ports/2036/Netherlands_port:ROTTERDAM). Misija i uloga POR je ostala ista, što znači da je potrebno da se ojača pozicija luke Rotterdam, njenog zaleđa i kompletnog industrijskog kompleksa na evropskom nivou, u dužem roku (prema: Jacobs, 2007). Da bi razmatrana luka s tako velikim količinama tereta (prometa) normalno funkcionisala, potrebna je primjena najmodernije tehnologije, izuzetna organizacija rada i najsavremenija logistika. Sve osnovne pretpostavke za prednje obezbjeđuje lučka uprava, koja pored ostalog izdaje raznim i brojnim preduzećima na korištenje, putem koncesija, zemljišta i infrastrukturu. To omogućuje navedenim preduzećima da obavljaju sve vrste lučkih (uslužnih) i industrijskih (proizvodnih) djelatnosti. U okviru ove morske luke postoji i tzv. „Koordinacioni centar“, koji se brine o svim uplovljavanjima i isplovljavanjima brodova u i iz luke, koji se prosječno događaju svakih 5 minuta (https://www.marinetraffic.com/en/ais/details/ports/2036/Netherlands_port:ROTTERDAM). Ističe se u brojnim dokumentima i na web sajtovima (Ibid.) da je Luka Rotterdam otvorena za prihvatanje, prekrcaj i otpremu svih vrsta brodova 24 sata dnevno, tj. 365 dana u godini. Sve to čini morsku luku Rotterdam jednim od najvećih pomorskih i transportnih čvorišta, sa izuzetno velikim industrijskim i logističkim značajem, ne samo za geografski ogromno i ekonomski

razvijeno zaleđe, nego i za mnoge privredne subjekte širom Europe (prvenstveno holandske) ali i svijeta. Pa ipak, zvanično se ističe (Ibid.) da morska luka Rotterdam još uvijek ne ostvaruje dovoljan profit, zbog čega POR kao glavno institucionalno tijelo ne može više da investira u njene vitalne lučke komplekse. Nezavisno od toga što POR nema kao glavni cilj da maksimizuje profit, on je, ipak, finansijski samoodrživ, tako da ima zadatak da redovno dijeli dividendu svojim brojnim akcionarima. U zvaničnim podacima (Ibid.) se, međutim, ističe da je željeni prinos na uloženi kapital procentualno (cca 7-9%) skoro jednak ponderisanim prosječnim troškovima kapitala (vidi šire u: De Langen and Heij, 2013, p. 7). Institucionalni položaj POR se značajno promijenio u januaru 2004, kada se taj organ iz odjeljenja lokalne uprave transformisao u javnu korporaciju. Pa ipak, u institucionalnom smislu je bitno da je opština Rotterdam ostala i dalje većinski vlasnik POR, dok je nacionalna vlada promijenila dotadašnju svojinsku strukturu, i to tako što je stekla manjinski udio od cca 30%. Pored toga, ona je preuzela obavezu da redovno obezbjeđuje godišnje investicije za infrastrukturni razvoj luke u iznosu od cca 700 miliona Eura godišnje. Prednje je omogućilo POR da značajno investira u veća proširenja lučke infrastrukture i suprastrukture. Najznačajnija institucionalna promjena bila je u dijelu formiranja nove svojinske strukture, koja je ujedno značila i formiranje novog modela korporativnog upravljanja. To je dovelo do stvaranja mnogo više autonomije opštini Rotterdam. Nadzorni odbor POR kao institucionalni organ imao je zadatak da nadgleda kompletnu organizaciju, odobrava sve glavne odluke i imenuje sve članove Izvršnog odbora, a takođe i da prati njegov rad (prema: van der Lugt and De Langen, 2006, p. 111). Slika br. 4.3: Organizaciona šema Luke Rotterdam sa institucionalnim okvirima Izvor: prilagođeno prema: a) Port of Rotterdam, 2012; b) Grgurević, 2015, s. 183 Svi članovi nadzornog odbora angažovani su sa strane i svi oni moraju imati značajno iskustvo u korporativnom upravljanju privatnim sektorom, transportom i energetikom, kao i sa radom u interesnim grupama za upravljanje. Pored toga, dva poslovna odeljenja su znatno proširena, i u svakom od njih je imenovan novi top menadžment s velikim industrijskim iskustvom. Ostale institucionalne promjene uključuju razvoj, od strane tima za upravljanje rizicima, većine operativnih aktivnosti. Organizacione promjene usljed procesa stalnih institucionalnih promjena i odgovarajućeg korporativnog restrukturiranja mogu se vidjeti u organizacionoj šemi (slika br. 4.3). Struktura upravljanja u morskoj luci Rotterdam se stalno usavršavala u skladu sa promjenama institucionalne strukture. U aktualnoj strukturi upravljanja, lučkom upravom rukovodi izvršni odbor komesara (Board of Commissioners). Oni imenuju glavnog izvršnog direktora (Chief Executive Officer), koji je zadužen za svakodnevne poslove lučke uprave. Glavni akcionari lučke uprave, opština i centralna vlada u obliku Ministarstva finansija, imenuju članove upravnog odbora komesara. Istorijski trenutak za luku Rotterdam u pogledu režimske lučke politike i institucionalnih promjena predstavlja 2004, kada su se predstavnici holandske države, grada Roterdama, Stadsregio (regionalno udruženje lokalnih samouprava) i lučkih vlasti postigli dogovor o izgradnji drugog terminala luke, koji je proširio sve kapacitete prvog terminala Maasvlakt. Gore nabrojano je učinjeno da bi se ispunila misija luke Rotterdam: jačanje konkurentnosti lučko-industrijskog kompleksa. To konkretno znači da menadžment luke može da uspješno obavlja svoje važne javne funkcije nautičkog upravljanja, zaštite životne sredine, bezbjednosti i sigurnosti. Dakle, radi se o klasičnom obliku institucionalnog pluralizma u specifičnim i prilagođenim uslovima (Jacobs, 2007, p. 9). Vlasničku strukturu luke Rotterdam čine konzorcij DB Schenker Rail, Bertschi, Hoyer i Hupac koji su vlasnici 100% dionica. Uprave luke Rotterdam i željezničkog terminala RSC Rotterdam postigli dogovor o novom 20-godišnjem zakupu. Željeznički terminali su u svojini tri velika operatera (partnera): DB Schenker Rail i dalje posjeduju 51% dionica, dok intermodalni no-ioci Bertschi, Hoyer i Hupac su zajedno imaju 49% akcija. Navedene kompanije su u samom vrhu evropskih intermodalnih operatera ili su tržišni lideri u svom sektoru. Svi oni pojedinačno imaju veliku prisutnost u Roterdamu i posjeduju veliko iskustvo u vođenju željezničkih terminala širom Evrope. Ovaj konzorcijum, zbog toga osigurava odličnu osnovu za omogućavanje željezničkog transporta do i od luke

Rotterdam. Demokratska odgovornost i politička kontrola nad akcijama lučke vlasti od strane lokalne uprave su odavno viđeni kao nerealni i kao kočnice razvoja preduzetničkih strategija u luci. Kao kompromisno rješenje donijeta je odluka da se u periodu 2000-2004. godine opštini godišnje isplaćuje 30 miliona €ura, uz davanje više slobode u odlučivanju direktorima POR. Najvažnije odluke direktora lučke vlasti, u koje se ubraja i davanje u zakup zemljišta manjeg od 25 hektara, jeste definisanje lučkih tarifa i strategijske investicije do cca 22 miliona Eura (RMPM, 1996). Prema postojećoj strukturi upravljanja, opština i dalje ima puno vlasništvo (skup prava svojine) nad zemljištem, vodom i infrastrukturom u lučko-industrijskoj zoni, preko koje luka Roterдам zadržava rentiranje, odnosno „trajno pravo na uživanje tuđe svojine“ (Ibid). Lučka uprava, sada plaća opštini povećanu godišnju dividendu od 40 do 50 miliona €. Na taj način, opština i dalje ostvaruje značajan stepen kontrole i koordinacije u pogledu korišćenja zemljišta i razvoja. Prihodi luke Roterдам su određeni lučkim, pristanišnim i unutrašnjim brod- skim taksama. Institucionalna reforma lučke uprave je obezbjedila proširenje lučkih kapaciteta i znatna ulaganja u infrastrukturu, jer je centralna vlada postala akcionar u luci Roterдам. Cen- tralna vlada je početkom januara 2006. pod nadzorom Ministarstva finansija uzela 1/3 akcija u luci Roterдам, dok druge 2/3 akcija ostaju u rukama opštine. Ukupna vrijednost akcija je 1,5 milijarda eura (van der Horst and van der Lugt, 2014) Iz institucionalne ekonomske perspektive postoji potreba da se razumije koordinacija u liberalizovanim lučkim lancima koji su povezani sa željezničkim. Okvir za razumjevanje aran- žmana koordinacije železničkih veza u zaleđu luke Roterдам na opšti način je troslojna šema br.2 koja je prikazana na slici br. 4.3. Prednje je, inspirisano radom Nobelovca O. Villiamsona (1995), koji je ukorjenjen u Novoj institucionalnoj ekonomiji (NIE). Slojevita šema omogućuje bolje razumjevanje koordinacije u luci kod transportnog lanca, jer potvrđuje da koordinacija ne zauzima mjesto u vakumu, nego je sasvim pod uticajem institucionalnog okruženja. Institucio- nalna ekonomija se malo primjenjuje u lukama i intermodalnoj transportnoj literaturi (vidi npr. šire u: Woo, Pettit, Kwak and Beresford, 2011), i to uglavnom za pregled teorija, okvira i konce- patata koji se koriste). Ranije studije klasifikuju luku i učesnike koji su u vezi sa železničkim prevozom - u klasifikaciju (ugovori, joint venture, pomoćne i vertikalne integracije). U luci Roterдам se primjenjuje institucionalna teorija da bi se procijenilo najoptimalnije upravljanje intermodalnog lanca u dijelu željezničkog transporta. Institucionalna analiza koordi- nacije u liberalizovanom željezničkom lancu potvrđuje da je kvalitativni pristup korisniji za is- traživanje intermodalnog transporta. U istraživanju luke, institucionalni pristup je primjenjen npr. u radu P. de Langen i A. Chouly (2004) za izradu institucionalne ekonomske analize luke Roterдам. P. Franc and M. Van der Horst (2008) primjenjuju uvid u NET za bolje razumjevanje vertikalne integracije od brodskih linija i dubokih morskih terminalskih operatera u Hamburg-Le Havre opsegu. Osim toga, lučka i transportna istraživanja teorije transakcionih troškova su koriš- ćena u učenju liberalizacije mrežnih industrija, kao što je npr. tržište električne energije (prema: Joskow, 2002; Kunneke, 2008) i snabdijevanja vodom. Institucionalno okruženje luke Roterдам uglavnom obuhvata neformalne i formalne in- stitucije. Među njima su i Evropske direktive o liberalizaciji, koje razdvajaju svojina nad infra- strukturom i otvorene međunarodne željeznice u privatnim kompanijama. Izuzetno veliki broj transakcija između subjekata koji su uključeni u lance isporuka u zaleđu luke zahtjevaju značaj- nu institucionalnu koordinaciju. Sve te transakcije uključuju fizičku razmjenu roba, posebno u dijelu pomorskih kontejnera, ali i razmjenu svojinskih prava i obaveza. Naravno, ta koordinacija institucionalnih i drugih procesa u luci i njenom zaleđu ima svoju cijenu. Zbog toga su izražene razne vrste transakcionih troškova, među kojima su troškovi traganja za pravim partnerom, za informacijama, troškovi pregovaranja oko ugovora, troškovi praćenja i troškovi rješavanja mnogih sporova. Karakteristike svih tih transakcija, od specifič- nosti sredstava, preko frekvencija transporta i nesigurnost (uključujući i složenost) određuju efi- kasnu upravljačku strukturu. Pojedini subjekti, kako privatni tako i javni, su pozicionirani na tre- ćem nivou. Individualni subjekti su modelirani kao minimizatori troškova i ograničeni su u svo- joj racionalnosti, jer pokazuju određeno

oportunističko ponašanje. Najefikasniji aranžman koordinacije u luci Rotterdam je izabran u skladu s institucionalnim okruženjem i navedenim osobinama attribute ponašanja (misli se na karakteristike transakcija i upravljačkih struktura – prim. D: R.). Pretpostavlja se da će novi efikasan aranžman koordinacije biti ujedno i aranžman za koordinaciju i minimizaciju ukupnih troškova. Pod uticajem institucionalnog okruženja i upravljačke strukture, individualni ekonomski subjekti su tako regulisani i motivisani da mogu uspješno razvijati svoje ekonomske organizacije u luci Rotterdam.

4.1.2 Studija slučaja br.7: morska luka Šangaj Prema raznim izvorima literature, ističe se da je najveći razvoj velikih kineskih morskih luka zabilježen je u posljednje dvije i po decenije, kao i činjenica i da je taj razvoj u značajnoj mjeri dominantan rezultat sprovedenih realnih institucionalnih reformi u NR Kini. Te reforme su ne samo omogućile razvoj i modernizaciju morskih luka, nego i značajno privlačenja stranih direktnih investicija (FDI). One su pricale iz brojnih i raznih inostranih izvora, a direktno su uticale da se bitno proširi lučka suprastruktura i infrastruktura kineskih morskih luka, kao i da se primijene najsavremenije tehnološke inovacije, organizacione strukture i menadžment strategije. Sve navedeno je presudno doprinijelo velikom unapređenju efikasnosti njihovog lučkog i logističkog poslovanja. Najveći broj kineskih naprednih morskih luka (njih trideset i osam, među kojima je tri naest morskih luka i dvadeset pet luka koje su raspoređene duž rijeke Yang Ce) do 1984. godine bio je pod direktnom kontrolom Ministarstva komunikacija (<http://plutonlogistics.com/tag/luke-u-kini>). Takav organizacioni, upravljački i regulativni i institucionalni model je rezultirao iz dotadašnje administrativno-planske privrede. Radi se o privrednom upravljanju od centralnih vlasti, koje djeluju preko brojnih ministarstava. Na taj način su se direktno i strogo kontrolisala sva najveća državna preduzeća. U to vrijeme su lokalne samouprave bile beznačajne. One su rukovodile samo malim državnim preduzećima (vidjeti na slici br. 4.4). U takvom plansko-administrativnom institucionalnom sistemu, svi najvažniji poslovni aspekti u morskim lukama su bili centralno rukovođeni od strane Ministarstva pomorstva, koje se nalazilo u Pekingu. Lokalne vlasti su bile samo djelimično uključene u lučku industriju, i to isključivo u okviru svojih regionalnih i lokalnih nadležnosti, kako navodi N. Grgurević (2016, s. 212). Osnova takvog centralizovanog sistema bili su srednjeročni (petogodišnji) planovi. Njihova realizacija i finansijski aranžmani bili su sprovedeni na relaciji između morskih luka i navedenog Ministarstva. Sprovedenje takvih proizvodnih i finansijskih ciljeva u praksi morskih luka direktno se kontrolisalo od strane Ministarstva. Ono je u skladu s tim donosilo odgovarajući budžet, iz kojeg su se finansirale (podržavale i forsirale) poslovne aktivnosti u kineskim morskim lukama. Slika br. 4.4: Hipotetički model upravljanja morskim lukama u Kini do 1984. Izvori: prilagođeno prema a) Cullinan and Wang, 2006, p. 333; b) Grgurević, 2016, s. 212. Na kraju poslovne godine svi prihodi od lučkih operacija vraćali su se nazad u državni bužet, bez obzira na realne poslovne rezultate morskih luka, koji su mogli biti negativni ili pozitivni. Sva finansijska sredstva za razvoj morskih luka i njihove inovacije su se dodjeljivala selektivno, a onda su se centralizovano prema dolje raspoređivala i kontrolisala. Kao što ističu mnogi autori, među kojima su npr. S

-H. Woo, S. J. Pettit, D-W. Kwak and A. K. C. Beresford

152

(2011), iz tih razloga su godinama pa i decenijama stagnirale kako logističke i uslužne, tako i komercijalne mogućnosti morskih luka u Kini. Bio je nerazvijen i ključni sistem ekonomske motivacije, što je dodatno kočilo razvoj kineskih morskih luka. Zbog svega toga, morske luke nijesu bile posebno zainteresovane da ulažu u povećanje sopstvene infrastrukture. 171 Svi nabrojani razlozi su dominantno uslovili kasnije preduzimanje ozbiljnih, reformski orijentisanih i konkretnih institucionalnih mjera. To je bio imperativ vremena i u tom pravcu je država preduzela radikalne mjere,

prvenstveno institucionalnog karaktera. To je rezultiralo u brojnim pozitivnim rezultatima. Posmatrajući istorijski, od 1987. sve kineske morske luke (osim luke Qinhuangdao, koja je bila od posebnog značaja, jer je bila i ostala najveća luka za uglj) su svrstane u institucionalni režim tzv. poludecentralizacije, tj. "dvostrukog administrativnog režima". Navedeni institucionalni (u suštini: hibridni) sistem se zasnivao na zajedničkoj odgovornosti za upravljanjem morskim lukama tadašnjeg jedinstvenog Ministarstva komunikacija i lokalnih samouprava. U takvom novoosnovanom institucionalno-regulacionom sistemu formirane su određene "individualne" lučke organizacije, koje su se skromno počele nazivati lučkim vlastima (po uzoru na razrađene i tradicionalne Zapadne institucionalne modele (Xiao, et al., 2012, p. 632). Te nove i hibridne lučke organizacije su u institucionalnom smislu preuzele većinu regulativnih funkcija u kineskim morskim lukama, a takođe su se brinule i o planiranju i svim lučkim operacijama. Te organizacije su ojačale kao institucionalni hibridi i početni inovacioni oblici upravljanja morskim lukama u Kini. One su kasnije počele nastupati kao specifični lokalni lučki monopoli (u ograničenom i kontrolisanom političkom smislu). Pa ipak, lokalna samouprava je zadržala ključnu institucionalnu ulogu upravljanja kadrovima, a Ministarstvo komunikacija je od strane državnih organa bilo zaduženo za sve druge funkcije (planiranje, lučke operacije, radna snaga, nabavke, narudžbe, infrastruktura (oprema, unapređenje i razvoj) i finansije. U svojoj doktorskoj disertaciji N. Grgurević (2016, s. 213) navodi da je jedna od najvažnijih osobina kineske reforme u morskim lukama bio novi institucionalni finansijski aranžman između njih i Ministarstva komunikacija. On ističe (Ibid.) da je razmatrana tzv. "nova institucionalna politika" u morskim lukama bila formulisana s ciljem da forsira samofinansiranje i obezbjeđivanje sredstava i resursa. Pored toga, on (Ibid.) ističe da je u periodima u kojima je neka morska luka ostvarivala dobit, ista imala mogućnost da zadrži njen određeni dio i da ga dalje uloži u strogo namjenske razvojne fondove (npr. za tehnološki razvoj i inovacije konkretnih lučkih projekata). Sve to je doprinijelo da lučke vlasti počnu uvoditi sve veće stimulacije i da aktivnije počnu da povećavaju efikasnost svojeg lučkog poslovanja. Pri tome se treba imati u vidu činjenica da tada još nije bilo dozvoljeno kineskim lukama da samostalno definišu svoj razvojni i institucionalni put, kao ni konkretne inovacione projekte. Mnogi autori, među njima i N. Grgurević (2015) ističu činjenicu da je početkom 21. vijeka Kina realizovala veoma ambiciozne i radikalne lučke reforme, a posebno u dijelu ključnih institucionalnih promjena. Nesporno je da je njihov ključni cilj bio da Kina postane najveća sila u svjetskoj industriji morskih luka. Dosadašnji ostvareni rezultati pokazuju da je Kina u tome uspjela. Učlanjenje Kine 2000. u Svjetsku trgovinsku organizaciju je bilo dodatan pozitivan impuls za jačanje konkurentnosti njene lučke industrije, koja je direktno podržavala njenu ekspanzivnu izvoznu i trgovinsku strategiju. Institucionalna decentralizacija morske lučke industrije, koja je počela 2001. u NR Kini predstavljala je magistralni reformski put. Do marta 2002. je decentralizovano 37 najvećih kineskih morskih luka (Wang et al., 2004). Pokrajinska vlada je decentralizovala čak i specifičnu i strategijsku morsku luku Qinhuangdao (Peng, 2003). Došlo je do diobe lučkih vlasti na dva potpuno samostalna dijela u organizacionom i regulacionom smislu (Zheng and Negenborn, 2018): to su opštinska lučka uprava i lučka korporacija. Svaki grad koji je imao jednu ili više morskih luka formirao je opštinsku lučku upravu. U novom institucionalnom lučkom sistemu, lučka administracija je suštinski djelovala kao državna agencija (Grgurević, 2016, s. 214). Ona je imala (Ibid.) sljedeće glavne funkcije: upravljanje, planiranje, razvoj, davanje licence za rad komercijalnim organizacijama, donošenje uredbi o raznim industrijskim standardima, donošenje tržišnih pravila ponašanja i pravila o strukturiranju cijena, davanje smjernica o kvalitetu lučkih usluga, građevinskih projekata i sigurnosti poslovanja, pružanje i održavanje javne infrastrukture (kanali, molovi, sidrišta i navigacione marke) i donošenje pravila iz oblasti bezbjednosti luka. Za našu temu je u institucionalnom smislu bitno da je strategija i sprovođenje lučke decentralizacije bila praćena paralelnom diverzifikacijom svojinskih prava. To je bila ključna institucionalna promjena (inovacija), koja je omogućila realizaciju četiri glavna preduslova institucionalnih reformi u lučkoj

industriji, i to kako slijedi (prema: Yang, et al., 2014): – privlačenje velikih investicionih sredstava, za povećanje lučke infrastrukture, – značajno proširenje i diversifikovanje lučkih operacija, – unapređenje kvaliteta menadžmenta i – povećanje ekonomske i logističke efikasnosti kompletne lučke privrede. Kineske lučke kapitalne investicije su u početku poticale iz domaćih izvora (državnih i privatnih) a samo neznatno iz inostranih sredstava. To je omogućilo Kini da postepeno i kontrolisano dozvoli ulazak privatne svojine u lučku industriju. To je vjerovatno jedno od bitnijih osobina kineskih institucionalnih reformi. Da bi se privukle strane direktne investicije, koje su predstavljale glavnu institucionalnu strategiju, Kina je usvojila vrlo povoljne i velike preferencijalne tretmane, i to za sve oblike zajedničkih ulaganja, kojima je formirana veoma široka lepeza svojinskih struktura. Prema zvaničnim podacima (<http://www.portshanghai.com.cn/en/>) u morskoj luci Šangaj odgovornost za tzv. administriranje (uglavnom logističke i operativne lučke funkcije) pripada direktoru, koji ima savjetnika za operativnu efikasnost u Odboru za lučke operacije. U organizacionoj šemi (Ibid.) figuriše i Savjet za lučki razvoj Šangaja, koji savjetuje kinesku Vladu o svim bitnim pitanjima koja su direktno vezana za planiranje, razvoj i promociju morske luke Šangaj, kao i o raznim mjerama koje je potrebno donijeti u cilju daljeg razvoja pomorske industrije. J. Wang, A. Ng and D. Oliver (2004) ističu da su poslije decentralizacije Ministarstvo komunikacija i nadležni pokrajinski zavodi za komunikaciju rješavali ključna regulatorna i planska pitanja. Ali, u institucionalnom smislu, stvarnu nadležnost za primjenu i realizaciju svih propisa i planova vršile su, ipak, opštinske lučke uprave. Drugi dio decentralizacije realizovao se u okviru lučke korporacije u morskoj luci Šangaj. Poslovna i relativna institucionalna samostalnost je bila uglavnom stimulaciona. M. Qiu (2008, p.17) je primijetio da je došlo je do formiranja dva institucionalna nivoa: višeg (državnog), kojeg su činili Komisija za nadzor državne imovine i administracije i Lučka uprava, i nižeg (tržišnog), kojeg su činili holdinzi sa 100% i djelimičnim svojinskim učešćem, koji su formirali odgovarajuće korporacije. S. Wu et al. (2016, p. 779) su pravilno uočili glavnu karakteristiku kineske-institucionalizacije u morskim lukama, koja se u suštini svodila na postojanje tri institucionalna (praktično: svojinska) modela svojine u kineskim lučkim korporacijama, i to: državni model, model zajedničkih ulaganja i mješoviti privatno-partnerski model, u kojem su postojale razne filijale za rukovanje teretima i kontejnerski operatori.

4.2 SPECIFIČNOSTI PRIVATIZACIJE U NAPREDNIM MORSKIM LUKAMA U zadnjoj deceniji 20. vijeka

mnoge pomorske države su preduzele odlučne i temeljne institucionalne reforme u lučkoj industriji. One su bile dominantne u svojinskoj oblasti (privatizacija kao promjena svojinske strukture), koja je imala dvije osnovne komponente: prodaju državne imovine (denacionalizacija) i liberalizacija kao uvođenje konkurencije u područjima nekadašnje dominacije monopola državne svojine. S. Cassa (1996) smatra da privatizacija morskih luka može biti: – realni prenos svojine lučkih nekretnina iz javnog u privatni sektor i – određeno učešće privatnog kapitala u razvoju luke, njeno održavanje i neke ključne lučke aktivnosti. Privatizacija kao oblik institucionalne inovacije je bila motivisana prvenstveno očekivanim privrednim koristima od poboljšane funkcionalnosti i efikasnosti najznačajnijih performansi morskih luka, ali ništa manje i od evidentne političke želje da se smanji decenijska vladina odgovornost za veoma skupu finansijsku i administrativnu podršku (Cullinane and Song, 2002, p. 55). Većina autora (vidi npr. Goss, 1992; De Monie, 1994; Baird, 2002) je jednoglasna po pitanju prednosti privatizacije morskih luka: od njihove veće efikasnosti i uticaja na smanjenje ukupnih troškova, preko stimulisanja spoljne trgovine, povećanja međunarodne konkurentnosti i većeg izbora za korisnike lučkih usluga, pa sve do smanjenja ukupnog vremena transporta, smanjenja subvencija lučkoj industriji, novih zapošljavanja, veće mogućnosti za korišćenje ekonomije obima, jačanje preduzetničke i menadžerske sposobnosti, smanjenja ili potpunog ukidanja birokratskih barijera, diversifikacije lučkih djelatnosti i dr. Naravno, ne zaobilaze se nedostaci privatizacije: mnogi rizici, vjerovatnoća da se javni monopol pretvori u privatni, podjela odgovornosti između javnog i privatnog sektora može dovesti do smanjenja efikasnosti lučkih operacija, mogućnost da privatni operatori

svoje poslovne interese stave ispred interesima vlasnika (akcionara). Zbog svega toga, politika privatizacije se u naprednim morskim lukama uvijek sprovodila zajedno sa nizom propratnih institucionalnih (re- gulatornih) mjera, koje su prvenstveno bile usmjerene na sprječavanje navedenih problema. U literaturi je poznata institucionalna matrica osnovnih lučkih funkcija, koje je predložio A. Baird (1995, 1997) kao opšti model za lučke uprave. Radi se o raznim kombinacijama privat- nih i državnih vlasti u morskim lukama, i to u okviru tri bitne funkcije luka, koje luke moraju ispunjavati i obezbjediti: – regulatorna (primarna ili institucionalna, koja se odnosi na zaštitu, sprovođenje va- žićih zakona i propisa, licenciranje lučkih radova i zaštitu interesa lučkih korisnika od rizika formiranja monopola, – operativna (koja se odnosi na fizički prevoz) i – svojinska, koja se odnosi na vlasništvo (i održavanje) nad zemljom, kanalima, luko- branama, drumskom i željezničkom infrastrukturom pristup do lučkih objekata. Navedena institucionalna matrica omogućuje da se utvrdi učešće i uticaj javnog i privat- nog sektora u bilo kojem od pomenutih funkcionalnih segmenata, kao i predlog četiri glavna institucionalna faktora (lučka uprava, svojina, upravljanje i rad) sa kojima vlada može organizo- vati svoju lučku industriju. Bairdova matrica hipotetički i praktično obuhvata četiri vrste lučke uprave: – javna luka (u kojoj su sve tri navedene funkcije pod kontrolom vlade, pa predstavlja sinonim za tzv. "sveobuhvatnu" luku), – javno-privatna luka s dominantnim javnim sektorom (operativnu funkciju kontroliše privatni sektor, regulatornu i zemljoposjedničku vlada), – privatno-javna luka s dominantnim privatnim sektorom (zemljoposjednička i opera- tivna funkcija su u privatnim rukama, a regulatorna ostaje u javnom sektoru) i – privatna luka. Isti autor (Ibid.) smatra da se granica (obim) privatizacije u bilo kojem sektoru morske luke može definisati tek poslije utvrđivanja činjenice koji od tri navedena osnovna lučka elementa (ili aktivnosti) treba da dobije veću odgovornost javnog ili privatnog sektora. M. Juhel (2001) navodi tri ključne funkcije koje imaju javne vlasti: – katalizatorska (prilikom finansiranja objekata za pristup privatnim ili alternativnim iz- vorima sredstava, – zakonska, vezana za sigurnost plovidbe, zaštitu okruženja i stimulisane zajedničkih razvojnih politika između luka i susjednih gradova i – voditeljska funkcija, koja se odnosi na jačanje javnog upravljanja (poboljšanje institu- cionalnih kapaciteta za praćenje novih javnih i privatnih partnerstva, nadzor poslo- vanje bez uplitanja u komercijalne aktivnosti i iniciranje trgovinskih integracija. Privatizacija morskih luka je iz temelja promijenila institucionalne odnose u njima, što se posebno odnosi na tradicionalnu lučku upravu (vidi sliku br. 4.3). U tom smislu, moderne lučke uprave su značajno redukovale ne samo svoje odgovornosti, nego su se svele na kontrolu poslo- vanja, praćenje lučkih performansi, politiku donošenja odluka, planiranje i razvoj, regulisanje, marketing, odnose s javnošću i razvoj ljudskih resursa. Promjena svojinskog okruženja dovela je do određene dekompozicije osnovnih lučkih funkcija na planske, regulatorne (operacije, tarife, kon- kurentski odnosi), operativne i administrativne. Činjenica je da su mnogi istraživači konstatovali da su povećane konkurentске prednosti u morskim lukama nastale upravo zbog primijene enkog od modela privatizacije, što je dalje do- вело do značajnog poboljšanja poslovnih performansi. Takođe je došlo i do konkretnih prom- jena u tokovima poslovnih transakcija, naročito u dijelu prenošenja mnogih ingerencija vlade na lučku upravu, kao i u pojavi jakih lučkih operatora raznih tipova. To je opet, posljedično dovelo i do rasterećenja špediterske funkcije.

4.3 KARAKTERISTIKE INSTITUCIONALNOG OKVIRA U IZABRANIM MORSKIM LUKAMA DRŽAVA TRANZICIJE

Teško je istražiti široku lepezu raznih vrsta, oblika, veličina, kapaciteta i institucionalnih karaktera morskih luka u državama tranzicije, jer se radi o veoma heterogenom skupu. Pa ipak, ni jedna od tih morskih luka ne ulazi u skup najvećih, odnosno naprednih morskih luka. Naravno, pomenuta lepeza je zaista impozatna. U nju spadaju veoma male i nerazvijene morske luke, za- tim morske luke srednje veličine i izuzetno velike i morske luke (naročito u Poljskj i Rusiji). Za potrebe ovog rada odlučili smo se da istražimo poljsku morsku luku Šćećin, s obzirom da smo u njoj obavili istaživanje na terenu, zahvaljujući Erasmus plus projektu, koji je realizovan 2017. godine između Univerziteta Crne Gore i Univerziteta Šćećin.

4.3.1 Studija slučaja br. 8: Luka Šćećin Transformacija Poljske u

slobodnu tržišnu privredu (Chavance, 2008; Rapacki, 2009; Abramczuk, 2012) se odrazila i na sektor poljskih luka. Zakonodavci su morali da se suoče sa ključnim izazovom ispunjavanja zahtjeva za uspostavljanje jednog administratora nad svim po- morskim lukama. Međutim, uspostavljanje jednog administratora nad svim pomorskim lukama nije ispunjeno

nakon što je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o

172

upravljanju zemljištem i eksproprijaciji od 29. septembra 1990. postao pravosnažan, kako navodi J. Winiecki (2012). Prema njegovom mišljenju, zemljište pripada državnom trezoru, opštini ili opštinskoj korporaciji koje je, na dan stupanja akta na snagu, bilo u vlasništvu države. Zgrade, objekti i kapaciteti koji se nalaze na zemljištu su postali vlasništvo pomenutih pravnih lica. Luka Šćećin je jedna od najvećih morskih luka u regiji Baltika i smještena je u zalivu Swinjoušće. To je najkraći put koji povezuje Skandinaviju sa Srednjom i Južnom Evropom. Ta- kođe je to najkraći morski put za povezivanje na Baltiku - Finske, Rusije, Litvanije, Letonije i Estonije sa Njemačkom i Zapadnom Evropom (<http://www.port.szczecin.pl/en>). Ona se nalazi na zapadu Poljske uz granicu sa Njemačkom, što govori da je njen položaj izuzetno važan faktor određivanja strategije i mogućnosti ekonomskog razvoja. Specijalizovano je rukovanje i skladištenje kontejnera, proizvoda od čelika, vangabaritnog tereta, papira i celuloze. 178 U luci Šćećin se nalazi najveći centar za pretovar granitnih blokova u Poljskoj, isto tako za rasute terete, kao što su ugalj, koks, agregati, žito, gnojiva i tekući tereti, uključujući i one koje zahtjevaju posebne uslove čuvanja i rukovanja, kao što su katran i sl.. Potencijalnim investitorima je na raspolaganju zemljište površine oko 13 ha smješteno u Sjevernom dijelu Katowicki poluostrva (440 metara dužine obale i 9.15m gaza). Područje je namijenjeno za lokaciju pretovara i terminala za tekuće i rasute terete, čvrstih i generalnih tereta. Sve je počelo 1950. osnivanjem državne kompanije Luka Šćećin, da bi 1964. bila otvo- rena prva trajektna linija, a zatim u periodu 1964-1973 izgradila se baza za ugalj u Swinoušću, 1980. je izgrađena specijalizovana baza za hemijske sirovine, a 1986. puštena je u rad - baza za rudu i ugalj. Početak procesa privatizacije je obilježio 1991. kada se luka transformisala u dioni- čarsko društvo ali jedini akcionar je bila država. Tako je bilo do 1998. kada je luka postala akcio- narsko društvo ([https://www.marinetraffic.com/en/ais/details/ports/396/Poland_port: SZCZECIN](https://www.marinetraffic.com/en/ais/details/ports/396/Poland_port:SZCZECIN)). Ozbiljna ulaganja u infrastrukturu su počela 2005. u prvom redu od EU fondova, koja su se nastavila u periodu 2006-2008. izgradnjom infrastrukture luke za kontejnerski terminal. U 2006. je donijeta Odluka o gradnji plinskog terminala u luci i Odluka o rekonstrukciji glavnog mula. Završetak prodaje akcija je bio 2007, kada se razdvaja preduzeće na Lučku upravu i Operativni dio (konačno razdvajanje operativne sfere iz sfere upravljanja). Prednje je urađeno na bazi pozitivnih iskustava naprednih svjetskih luka. U Luci Šćećin svojinska prava su data brojnim preduzećima, koja posluju unutar luke. Npr. na prelazu iz 20. u 21. vijek, zemljište u Luci Šćećin je bilo u vlasništvu 35 lica. Shodno to- me, upravljanje lukom je postalo izuzetno teško, prvenstveno iz razloga što nije bilo dozvoljeno korišćenje zabrane zakupa u cilju udaljavanja korisnika lučkog zemljišta i njihovo zamjenjivanje novim zakupcima, koji bi ga iskoristili na efikasniji način. Zakonske odredbe su nastojale da njihovi glavni zadaci obuhvate upravljanje lučkim zemljištem i akvizicijama novog zemljišta za razvoj luke (Kamola-Cieslik, 2002, p. 19). U cilju smanjenja negativnih posljedica fragmentacije vlasništva nad lukom, Zakon o lukama i pristaništima je omogućio lukama (lučkim kompleksima) pravo preče prodaje ili prenosa zakupa na neodređeno (www.port.szczecin.pl) u pogledu zemljišta lociranog u sklopu luke. To je bio pokušaj da se spriječi dalja fragmentacija vlasništva i nekontrolisana trgovina lučkim zemljištem, osim ako ga ne upotrebi lice koje rukovodi lukom. Ta odredba, međutim, nije dovela do suštinske promjene

koja bi uticala na složenu vlasničku situaciju u poljskim lukama, a to je da „Strategija razvoja morskih luka do 2015. godine” postane Zakon. Odredba je zahtjevala da namjenska rezerva za kupovinu lučke imovine bude uspostavljena u budžetu Ministarstva pomorstva. Poslije stupanja na snagu Zakona o lukama i pristaništima, situacija u pogledu vlasništva nad lučkim zemljištem je izgledala ovako (Ibid., s. 31): — 21.5% od cjelokupnog lučkog zemljišta unutar najvećih poljskih luka je pod kontrolom upravljačkih lica i — 45.8% površine pod kontrolom upravljačkih lica se koristi u komercijalne svrhe. Takođe je primjetno da su industrijske aktivnosti potpuno zamjenjene uslugama kao što su pretovar, skladištenje i posebne usluge trgovanja. Usluge se pružaju u cilju zadovoljavanja potreba vlasnika, koji vrlo često imaju svoja industrijska postrojenja, smještena na udaljenosti od obale, ili na zahtjev spoljnog lica (protok pretovara je zagarantovana ugovorna obaveza). Situacija vlasništva nad kompleksom lučkog zemljišta nije isključivao upravljačka lica nad poslovima koja se odnose na upravljanje lučkim zemljištem. Slično kao što se događa u brojnim lukama zapadne Evrope, gdje postoje dva savremena pravca reformiranja (World Bank, 2007): ? razvoj novog lučkog zemljišta i ? restrukturiranje (revitalizacija) zemljišta koje je ranije korišćeno za potrebe luke. U tom smislu, saradnja menadžmenta morske luke sa investitorima koji su zainteresovani za pokretanje svojih poslova na lučkom zemljištu može da se zasniva na jednom od slijedećih koncepata. Bivše socijalističke brodske korporacije počele su da pružaju usluge pod tržišnim uslovima i ostavljajući za sobom krutu slobodu centralnog planiranja i regulacije. Desila su se obimna prilagođavanja vlasništva i zakonodavstva, a usluge i tržišta, kao i operacije unutar, značajno su se promijenile

(http://port.szczecin.pl/files/port/Port_Handbook_2013_2014.pdf).

163

Tok privatizacije Luke Šćećin je započeo tako što je Sajem (donji dom poljskog parlamenta) usvojio rezoluciju o privatizaciji državnih preduzeća kako bi se omogućilo sprovođenje procesa vlasničke transformacije. S jedne strane, propisi ovog akta su trebali dovesti do restrukturiranja i privatizacije već postojećih firmi. Međutim, s druge strane, oni su trebali da povećaju broj malih i srednjih preduzeća. U isto vrijeme, odredbe su sačinjene tako da se iskoristi uloženi strani kapital, zajedno sa prelaskom na savremene tehnologije i efikasne metode upravljanja. Usvojeni 180 dokument je predložio dva metoda privatizacije sektora u državnom vlasništvu, odnosno, transformisanje državnih firmi u akcionarska društva, kao i privatizaciju državnih firmi kroz likvidaciju (prema: Dziechciarz, 2017, p. 67). Luka Šćećin kao prva državna kompanija u Zapadnoj Pomeraniji je započela proces transformacije strukture vlasništva. U skladu sa Zakonom o privatizaciji državnih firmi iz 1991, kompanija je transformisana u akcionarsko društvo u punom vlasništvu države. Djelatnost kompanije se fokusirala na administriranje, vođenje i korišćenje lučkih kapaciteta, pružajući usluge lučkog pilotiranja i tegljenja, kao i usluge održavanja plovila. Vlast kompanije je bila u rukama upravnog odbora, nadzornog odbora i skupštine (Szczecin and Świnoujście Seaports, 2016) Odbor je trebalo da upravlja kompanijom i zastupa je. Brojao je pet članova na čelu sa predsjednikom. Nadzorni odbor je imenovao i razrješavao predstavnike upravnog odbora, i bio je odgovoran za kontrolu poslovanja kompanije, njeno stanje, profit, bilans uspjeha i godišnji izvještaj. Nadzorni odbor je bio sastavljen od devet ljudi, od kojih je šest imenovano na generalnoj skupštini, a preostala tri su imenovali zaposleni u kompaniji. Novonastalo akcionarsko preduzeće Šćećin je preuzelo sva sredstva i imovinu bivše firme, uključujući nepokretnosti, zemljišne parcele u luci, zajedno sa svim objektima. Akcijski kapital kompanije je iznosio 100 milijardi poljskih zlota (Pietrzak, 2010). Komercijalizacija je bila prva faza procesa promjene vlasničke strukture kompanije. Ideja o formiranju privrednog društva je prihvaćena od strane nadzornog odbora kompanije i nadležnog ministarstva. Planovi promjene vlasništva i strukture kompanije su takođe prihvaćeni od strane zaposlenih.

U tom periodu, na osnovu unutrašnjih organizacionih jedinica (odeljenja) kompanije, stvoreno je sedamnaest holding kompanija sa ograničenom odgovornošću. Stvaranje lučkih kompanija je započeo proces odvajanja operaciono-komercijalne sfere od upravljanja lučkim zemljištem i infrastrukturom. U isto vrijeme je stvorena efikasnija struktura luke. Glavna ideja o stvaranju nove kompanije je bilo zapošljavanje svih radnika koji su do tada radili za konkretnu organizacionu jedinicu prvobitne kompanije. Zavisne kompanije su obavljale poslove pretovara i skladištenja, u skladu sa ugovorima o zakupu. Pokrenut je mehanizam efikasnog upravljanja lukom i u sklopu prve godine djelovanja lučke kompanije su ostvarile profit. U isto vrijeme, kompanije su zabilježile rast pretovara od 12.300.000 tona u 1992. i 14.400.000 tona u 1993. Aktivnosti su između ostalog obuhvatale: fuziju već postojećih lučkih kompanija u veće strukture, transformaciju lučkih kompanija sa ograničenom odgovornošću u akcionarska društva, prodaju akcija kompanija zaposlenima (cit. prema: Szczecin and Świnoujście Seaports, 2016). Principi privatizacionog plana su morali da budu odobreni od strane nadležnog ministarstva, a naročito procedure procjene različitih elemenata suprastrukture i dostupnosti akcija odgovarajućih kompanija (Pietrzak, K. (2010)). Sredinom 2000. akcije su podijeljene kvalifikovanim radnicima i time je sfera menadžmenta odvojena od operativne sfere. Proces promjene statusa vlasništva lučke kompanije je bio posljedica političkih i ekonomskih promjena, koje su obilježile poljsku istoriju krajem 20. vijeka. Organizacione i strukturne promjene kompanija su imale za cilj odvajanje funkcije upravljanja zemljištem i kapacitetima u Luci Šćećin od sfere njene operativne svakodnevice (Kamola-Cieslik, 2002, p. 20). Kao rezultat toga je obavljena kompletna privatizacija lučkih kompanija za servisiranje brodova i kopneni transport. Kao što je ranije rečeno, dijelom lučkog zemljišta u Luci Šćećin, ne upravljaju lučke vlasti već neka druga lica. Ta lica ujedno upravljaju lučkim zemljištem i kompanijama koje vode operativne poslove u cilju uvećanja svog profita. Potrebno je pomenuti da lučka industrijska postrojenja, koja često kontrolišu velike lučke površine i vode operativne poslove, takođe imaju tendenciju širenja spektra svojih proizvodnih aktivnosti, i to: — pružanje usluga pretovara i skladištenja za spoljna lica i — stvaranje uslova da spoljna lica ostvare investicije u njihovoj zemlji. Za razumijevanje privatizacije i posljedičnih institucionalnih odnosa u Luci Šćećin potrebno je uzeti u obzir neke opšte karakteristike, koje su bile karakteristične i značajne za ukupne tokove privatizacije u Poljskoj, i to kako slijedi (prema: Rapacki, 2009; Abramczuk, 2012): — Zemljište u granicama poljskih luka ima kompleksnu vlasničku strukturu. — Lučke vlasti koje su osnovane prema Zakonu o lukama i pristaništima imaju najveći udio u vlasništvu nad zemljištem. Jedan od njihovih glavnih zadataka je upravljanje zemljištem. — Vlasnik lučkog zemljišta koji je odvojen u pogledu vlasništva (van direktne kontrole lučkih vlasti) uvodi funkcionalne promjene i na taj način stvara uslove za upravljanje svojim zemljištem, uključujući spoljne investitore. — Lučke vlasti imaju pravo prečke kupovine lučkog zemljišta koje je na prodaju. Međutim, u praksi je to pravo teško ostvarivo jer je potrebno da se izdvoje odgovarajuća finansijska sredstva. Pokušaj da se sprovedu alati podrške upotrebi prečke kupovine od strane upravljačkih lica luke do sada je bio neuspješan. — Upravljanje zemljištem u poljskim lukama se ne razlikuje mnogo od rješenja primijenjenih u Zapadnoj Evropi (razvoj novih i revitalizacija postojećih lučkih zemljišta). — U lukama Zapadne Evrope iznos zakupnine u velikoj mjeri zavisi od tipova aktivnosti koje će obavljati budući investitor. Niže takse plaćaju investitori koji obavljaju lučki pretovar, a trajanje zakupa je u skladu sa uloženim sredstvima. — Lučke vlasti i investitori mogu da usvoje jednu od strategija njihove saradnje: a) privatna inicijativa – jedan spoljni investitor, b) javna/privatna inicijativa – jedan spoljni investitor i c) javna/privatna i privatna inicijativa – više spoljnih investitora. — Nemoguće je precizno odrediti koja od gore navedenih strategija najefikasnije rješenje za lučke vlasti i operatera, budući da njihov odabir zavisi od mnogo faktora. Najvažniji faktori koji utiču na odabir investicione strategije su: dostupnost nerazvijenom lučkom zemljištu, razvoj lučke infrastrukture za suprastrukturne investicije i njihova funkcionalnost, očekivanja investitora u pogledu postojeće infrastrukture, vežana za njihovu poslovnu aktivnost, prihvatljiv finansijski doprinos

privatnog sektora prema investicijama u infrastrukturu ili zakazan datum početka njihove poslovne aktivnosti. — Ubuduće se očekuje više privatnog kapitala investiranog u lučku infrastrukturu. — Koncept jednog privatnog investitora koji ulaže u lučku infrastrukturu je najpovoljniji za lučke vlasti. Investitor je u potpunosti odgovoran za ostvarivanje svojih investicija. Pored obezbjeđivanja opreme za terminal, poduhvat investitora obuhvata ulaganje u infrastrukturu koja je prema ovom Zakonu odgovornost upravljačkog lica. Potpisivanjem ugovora o zakupu, koji obično pokriva period od 30 godina sa mogućnošću produžetka, investitor može da ima obavezu ulaganja u infrastrukturu, kao što je asfaltiranje puteva, izgradnja doka ili obezbjeđivanje komunalija za područje gdje će budući terminal biti lociran, i takođe omogućavanje dodatnih poboljšanja lučke infrastrukture, kao što su: poslovi na terminalu i veza terminala sa zaleđem, nap. izgradnja puteva i pruga u okviru luke. 183 — Precizan investicioni plan je dogovoren na individualnoj osnovi u skladu sa postojećim nivoom razvoja zemljišta i kapaciteta. Osim toga, investitor je dužan da ostvari ovaj dio investicija koje su zbog Zakona njegova ugovorna obaveza. To uključuje izgradnju skladišnih dvorišta i skladišta, sve komponente prizemne infrastrukture terminala i pružanje neophodne suprastrukturne opreme za terminale. U zamjenu za ulaganje u infrastrukturu, lučke vlasti smanjuju cijenu zakupa u okviru povraćaja investicionog perioda. — Glavni prihod lučkih vlasti obuhvataju prihode od zakupaca, poput naknada za pretovar i skladištenje i lučke takse. DCT kontejnerski terminal u Gdanjsku je primjer investicije, napravljen u skladu sa ovom strategijom. Sjeverno lučko zemljište, koje obuhvata oko 30 hektara, dato je u zakup britanskom investitoru na period od 30 godina. Ugovor o zakupu može biti opciono produžen za još 30 godina. Dubokovodni kontejnerski terminal u Gdanjsku je britanski konzorcijum, osnovan specijalno za završetak ove investicije. Po završetku investicije, britanski konzorcijum je zadržao vlasništvo nad dokovima. — Javna/privatna inicijativa je investiciona strategija koja se zasniva na finansijskom učešću jednog spoljnog investitora i lučkih vlasti. Odgovornost lučkih vlasti je da pripremi zemljište za investitora, obezbijedi kapacitete, asfaltira teren, sagradi željeznicu i pristupne puteve, kao i razvoj dokova za buduće usluge pretovara. Odgovornost privatnog investitora je da opremi terminal svom potrebnom tehničkom opremom, da pripremi skladišna dvorišta, skladišta i lučku suprastrukturu, kao i da obezbijedi prostorije na terminalu. — Prihodi lučkih vlasti obuhvataju primarnu kiriju i lučke i pristanišne takse za pasivne usluge za plovila. Zakupac prvenstveno zarađuje od taksi za usluge pretovara. Za privatizaciju svih poljskih morskih luka, pa i luke Šćećin karakteristična je primjena nekoliko raznih vrsta strategija, i to kako slijedi: — Strategija jednog spoljnog investitora – javna/privatna inicijativa. Ova investiciona strategija se može primijeniti u dvije moguće formulacije. U prvoj strategiji investicija od strane lučkih vlasti se realizuje nakon potpisivanja sporazuma sa budućim operatorom. Ova formulacija strategije je korisna za obje strane. S jedne strane, vrsta i obim investicija su dogovorene s budućim operatorom, koji isključuje moguće troškove usklađivanja infrastrukture sa potrebama operatora. Nedostatak ovog rješenja je dug period investicionog ciklusa. U drugoj formulaciji lučke vlasti grade infrastrukturu u skladu sa podacima istraživanja koji se odnose na postojeću i predviđenu tražnju za lučkim uslugama. Tek nakon što su investicije realizovane, kreće postupak pronalaženja investitora za operativne službe. Za lučke vlasti ovo rješenje podrazumjeva veći rizik ulaganja vezan za moguće neispunjene potrebe budućih investitora i teškoće u pronalaženju investitora. Prednost ovog rješenja je kraći period investicione pripreme za lučke operacije, koje počinju na dan zaključivanja sporazuma između operatora i lučkih vlasti. Primjer investicije koja se sada realizuje u skladu sa javnom / privatnom strategijom je kontejnerski terminal u Luci Šćećin. Investiciona priprema je obuhvatila izgradnju kejskog zaleđa površine od 10 hektara. Nasip je povezan sa drumskom i željezničkom infrastrukturom. Radove u visini od 20 miliona poljskih zlota su finansirale luke Šćećin i Svinoujšče. U sljedećoj fazi su lučke vlasti izgradile kej Finskie dug 240m sa Ro-ro rampom i povezujućim kejom, što je investiciju učinilo vrijednom 70 miliona zlota. Ovako pripremljeno zemljište je dato u zakup Luci Šćećin 2008. na period od 30 godina. Ta formulacija

uključuje mogućnost zakupa luke i drugim licima. Po završetku građevinskih radova, terminalni operator koji je glavni zakupac može da prepusti dio prostora za odlaganje preduzećima koja se bave distribucijom, logistikom ili trgovinom. — Strategija jednog spoljnog investitora i brojnih korisnika – javna / privatna inicijativa. U ovom slučaju, dodatni prihod od glavnog zakupca/operatora je kirija pri- kupljena od gore navedenih preduzeća. Iznos je obično mnogo veći od primarnih lučkih taksi. Uzimajući u obzir mogućnost takvih okolnosti, ugovor o zakupu između up- ravnog lica i operatora (glavnog zakupca) obično uključuje klauzulu pod kojom je pisani sporazum lučkih vlasti neophodan za prenos korišćenja lučkog zemljišta na drugo lice od strane operatora. U Luci Šćećin, situacija u kojoj fizičko lice odobrava zakup zemljišta od lučkog operatora se dogodila na prostoru kompanije Bulk Cargo. Godine 2007. Dan Shipping je donio odluku da izgradi sopstveno skladište na lučkom zemljištu. Odgovornost operatora je bila da omogući pristup keju i obezbijedi odgo- varajuće usluge, opremu i mašine. Bilo je to na obostranu korist. Dan Shipping je garantovao pristup natkrivenom skladišnom prostoru, koji je po pristupačnim cijena- ma nuđen klijentima. U isto vrijeme, operator je garantovao adekvatan prihod dobi- jen od pretovara i ostalih usluga transporta i skladištenja terena, koje je obavljao za Dan Shipping. — Javna/privatna i privatna inicijativa – više stranih investitora. Treća strategija koja se može primjeniti u lukama je javna/privatna i privatna inicijativa koja uključu- je javnu ustanovu (lučku vlast i dva ili više privatnih investitora). Kao i ranije, od- govornost lučkih vlasti je da izgradi terminalnu infrastrukturu, koja obuhvata ka- pacitete, razvoj zemljišta i izgradnju keja. U kasnijoj fazi, terminal se daje u zakup operatoru pretovara. Pored keja, minimum prostora neophodnog za operacije preto- vara daje se u zakup operatoru. Odgovornost operatora je da opremi terminal potreb- nom suprastrukturuom za pretovar. Operator nema sopstveni skladišni prostor. — Strategija više spoljnih investitora – javna/privatna i privatna inicijativa. Preos- tali dio lučkog zemljišta lučke vlasti daju u zakup preduzećima koja se bave raznim djelatnostima, kao što su: skladištenje ili distributivno-logistička delatnost, proizvod- nja i trgovina. Uslov koji prethodi zakupu za navedene investitore je da vode pos- lovnu politiku koja generiše operacije lučkog pretovara. Operacije pretovara obavlja operator koji postaje zakupac na osnovu posebnog sporazuma. Odgovornost privat- nog investitora je da obezbijedi opremu za zemljište, izgradi skladišta, dvorišta za skladištenje, proizvodne pogone, itd. Cijena zakupa za te zakupce bi trebalo da bude veća nego za operatora, a faktori od kojih to zavisi su: a) realizovani obim pretovara na terminalu koji odgovara prihodu lučkih vlasti od taksi za nosivost i lučkih taksi, b) očekivani broj zaposlenih i c) razmjera investicija (koliko je investirano u odnosu na zakupljeno zemljište). To rješenje se često koristi kada lučke vlasti nemaju slobodno lučko zemljište. Nova preduzeća koja nude širok spektar usluga, uključujući indus- trijske, logističke i trgovinske usluge, nalaze se na zemljištu koje priprada postojećim kompanijama za pretovar. Lučke vlasti izuzimaju ovo zemljište iz zakupa tim kompa- nijama, i nude ga novim investitorima po višoj stopi. U svrhu kompenzacije, novi investitori su u obavezi da generišu transport i koriste usluge pretovara koje nude luč- ke kompanije čije zemljište se koristi za prostorije preduzeća. Oni su potpisali ugovor 186 o davanju zemljišta u zakup, koji se nalazio u Luci Šćećin. Na osnovu ugovora, lučke vlasti Šćećin su kompaniji Fast Terminals odobrile zakup zemljišta površine pet hek- tara na 28 godina. Može se rezimirati da dijelom lučkog zemljišta ne upravljaju lučke vlasti već neka druga lica. Ta lica ujedno upravljaju lučkim zemljištem i kompanijama koje vode operativne poslove u cilju uvećanja svog profita. Primijetno je da je industrijska aktivnost potpuno zamijenjena uslugama poput pretovara, skladištenja i posebnih usluga trgovanja. Usluge se pružaju u cilju zadovoljavanja potreba vlas- nika, koji vrlo često imaju svoja industrijska postrojenja, udaljena od obale, ili na zahtev spolj- nog lica (protok pretovara je zagarantovana ugovorna obaveza). Ove promjene mogu značajano uticati na upravljanje lučkim zemljištem u budućnosti.

4.4 ZNAČAJ JAVNO-PRIVATNOG PARTNERSTVA ZA UNAPREĐENJE PLURALISTIČKOG INSTITUCIONALNOG OKVIRA MORSKIH LUKA

Razvoj crnogorske morske luke Bar zavisice od stepena usklađenosti njene (odnosno nacionalne) politike u oblasti pomorstva sa

principima, ciljevima razvoja i mjerama pomorske politike EU, da bi realizovala i uskladila uloga tzv. "ulaznih vrata" sa njenom spoljnom i unut- rašnjom trgovinom. Reforma luka prvenstveno podrazumijeva promjenu institucionalne strukture, koja uvijek odražava budući orijentir njenog poslovanja i zadovoljavajuće učešće privatnog sektora u eksploataciji i finansiranju lučkih poslova u dijelu objekata, terminala i usluga. Jasno je, dakle, da ona direktno rezultira u promjeni odnosa između javnog i privatnog sektora. Do institucionalne transformacije u morskim lukama uglavnom dolazi zbog sljedećih raz- loga: — poboljšanja lučke efikasnosti, — smanjenja ukupnih lučkih troškova a time i cijena lučkih usluga, — poboljšanja kvaliteta usluga i odgovarajućeg povećanja konkurentske snage, — promjena odnosa prema lučkim klijentima (postaju više prijateljski prema klijentima), — depolitizovanja uprave i smanjenja birokratije, — izbjegavanja i/ili smanjenja vladinih monopola, njene regulacije i donacija, — privlačenja stranih investicija, — povećanje učešća privatnog sektora, — smanjenje veličine javne uprave, i — kadrovskog, tehnološkog i organizacionog restruktuiranja i — obuke lučke radne snage. U institucionalnom smislu, privatno-javno partnerstvo kao oblik institucionalnog plura- lizma je nastalo 1970-tih godina u SAD, iako se zvanično navodi da se radi o navodnoj "novoj neoliberalnoj metodi" koja je počela da se primjenjuje 1990-ih godina. Naravno, riječ je o obi- čnim ideološkim floskulama, koje ne mogu opravdati neoliberalne recepte. Posebno ne u ovom dijelu, u kojem se pod institucionalnim pluralizmom pokušava podmetnuti ekstremni institu- cionalni monizam (nezavisno od njegovih kvazi-manifestacija u praksi). Koncept javno-privatnog partnerstva figurira kao značajan model sufinansiranja

javnog sektora. Osnovna zamisao se zasniva na težnji da se a) unaprijedi kvalitet i raspoloživost roba i usluga bez nametanja dodatnih poreza i 78

b) obezbijede dodatna investiciona sredstva za finan- siranje novih projekata. Najveće i najefikasnije (tzv. "napredne") morske

luke u svijetu su i dalje javne luke (u javnom vlasništvu), ali samo nekolicinom njih upravlja javni sektor. 55

Dakle, dos- ljedno je sproveden osnovni korporativni princip odvajanja svojine od upravljanja. U nemoguć- nosti

osiguranja kontinuiranog razvoja i ostvarenja svojih ciljeva, morske luke su se okrenule privatnom sektoru kao partneru u oblasti finansiranja i 25

upravljanja. Modeli partnerstva (institucionalnog povezivanja) javnog i privatnog sektora na području lučkih djelatnosti imaju cilj da afirmišu dva bitna sadržaja, i to kako slijedi: — prvo, s aspekta javnog interesa treba da obezbijedi što bolje, brže i pouzdanije obav- ljanje svih lučkih djelatnosti, kako u dijelu povećanja efikasnosti i produktivnosti, tako u pogledu bolje organizacije, menadžmenta i sl. Ovaj model pretpostavlja da javna vlast zadrži

zemljište i osnovnu infrastrukturu, institucionalno **pomaže** privat- nom **partneru u realizaciji** 25
kapitalnih **ulaganja,** odgovorna **je za ekonomsku regulaciju i donošenje mjera lučke politike** i
za unapređenje drumske **i željezničke** povezanosti s **lukom, brine o zaštiti i unapređenju pomorskog**
dobra itd. i — drugo, s aspekta **privatnog interesa** treba da valorizuje **sve prednosti (motive** i
ciljeve) privatnog preduzetništva, **koji se ne mogu**

realizovati angažovanjem isključivo

javnog sektora. Privatni sektor pruža **javnom** sektoru **kadrovsku, operativnu, komercijalnu,** 55
organizacionu, finansijsku, **marketinšku i menadžersku podršku.** Institucionalni i

pravni okvir ne mogu per se riješiti složena pitanja ulaganja kapitala na pomorskom dobru, sticanja i restrukturiranje svojine, prenosivost koncesije, sticanje hipoteke i drugih stvarnih prava na području morskog dobra (luke). Savremeni trendovi na svjetskom pomorskom tržištu, predvođeni deregulacijom, liberalizacijom i globalizacijom su bitno uticali na promjenu filozofije poslovanja u morskim lukama, posebno u dijelu usvajanja novih modela finansiranja i organizovanja morskih luka uz pomoć privatnog partnera. Traganje za boljim upravljanjem u morskim lukama i boljim lučkim i logističkim performansama dovelo je do promjene uloge (u smislu porasta), tj. angažovanja privatnog sektora u lučkim operacijama. Zbog toga su pokrenuti talasi lučkih liberalizacija i privatizacija, koji su počeli dominirati krajem 1970-ih godina (Juhel, 2001; Parola and Musso, 2007). Najveći broj lučkih institucionalnih i upravljačkih okvira uspostavljen je i proširen zahvaljujući saradnji između javnih lučkih vlasti i privatnih terminalskih operatora, tj. na bazi lučkog javno-privatnog partnerstva. Dokazano je da lučko javno-privatno partnerstvo povećava operativne performanse morske luke i relativizuje oštru i stalnu konkurenciju susjednih kapaciteta (Van Niekerk, 2005), uz prepuštanje većine investicija (i posljedično: pune menadžerske i izvršne kontrole) stranim privatnim investitorima / operaterima (Svjetska banka, 2007). Kvalitet institucionalnog aranžmana zavisi od kvaliteta sprovedenih politika (makroekonomskih ili javnih, tržišnih, svojinskih, organizacionih, pravnih, ekoloških i drugih). To je način da se eliminiše i/ili izbjegne oportunističko ponašanje, koje narušava vrijednost društvenog kapitala.

4.5 PREDLOG KONCEPCIJE UZORNOG MODELA INSTITUCIONALNOG OKVIRA ZA CRNOGORSKU MORSKU LUKU BAR

Dosadašnje izlaganje teorijskih koncepata, kao i realna praktična situacija i uslovi poslovanja crnogorske morske luke Bar su značajno doprinijeli da se iskristališu i sagledaju osnovne institucionalne i druge komponente, koje su neophodne za stvaranje njene konzistentne razvojne strategije. Pri tome se imaju u vidu svi povoljni i nepovoljni razvojni uslovi koji čine savremeni poslovni položaj najveće crnogorske morske luke. Tu se misli na geografske, organizacione, infrastrukturne, institucionalne, tehnološke, informacione, menadžerske i logističke uslove koji postoje u ovom momentu. Sve urađene swot analize su jasno pokazale razvojne šanse i ograničenja, prednosti i nedostatke morske luke Bar. Nije ih potrebno ponavljati, iako one predstavljaju limitirajući okvir za izradu svakog predloga koncepcije uzornog institucionalnog modela. U svim tim modelima moraju figurisati neki elementarni razvojni uslovi, kao i uzorni modeli, bez kojih jednostavno nije moguće uspješno funkcinisanje morske luke Bar u budućnosti. Jedan od glavnih principa razmatrane koncepcije svakako je institucionalni pluralizam kao princip, koncept i strategija. Samim tim se opredjeljujemo za specifičan model privatno-

javnog part-nerstva, koji mora biti prilagođen konkretnim infrastrukturnim, geografskim i drugim uslovima, odnosno razvojnom nivou morske luke Bar, s jedne, i mogućnostima privlačenja stranih direktnih investicija nekog od globalnih logističkih operatera, s druge strane. Jasno je da u tom funkcionalnom i organizacionom modelu mora figurisati i treća strana, koja nije manje značajna od prethodnih. Tu se misli na bogato zaleđe morske luke Bar, sa svim neiskorišćenim mogućnostima koje ono ima, prvenstveno za formiranje šire slobodne ekonomske zone. Pored toga, tu se prvenstveno misli na mogućnosti formiranja i razvoja logističkih i distributivnih centara, koji bi obuhvatili mnogo šire područje nego što je to sama Luka Bar. U geografskom smislu, trebalo bi da bude jasno da se budući institucionalni model mora zasnivati na prirodnim uslovima (dubini i širini postojećeg gata), kao i na mogućnosti njegovog produbljivanja i izjednačavanja njegove dubine, kako bi mogao primati mnogo veće brodove nego što je to danas slučaj. To je interni aspekt geografskih karakteristika. Eksterni aspekt treba da obuhvati aktiviranje zaleđa i rekonstrukciju transportne mreže na mnogo širem regionalnom području.

191 Realizacija navedenih aspekata bi omogućila pretvaranje male morske luke Bar u značajnu morskou tranzitnu luku, koja bi vjerovatno mogla imati prekrcajne kapacitete koji su na nivou sadašnjih srednjih morskih luka. Na tom planu su svakako od velikog značaja ekološka ograničenja, koja se itekako moraju uvažavati. Luka Bar je osnovana 1906. i u toj organizacionoj formi je postojala sve do 1.4.2009, kada je Vlada RCG donijela odluku o restrukturiranju nekada jedinstvene morske luke. Proces restrukturiranja je završen 01.10.2009. kada su se formirale nekolike posebne firme, i to kako slijedi: — Kontejnerski terminal, — Generalni tereti A.D., — Luka Bar A.D. u čijem se 100% vlasništvu nalaze sljedeće tri firme, koje su osnovane kao D.O.O. o Obezbjedjenje i protiv požarna zaštita d.o.o. o Hotel Sidro d.o.o. i o Štivadorski poslovi d.o.o. U okviru Luka Bar A.D. su bili i „Pomorski Poslovi“ D.O.O. koji su 2010. prodati 100% kada je potpisan i ugovor o koncesiji sa kupcem, tj. 22.10.2010. Vlada RCG je potpisala ugovor sa „Consortium Ocean S.R.L. – Interlog“ D.O.O. Bar. „Interlog“ je zvanični 3rd party agent brodarka MAERSK za Crnu Goru. Inače, firma koja se danas u Crnoj Gori bavi pomorskim poslovima je „Ocean Montenegro d.o.o.“ i obavlja sljedeće poslove: pilotska služba, privezivanje / odvezivanje plovila, vuča, isporuka zaliha vode na brodove u luci Bar, transport brodarka na brodove u luci, vuča plovila i spašavanje. Očekuje se da će sve navedene pomorske poslove, tj. poslove pilotskog servisa u 2019. početi da rade jos dvije firme: „Bar Pilots“ d.o.o. i firma koju formira „Jadroagent Bar“. To će pozitivno uticati na sniženje cijena postojećeg servisa. 26.06.2012. Vlada Crne Gore je odlučila da privatizuje firmu Kontejnerski terminal, a sljedeće godine i firmu Generalni tereti A.D. Vlada Crne Gore je prodala 62,09% akcija turskoj firmi „Global Ports Holdings“, koja je osnovala firmu Port of Adria A.D. u Crnoj Gori. Radi se o koncesionom ugovoru na 30 godina i na monopolu od 10.godina za pretovar kontejnera u barskoj luci. 192 Od 2014. Port of Adria je zaoštrila cijenovnu politiku, tj. povećala cijene usluga pretovara i manipulacije, pa je nastala potreba formiranja novih logističkih firmi koje će raditi preko barske luke sa novim dobavljačima usluga skladištenja i pretovara. U tom smislu, komercijalnim poslovima pretovara počinju se baviti sljedeće firme: — „Delta Trading“ sa skladištem koje je u njenom 100% vlasništvu, a kupljeno je od Luke Bar A.D. i bavi se prije svega skladištenjem i pretovaram šćecera, najvećeg trgovca šćecera u Crnoj Gori. — „PGS Montenegro/Pacorini Italy“, koja je preuzela skladište „Montenegro Bonus“ na teritoriji Port of Adria i bavi se skladištenjem i pretovaram kafe /šćecera i ostale robe prije svega za svoje potrebe. U 2018. na teritoriji Luke Bar luke imamo sljedeće provajdere lučkih logističkih usluga, tj. osnovne nosioce logističkih aktivnosti: — „Luka Bar A.D.“, koja se bavi sljedećim poslovima: pretovar suvih rasutih tereta, pretovar žitarica, pretovar tečnih tereta, Ro-ro terminal, pretovar generalnih tereta i skladišta posebnih namjena (skladišta pod temperaturnim rezimom); — „Port of Adria A.D.“, koja se bavi sljedećim poslovima: pretovar kontejnera, prihvat kontejnerskih brodova, pretovar generalnih tereta, pretovar građe, prihvat kruzera i Ro-ro terminal; — „Delta Trading“ skladište, koja se bavi sljedećim poslovima: pretovar i skladištenje tereta u manipulaciji kontejner-skladište/kontejner-

kamion i obratno, — „PGS Montenegro skladište“ (skladiste „Montenegro Bonusa“), koja se bavi sljedećim poslovima: pretovar i skladištnje tereta u manipulaciji kontejner-skladište / kontejner-kamion i obratno. Za razliku od firmi „Port of Adria A.D.“ i „Luka Bar A.D.“, skladišta „Delta Trading“ i „PGS Montenegro“ nemaju mogućnost da vežu brodove i rade manipulacije sa brodovima. U postojećoj svojinskoj strukturi morske luke Bar figuriraju državni i privatni akcionari, tako da ona prema postojećem stanju, ipak, predstavlja jednu svojinski heterogenu organizaciju. To je vjerovatno dobar preduslov za neki budući institucionalni okvir javno-privatnog partnerstva, u koji će se najvećim dijelom uključiti neki poznati i globalni logistički operator, koji će uložiti svoj kapital, savremene metode menadžmenta i dr. S obzirom da je država većinski vlasnik sa 54% akcija, jasno je da postoje mnogi modaliteti za poslovno, finansijsko, vlasničko i u krajnjoj liniji institucionalno uključivanje stranih investitora (operatora) u postojeću svojinsku i poslovnu strukturu. Mogu se s pravom postavljati brojna pitanja tipa zašto je postojeća institucionalna struktura bila neefikasna. Mogu se tražiti (i naći) krivci u proteklim događajima u okruženju i samoj Crnoj Gori itd. Ali, u opštem smislu, pored nepovoljnih uticaja iz regiona i samih problema koje je tranzicija izazvala, jasno je da se odgovori na sva ta eventualno postavljena pitanja mogu i moraju naći u djelovanju oportunističkog ponašanja, kvazi-institucionalnog monizma i alternativnih institucija, kao što je to slučaj i sa mnogim drugim privrednim djelatnostima. To je vjerovatno neka realna cijena tranzicije, koja nije zaobišla ni druge države. Zbog toga se može postaviti da je njihovo eliminisanje uslov za bilo kakvu aktivnu i efikasnu poslovnu strategiju morske luke Bar. Takođe je jasno da buduće institucionalne reforme moraju obuhvatiti sve lučke aspekte: organizaciju, infrastrukturu, logistiku, kvalitet lučkih usluga, informacijski sistem, transportne tehnologije, obuku kadrova, umrežavanje sa stranim partnerima, bolje povezivanje sa zaleđem, razvoj saobraćajne infrastrukture, smještajno-skladišni kapaciteti, pravna regulativa, korporativno upravljanje, kontrolne funkcije i unapređenje odnosa sa transportnim kućama, špediterima i brodarima. Nije jednostavno obuhvatiti i razraditi uklapanje svih navedenih elemenata (institucionalnih, upravljačkih, organizacionih i drugih) u jedan konzistentni uzorni model, posebno ne model koji bi bio po volji svih stejkholdera morske Luke Bar. Međutim, realizacija takvog jednog modela, koji bi bio prihvatljiv za sve stejkholdere je svakako imperativ vremena. Zbog toga smo nastojali da sve navedene faktore obuhvatimo sa opštim kategorijama, kako bi mogli da ih modeliramo u jednoj indikativnoj ilustraciji (slika br. 4.6). Slika br. 4.6: Hipotetički model potrebnih institucionalnih i drugih promjena u Luci Bar Izvor: kreacija autora Na slici br. 4.6 se vide četiri osnovna institucionalna „nosioca“ budućih promjena, koji su raščlanjeni na detaljne promjene (odnosno na potrebna prilagođavanja). Realizacija nevedenog hipotetičkog modela će zavisiti od strategijskih potreba koje treba da definišu državni organi Crne Gore, kao i od aktivnosti menadžmenta Luke Bar i njene kadrovske osposobljenosti da se uključi u sve predložene tokove i prilagođavanja. ZAKLJUČAK U ovoj doktorskoj disertaciji je pravilno postavljen predmet istraživanja i svi ostali metodološki elementi koji proceduralno slijede. Naime, pravilno se pošlo od nesporne činjenice da je istorija razvoja ekonomske misli protekla u polarizovanim diskusijama i sukobljavanju pristalica dvije monističke ekonomske institucije - državnog regulisanja i tržišnog regulisanja. One se u krajnjem prelamaju preko jednog mnogo šireg društvenog odnosa između ekonomskih sloboda i državne prinude, čija je rezultanta tzv. institucionalno nasilje, koje je u disertaciji istraženo na izolovanom i hipotetičkom slučaju. U skladu s tim, ekonomisti su se uvijek svrstavali u dva apologetička tabora: diržistički i tržišno-liberalistički. Značaj navedenog problema je u tome što njegovo rješenje odlučujuće djeluje na formiranje funkcionalnog (ili disfunkcionalnog) institucionalnog okvira zvanične ekonomske politike u pojedinim državama. Posebno se to negativno reflektovalo u pojedinim državama Jugoistočne Evrope, koje su se odlučile za neoliberalnu ekonomsku politiku, koja se u praksi često ispoljavala sa prefiksom kvazi. Prednje je po logici stvari problemski predodredilo pitanje (i istraživanje) najbolje institucionalne. To pitanje nije sporno u razvijenim državama, koje su predložene kao uzorni modeli. Ali u razmatranim

državama Jugoistočne Evrope ono se pokazalo krajnje diskutabilnim i otvore- nim. Na to su uticali konkretni uslovi (naslijeđeni i postojeći), ali u jednakoj mjeri i opredjeljenja zvanične politike, koja su zanemarivala dokazani (u teoriji i praksi) primarni značaj institucio- nalnog pluralizma i njegove prednosti u odnosu na bilo koji oblik institucionalnog monizma. Navedeni kombinovani (sinergistički) institucionalni pristup se u većini država tranzicije dugo ignorisao, a pretpostavljao mu se institucionalno monistički pristup. To je dovelo do poražavajućih privrednih i društvenih rezultata. Zbog toga smo pokušali da prikažemo poznate teorijske odgovore i damo neke modifikovane i/ili nove, da bi odgovorili na istraživački izazov koji se odnosi na ob- jašnjenje uzroka nealternativnih (isključivih i apologetskih) monističkih institucionalnih shvata- nja, koja su u praksi često supstituisana kvazi-institucionalnim ponašanjem. Opšte i komparativne analize u ovoj disertaciji su još jednom pokazale da je blokiranje evolucija institucija (ili: realnih institucionalnih promjena) poguban proces po društveni i eko- nomski razvoj, jer se onemogućuje specifična selekcija i sinergija na bazi institucionalne konku- rencije tržišnog regulisanja i državnog regulisanja, kao i odgovarajućih tipova svojine i interesa. Upravo zbog toga se onemogućuje i realizacija optimalne kombinacije navedenih elemenata. 197 Na brojnim primjerima smo pokazali da deficit institucionalnog pluralizma kao dokazane razvojne i civilizacijske kategorije omogućuje institucionalno monističke improvizacije tipa neoli- beralizma, što dovodi do fijaska društvenih i ekonomskih institucionalnih struktura i odgovarajuće konkurencije, uz dominantan interesni uticaj nomenklatura vlasti na formiranje svojinskih odnosa. Sve te redukcije društvene i ekonomske stvarnosti dovode do manjeg ili većeg smanjivanja efikas- nosti privređivanja u dugom roku i stvaranja specifičnog kočionog mehanizma, u kojem kao glavni faktor uticaja istupa oportunističko ponašanje i njegov osnovni reprezent – alternativne institucije. Pored objašnjenja i istraživanja osnovne teorijske i praktične dileme, koja postoji u pogle- du odnosa između institucionalnog pluralizama i institucionalnog monizma, u radu je volens- nolens analizirana još jedna veoma izražena teorijska i praktična dilema, koja se odnosi na duali- zam između teorijske retorike (orkestrirane apologetike) o institucionalnom monizmu i njegove praktične vulgarizacije, tj. pretvaranja propagiranog institucionalnog monizma u njegove pseudo oblike. S tim u vezi je i dokazivanje ideološko-interesne pozadine navedenog problema. Koncipiranje disertacionog istraživanja u tri teorijsko- analitičke i empirijsko-analitičke ravni (navedene u uvodu) omogućilo je da se preko raznih komparativnih analiza i studija slučaja obrade svi predviđeni podnaslovi, koji se odnose na države tranzicije i izabrane morske luke, kako s kritičkih aspekata, tako i predlogom mjera za prevazilaženje postojećeg kriznog stanja i formira- nja konzistentnog pluralističkog institucionalnog ambijenta. Istraživanje u ovoj disertaciji je ubjedljivo pokazalo da najvažnije, najsloženije i najdisku- tabilnije pitanje tranzicije u postsocijalističkim državama predstavlja izbor i kombinovanje raznih oblika i mehanizama privrednog regulisanja. Pored toga, pokazalo je da su ekonomsko regulisanje i svojinsko regulisanje direktno i indirektno povezani sa pitanjima i načinima mnogo šireg društ- venog regulisanja, među kojima su politička, institucionalna, socijalna, moralna, kulturna i druga pitanja. Deficit institucionalnog pluralizma, koji je ispoljen u dugogodišnjem (skoro trodecenij- skom) trajanju tranzicije bio je uslovljen ne samo lokalnim faktorima uticaja, koji su u disertaciji detaljno razmotreni, nego i univerzalnim djelovanjem globalizacionih, geopolitičkih i geoeconom- skih strategijskih procesa. Sve to skupa je djelovalo sa izraženim fenomenom tzv. „nejednakog pri- svajanja“, što je dovelo i do slabljenja motivacionog mehanizma, čiji je značaj presudan za us- pješnost bilo koje reforme privrednog i društvenog sistema. Identifikovanje i analiza ključnih prob- lema tranzicije omogućila je diferenciranje njenih negativnih posljedica, koje sve skupa proizilaze i stalno proširuju poročni krug neefikasnosti institucionalnog poretka. Apostrofirano je da bi pri- mjena preporuka NET korisno poslužila za prevazilažene većine navedenih problema i razriješila mnoge teorijske i praktične nedoumice. Sprovedenjem konzistentne komparativne analize praktične primjene pluralističkog i mo- nističkog institucionalnog okvira identifikovali smo osnovne institucionalne karakteristike i insti- tucionalne faktore

razvoja u tranzicijskim državama Jugoistočne Evrope. Istražili smo većinu osnovnih teorijskih i praktičnih barijera, koje su presudno uticale na stvaranje nepovoljnih tranzicijskih uslova i razvojnih karakteristika u navedenim državama. Pored toga, istakli smo bitne institucionalne razlike posmatranih tranzicijskih država u odnosu na razvijene države, a posebno s aspekta primjene glavnih institucionalnih faktora ekonomskog razvoja, kao i institucionalnih nivoa razvijenosti institucionalnog pluralizma (u smislu mješovite privrede i mješovitog društva). Analiza je potvrdila pretpostavke pojedinih autora (kritičara kvazi-neoliberalizma) da nikad nije bio problem u kvalitetu teorijskog modela (konkretno: neoliberalizma), nego u njegovoj raznovrsnoj zloupotrebi i vulgarizaciji u praksi, tj. u svemu onome što smo obuhvatili i opisali pod pojmom „pseudo“ ili „kvazi“ (kvazi-institucionalizacija, kvazi-liberalizacija, kvazi-reforme, kvazi-neoliberalizam itd.). Zbog zakazivanja i zloupotrebe institucije državnog regulisanja u posmatranim državama tranzicije (kako god da ga neki nazivaju: centralizacijom, dirizmom, administrativnim upravljanjem i sl.) nijesu u značajnijoj mjeri ni sprovedene realne institucionalne promjene. Tu se misli se prvenstveno na privatizaciju, reforme administrativnih kapaciteta, korporativno upravljanje, smanjenje administrativnih barijera biznisu, poresku reformu, legalizaciju biznisa, reforme sudskog sistema, reforme ekoloških standarda itd. Jasno je da je došlo do ignorisanja institucionalnog pluralizma kao civilizacijske tekovine razvoja, s jedne, i djelovanja (da ne kažemo dominantnog) alternativnih institucija u većini država tranzicije, s druge strane. To je posljedično dovelo do disfunkcionalnosti u primjeni institucionalne ekonomske aparature. Kao razumni predlog za prevazilaženje kriznog stanja naveli smo imperativnost zamjene statičnog rentno orijentisanog tipa motivacije ekonomskih subjekata sa dinamičkim profitno orijentisanim tipom motivacije. Taj predlog ima čvrstu zasnovanost u praksi razvijenih privreda, u kojima se dobro uređeni tržišni poredak razvija preko jake, efikasne, izbalansirane i pouzdane države, koja je aktivno prisutna u svim domenima društva. To su pokazale tri studije slučaja koje su navedene u ovoj disertaciji. Selektovanjem i objašnjenjem ključnih problema tri glavne ekonomske institucije (državno regulisanje, tržišno regulisanje i svojinsko regulisanje) dokazano je da je brzina promjena u njima prevazilazila brzinu promjena u neformalnim institucijama. Posebno je bila izražena njihova nekompatibilnost u strategijskoj ravni sa zvaničnom neoliberalnom ekonomskom politikom kao vjerovatno ključnom razvojnom kočnicom, koja je iznjedrila dodatne kočnice alternativnog institucionalnog karaktera. U disertaciji su objašnjeni svi glavni uzroci anti-institucionalnog ponašanja, kako s teorijskog, tako i sa praktičnog aspekta. Institucionalni monizam se manifestovao paralelno sa slabljenjem zakonitosti, dobre sudske prakse, institucionalne kontrole, institucionalne konkurencije i vladavine prava. Dalje, pogoršana je efikasnost implicitnih društvenih ugovora, povećano je oportunističko ponašanje i došlo je do formiranja raznih oblika alternativnih (iz sjenke, kvazi-tržišnih) struktura. Sve je to onemogućilo efikasno funkcionisanje propagiranog tržišta i svojinskih reformi. S druge strane, omasovljeno je netržišno ponašanje i prisvajanje, što je diskreditovalo tranzicijske reforme u institucionalnom smislu. Onemogućeno je racionalno djelovanje ekonomskih subjekata i preraspodjela svojinskih prava po principu Coaseove teoreme. Ekonomska politika i ekonomsko ponašanje privrednih subjekata je bilo u suprotnosti sa preporukama NET. Povećani su transakcioni troškovi, asimetrične informacije i monopoli. Dominiralo je rentno-orijentisano ponašanje, koje je bilo praćeno sa izvlačenjem političke rente. Širilo se kvazi-preduzetništvo. Raznim netržišnim metodama i postupcima prelivan je značajan dio državne svojine u privatnu. Takođe su identifikovane, pobrojane i objašnjene osnovne posljedice primjene ekonomskog monizma neoliberalnog tipa. One su se ispoljavale u dva perioda: prvo, u periodu tzv. „transformacionog pada“ (izraz J. Kornaia) od 1991-1995. i drugo, u periodu tzv. „produžene tranzicije“ od 1995-2015. Privredna praksa u posmatranim državama tranzicije imala je u cjelokupnom tom periodu izrazito krizni karakter. Veliki ekonomski pad DBP, zaposlenosti i svih ekonomskih pokazatelja bio je praćen mnogim negativnim procesima, od kojih su najvažniji jačanje i koncentracija mnogih privilegija i bogaćenje rijetkih pojedinaca, socijalno

raslojavanje, siroma- šenje širokih slojeva stanovništva, kriminalizacija privrede i društva, jalova obećanja o boljem životu i visoki transakcioni troškovi. U trećem dijelu disertacije je urađeno empirijsko i hipotetičko istraživanje percepcije javnosti na bazi selektovanih uzoraka osoba s visokim obrazovanjem o postojanju institucionalnog nasilja kao kočionog faktora razvoja u pojedinim državama Jugoistočne Evrope (Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Srbiji). Uspješno je realizovana anketa i na bazi nje kvantitativna analiza uticaja pet nezavisnih promjenjivih (institucionalna nerazvijenost, redukcija ekonomskih sloboda, demokracije i individualizma, hegemonistički poredak vladanja, diktat "novih preduzetnika" i "novih elita" i dominacija povlašćenih izbora i interesna motivacija nomenklatura na vlasti) na zavisnu promjenjivu (postojanje institucionalnog nasilja u društvu). U skladu sa srednjim vrijednostima nezavisnih promjenjivih, zaključeno je da je interesna motivacija vladajućih nomenklatura imala najveći uticaj na institucionalno nasilje u Bosni i Hercegovini i u Srbiji. U slučaju Crne Gore, slabe institucije sistema imale su najveći uticaj na institucionalno nasilje. S druge strane, najslabiji uticaj na institucionalno nasilje imao je diktat „novih elita“ u slučaju Bosne i Hercegovine i Srbije, a smanjene slobode i demokratija u slučaju Crne Gore. U ponuđenom istraživanju je na bazi analiza sprovedenih među visoko obrazovanim dijelom populacije u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji predložen teorijski i metodološko-hipotetički okvir za kvantitativno modelovanje stepena institucionalnog nasilja, uzrokovanog institucionalnom nerazvijenošću, redukcijom sloboda i demokratije, hegemonijom, diktatom „novih elita“ i interesnom motivacijom vladajućih nomenklatura. Na bazi numeričkih analiza u Excelu i SPSS, utvrđeno je da je preovlađujući uticaj institucionalnog nasilja, u sve tri prethodno pomenute države, procijenjen kao srednji (3), sa manjim ili većim varijacijama. Takođe, uspostavljen je rang uticaja koje nezavisne promjenjive imaju na zavisnu, u slučaju svakog od analiziranih uzoraka iz tri posmatrane tranzicione ekonomije. Dodatno je utvrđen i nivo uticaja nezavisnih promjenjivih na zavisnu na nivou cjelokupnog uzorka, pri čemu je konstantovana generalna dominacija interesne motivacije vladajućih nomenklatura. Navedenom argumentacijom su potvrđene i polazna hipoteza, i četvrta pomoćna hipoteza iz uvodnog dijela. Takođe je zaključeno da su potrebna dalja i šira istraživanja, koja bi trebalo sprovesti u pravcu eventualnog uključivanja dodatnih nezavisnih promjenjivih, ili uspostavljanja drugačijih, složenijih vidova funkcionalne međuzavisnosti promjenjivih. Pored toga, smatramo da su se umjesto anketa mogli sprovesti i dubinski intervjui sa grupama ispitanika. Na taj način bi se utvrdili razlozi za njihovu opredijeljenost (ocjenu) za određenu lingvističku / kvantitativnu vrijednost stepena uticaja određenih društvenih poremećaja na destruktivnu pojavu institucionalnog nasilja. U četvrtom dijelu je konstatovano da se dominantna lučka regulacija i organizacija od strane javnog sektora nije pokazala kao dobro. Zbog toga se sve više ulazilo u aranžmane sa privatnim sektorom, što je postalo ključna inovacija u njihovoj institucionalnoj strukturi morskih luka. To je dovelo do velikih promjena u lučkoj infrastrukturi i suprastrukturi, a posebno u povećanju njihovih logističkih performansi. Došlo je do velikih promjena i u dijelu sistema pokazatelja lučkih performansi, i to zbog povećanja broja institucionalnih elemenata. Razni institucionalni investitori su postali značajni subjekti akcionarske svojine u lučkoj industriji. Oni su u sklopu opšteg trenda liberalizacije odigrali posljednjih decenija izuzetno pozitivnu ulogu u razvoju i transformaciji morskih luka. Naravno, pojavili su se i određeni problemi, koji su povezani sa različitom prirodom lučkih djelatnosti, njihovom veličinom, strukturom vlasništva, načinom finansiranja, funkcijom i geografskim karakteristikama. Strategija umrežavanja brodara i terminalskih operatera sa lučkim organima doprinijela je formulisanjem fleksibilnog i propulzivnog institucionalnog okruženja, koje je dovelo do unapređenja efikasnosti lučkog i logističkog poslovanja. Privatizacija u morskim lukama je imala brojne specifičnosti, koje su vezane za njena dva osnovna pravca realizacije (denacionalizaciju i liberalizaciju), ali i za tri bitne funkcije morskih luka (svojinska, regulatorna i operativna). Ti elementi čine osnovni institucionalni okvir i institucionalnu matricu, preko koje se definiše učesće i uticaj javnog i privatnog sektora u bilo kojem od pomenutih funkcionalnih

segmenata, kao i predlog četiri glavna institucionalna faktora: lučka uprava, svojina, upravljanje i rad, preko kojih vlada može organizovati i unapređivati svoju lučku industriju. U cilju definisanja što preciznijeg uzornog modela institucionalnog okvira u malim lukama država tranzicije (posebno jadranskim), napravili smo studije slučaja za poljsku luku Šćećin. Njeno razmatranje može pomoći da se uradi konkretni model za svaku drugu malu morsku luku, među njima i za crnogorsku Luku Bar. U toj studiji slučaja, kao što se i očekivalo, dominira institucionalni model privatno javnog partnerstva. Sve analize teorijskih pristupa i praktičnih manifestacija u izabranim studijama slučaja, kao i dobijeni rezultati u anketnom istraživanju potvrdili su valjanost postavljene osnovne hipoteze i četiri pomoćne hipoteze. Samim tim je verifikovana potreba značajnih društvenih i ekonomskih reformi, posebno u dijelu predloženih nezavisnih promjenjivih u hipotetičko-empirijskom istraživačkom modelu, koje bi trebalo da dovedu do smanjenja institucionalnog nasilja u navedenim državama, odnosno uticaja alternativnih institucija i svih ostalih elemenata koje taj pojam uključuje. LITERATURA Monografije

1. Aburdene, P. (2005), Megatrends 2010: The Rise of Conscious Capitalism, Hampton Roads Publishing Company, Charlottesville.

110

2.

Acemoglu, D. (2009), Introduction to Modern Economic Growth, Princeton University Press, Cambridge, MA. 3. Aoki, **M. (2001), Towards a**

1

Comparative Institutional Analysis, MIT Press, Cambridge. 4.

Balakrishnan, N., Render, B., Stair, R.M. (2007), Managerial Decision Modeling with Spreadsheets, Prentice-Hall Inc., New Jersey.

23

5. Balcerovic, L. (1995), Socialism, Capitalism, Transformation, Central European University Press, Budapest. 6. Becker, L. S. (1977), Property Rights: Philosophical Foundations, Cambridge University Press, Cambridge. 7.

Bertskas, D.P., Tsitsiklis, J. N. (2008), Introduction to probability, Athena Scientific, USA.

23

8.

Błaszcyk, B., Woodward, R. eds.(1999), Privatisation and Company Restructuring in Poland, Center for Social and Economic Research Reports (CASE).

10

9.

Boltanski, L., Thévenot, L. (1991), De la justification. Les économies de la graddeur, Gallimard, Paris.

12

10.

Brooks, M.R., Cullinane, K. eds. (2007), "Introduction", in Devolution, Port Governance and Port Performance. Amsterdam, the Netherlands: Elsevier, pp. 3–28.

80

11.

Buchanan, J. M. (1986), Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980s, New York University Press, New York.

74

12. Buchanan, J.

(2007), Economics from the Outside in: Better than Plowing and Beyond, A&M Press, College Station: Texas.

96

13.

Csaba, L. (1995), The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Shange, Edward Elgar.

77

14.

De Langen, P. W. &Heij, C. (2013), „Performance effects of the corporatisation of Port of Rotterdam Authority ”, IAME 2013 Conference, Marseille, France,

150

3-5 July, 1-30. 203 15. Delibašić, M. (2016a), Ograničena institucionalna racionalnost u kontekstu neoinstitucionalnih ekonomskih teorija i prakse država Jugoistone Evrope, Elit, Podgorica 16. Drašković V.

(1997), **Neoinstitucionalne ekonomske teorije - prava svojine, firme i društvenog izbora**, Beograd - Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo; 17. **Dražković, V. (2005), Svojina i privatizacija**, Kotor: Fakultet za pomorstvo; 18. **Dražković, V. i dr. (2010), Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija**, ELIT, Podgorica. 19. **Dražković,**

21

V. (2014), **Neoliberalna metafora**, Elit, Podgorica. 20.

Eggertsson, T. (1990), Economic Behavior and Institutions, Cambridge University Press, Cambridge. 21. **Egertson, T. (2005), Imperfect Institutions**. Opportunities and Limits of

124

Reform, University of Michigan Press. 22. **Eatwell, J. i dr.**

(1995), Transformation and Integration: Shaping the Future of Central and Eastern Europe, Institute for Public Policy Research, London.

19

23.

Elster, J., Offe, C., Preuss, U. K. (1998), Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea, Cambridge University Press, Cambridge.

71

24. **Fukuyama, F. (1995), Trust: The Social Virtues & The Creation of Prosperity**, The Free Press, New York. 25.

93

Furubotn, E. G., Richter, R. (2005), Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics (Economics, Cognition, and Society), University of Michigan Press.

60

26. **Giddens, A. (2009), Sociology**, Polity press, Main street, USA. 27.

Goss, R (1992), Port privatization: the public interest, Department of Maritime Studies and International Transport at the University of Wales college of Cardiff, UK.

34

28.

Haggard, S., Kaufman, R. R. (2005), The Political Economy of Democratic Transitions, Princeton University Press, Princeton. 104

29. Hodgson, G. M. (2015), Conceptualizing Kapitalism, University of Chicago. 30.

Jacobs, W. (2007), Political economy of port competition: institutional analyses of Southern California and Dubai, Academic Press Europe, Rot-terdam, 86

Nijmegen. 31. Jakšić, M. (2004), „Vizija, institucije, razvoj”, Ekonomski anali, Vol. 49, No. 163, 63- 70. 32.

Klein, N. (2007), The shock doctrine, Metropolitan Books, New York. 175

33.

Kolodko, G. (2000), From Shock to Therapy: The Political Economy of Post-socialist Transformation, Oxford University Press, Oxford. 34. **Kolodko, G.** 39

(2006), Institutions, policies and economic development, TIGER, Poland. 35.

Kornai, J. (1998), From Socialism to Capitalism: What is Meant by the 'Change of Social Market Foundation, London. Sys-tem' 39

36.

Madžar, Lj. (1995), Svojina i reforma, Ekonomski institut i Institut 40

za ekonomske studije, Bograd. 37.

Ménard, C., Shirley, M. (2005), Handbook of New Institutional Economics, Springer. 166

38.

Miller, M. ed. (2005), Worlds of Capitalism - Institutions, Governance and Economic Change in the Era of Globalization, New York.

43

39.

Neale, W. (1987), "Institutions", Journal of Economic Issues, Vol. 21, No 3, pp. 1177- 1206.

122

40.

Norgaard, O. (2000), Economic Institutions and Democratic Reform: A Comparative Analysis of Post-Communist Countries, Edward Elgar: Cheltenham.

84

41.

North, D. C. (1981), Structure and Change in Economic History, Norton, New York 42. **North, D. C. (1990), Institutions, institutional change and economic performance, Harvard University Press, Cambridge, MA.** 43. **North, D. (2005), Understanding the Process of Economic Change, Princeton University Press, Princeton and Oxford.** 44. **North, D.**

38

(2009), Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History, Cambridge University Press. 45. **North, D.**

99

(2010), Ponimanie processa ekonomičeskijh izmenenij, Izd. dom GU-VŠE, Mos- kva. 46.

North, D., Thomas R. (1973), The rise of the Western world: a new economic history, Cambridge University Press, Cambridge. 47. **North, D. C., Wallis, J. J., Weingast, B. R. (2012), Violence and Social Orders – A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History, The Syndicate of the Pres of the Cambridge University, Cambridge.**

19

48.

Ostrom, E. (2005), Understanding Institutional Diversity, Princeton University Press, Princeton, N.

69

Y. 49. Pietrzak, K. (2010), Railway transport in the service of Polish seaports (on the example of Szczecin and Świnoujście ports, World of Maritime Publications, Szczecin (na pol- jskom). 50. Polanyi, K. (1990), The Great Transformation, Beacon press. 51.

Scott, W. R. (1995), Institutions and organizations, Sage, Thousand Oaks, CA 52. **Solow, R., Spens, M.**

145

(2008), The Growth Report: Strategies for Sustainable Growth and Inclusive Development, Commission of Growth and Development, World Bank,

90

New York. 53.

Stevens, H., (1999), The institutional position of seaports: An international comparison, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, NL.

106

54. Suharev, O. (2007), Institucional'naja teorija i ekonomičeskaja politika, Ekonomika, Moskva (na ruskom). 55. Toffler, A.

(1990), Pownershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21th Century, New York.

64

56. **Toynbee, A. J. (1961), Study of History, Vol. 12, Oxford University Press.**

57. Vukotić, V.

(2005), Konstitucionalna ekonomija, Institut za stateške studije i prognoze, Podgorica.

174

58.

Williamson, O. E. (1985), The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting, The Free Press, New York.

85

Djelovi monografije 59. Abramczuk K. (2012), "Confidence in the institutions of the Polish state" in: Jarosz M. (ed.), Institutions: conflicts and dysfunctions, Oficyna Naukowa, ISP, Warsaw. 60.

Acemoglu, D., Johnson, S. Robinson, J. A. (2005), "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth" in P. Aghion and S. Durlauf (eds.), Handbook of Economic Growth, Amsterdam: North-Holland, pp. 385-472. 61. Csaba, L. (2007), Institutions and

58

growth: what is the nexus? In: Csaba, L., The New Political Economy of Emerging Europe. Akademiai/Kluwer,

94

Budapest. 62.

Chang, H. J., Evans, P. (2005), "The Role of Institutions in Economic Change", in: G. Dymski and S. Da Paula (eds), Reimagining Growth, London, Zed Press, pp. 99-129.

37

63.

Engerman, S., Sokoloff, K. (1997), "Factor Endowments, Institutions, and Differential Growth Paths among New World Economies" in S. Haber (ed.), How Latin America Fell Behind, Stanford: Stanford University Press, pp. 260-304.

73

64. Kornai, J. (1995),

Highway and Byways. Studies on Reform and Post-Communist Transition, Ch. 8. Postsocialist Transition: **An Overall Survey**, MIT Press, **Cambridge.**

119

65.

Kovač, B. (1991), "Privatizacija i preduzetništvo kao pravci reforme", u: Od nacionalizacije do privatizacije, red. B. Cerović, Beograd: Ekonomski fakultet i Ekonomski institut, ss. 300-311.

111

66.

Livet, P., Thévenot, L. (1994), "Les catégories de l'action collective", **in Orléan, A. ed.,** *Analise économique des conventions*, PUF, Paris. 129

67.

Madžar, Lj. (2005), "Institucionalne prepreke individualnih sloboda", u: **Pojedinac i dr-žava,** Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, ss. 21-52. 128

68.

De Monie, G. (1994), "Mision and role of Port Authorities", **Proceedings of the World Port Privatization Conference, London.** 34

69.

Nellis, J. (2008), "Leaps of Faith: Launching the Privatization Process in Transition" **in** Lieberman, **I. and Kopf, D. (ed.),** *Privatization in Transition Economies: The Ongoing Story,* Elsevier, pp. 81-136. 70. Nureev, R. **M.** 10

(2007), "Evoljucija institucional'noj teorii i ee struktura", u: *Institucionalna ekonomika*, red. A. Olejnik, INFRA-M, Moskva, ss. 26-75. 71. Rapacki, R. (2009), "Institutional reforms and the diversification of the paths of economic growth in transition countries in the years 1990-2005" in Rapacki R. (ed.), *Economic growth in transition countries. Convergence or divergence?*, PWE, Warsaw. 72.

Teveno, L. (2007), "Cennosti, koordinacija i racionalnost: ekonomika soglašenij ili epoha zbliženij ekonomičeskih, socialjnih i političeskih nauk", u: **Olejnik, A. red.,** *Institucionalna ekonomika Moskva: INFRA-M,* pp. 76-112 12

(na ruskom). 73.

Van der Horst, M. R., De Langen, P. W. (2006), „*Samenwerking in achterlandketens van zeehavens,* (in Dutch), *Proceedings Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk,* 22

pp. 23-24 November 2006, Amsterdam. 74.

Winiecki J. (2012), Transformacja postkomunistyczna. Studium przypadku zmian instytucjonalnych, Wyd. C.H.Beck, Warszawa. insty-

138

75.

Vukotić, V. (2004), „Politička ekonomija ekonomskih sloboda“, u: Ekonomske slobode i poslovno udruživanje, Miločer,

3

ss. 9-29. 76. Vukotić, V. (2005), "Individualizam, ekonomski poredak i država", u: Pojedinač i država, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, ss. 9-20. Časopisi i zbornici 77.

Acemoglu, D. et al. (2003), „Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth“, Journal of Monetary Economics, Vol. 50, pp.

50

49-123. 78. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. (2004), „Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth“, Working Paper 10481, NBER, Cambridge, MA, <http://www.nber.org/papers/w10481>,

72

pp. 385-472. 79. Acimovic, S. (2012), „Inconsistencies in the Creation of Regulatory Bodies as Important Economic Institutions in Transition Countries: Example of Serbia“, Montenegrin Journal of Economics, Vol. 8, No 2, Special Issue, pp. 295-308. 80.

Aidis, R., Estrin, S., Mickiewicz, T. (2008), “Institutions, Networks and Entrepreneurship Development in Russia: A Comparative Perspective”, Journal of Business Venturing, Vol. 23, No 6, pp. 656-672.

42

81.

Alchian, A., Demsetz, H. (1973), “The property rights paradigm”, Journal of Economic History, Vol. 33, No 1, pp. 16-27.

108

82.

Aoki, M. (2007), "Endogenizing Institutions and Institutional Changes", **Journal of Institutional Economics**, Vol. 3, No1, pp. 1-31.

160

83.

Aron, J. (2000), "Growth and Institutions: A Review of the Evidence", **The World Bank Research Observer**, Vol. 15, No1, pp. 99-135. 84. Arrow, K. **J. (1994),** „Methodological individualism and social knowledge“, American **Economic Review**, Vol.

103

84, No 2, pp. 4-15. 85.

Baird, A. (1995), "UK port privatization", **In Context, Proceedings of UK Port Privatization Conference, Scottish Transport Studies Group, 21 September, Edinburgh.** 86. **Baird, A. (1997),** "Port privatization: an analytical framework" **in Proceedings of International Association of Maritime Economist Conference, 22 -24 September, City University, London.**

45

87.

Baird, A. (2002), "Privatization trends at the world's top-100 container ports", **Maritime Policy and Management, Vol. 29, pp. 271-284.**

48

88.

Bessy, Ch., Favereau, O. (2003), "Institutions et économie des convention", **Cahiers d' économie politique**, No 44, pp. 119-164. 89. **Bessi, K., Favro, O. (2010),** "Ekonomika konvencij i institucionalizm: rezultati vzaimo- dejstvija", **Voprosi ekonomiki, No 9, ss. 26-40**

31

(na ruskom). 90.

Bole, V., Mramor, D. (2006), "Soft Landing in the ERM2: Lessons from Slovenia" **in Prasnikar, J. (eds.), Competitiveness, Social Responsibility and Economic Growth, New Science Publishers, Inc., New York,**

10

pp. 97-119. 91. Budak, J., Sumpor, M. (2009), „Nova institucionalna ekonomija i institucionalna kon- vergencija“, Ekonomski pregled, god. 60, br. 3-4, ss. 168-195. 92.

Cass, S. (1996), Port Privatization: Process, Players and Progress, Cargo Systems Re- port, **London.**

149

93.

Campos, N. F., Coricelli, F. (2002), “Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should”, **Journal of Economic Literature, Vol. 40, No 3, pp. 793- 836.** 94. Coase, **R.**

89

(1984), “The New Institutional Economics”, **Journal of Institutional and The- oretical Economics, Vol. 140,** No 1, **pp. 229-231.**

159

95. Cordes, Ch., Richerson, P., Mcelreath, R., Strimling, P. (2011), “How Does Opportun- istic Behavior Influence Firm Size? An Evolutionary Approach to Organizational Be- havior”, Journal of Institutional Economics, Vol. 7, No 1, pp. 1-21.

96.

Csaba, L. (1995), The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Shange, Edvard Elgar.

3

97.

Chang, Ha-Joon (2005),”Understanding the Relationship between Institutions and Eco- nomic Development: Some Key Theoretical Issues”, Paper presented at the UNU/ WIDER Jubilee Conference, Helsinki, 17–18 June.

54

98.

Chang, Ha-Joon (2011), „Institutions and Economic Development: Theory, Policy and History “,**Journal of Institutional Economics,Vol. 7, No. 4,pp.473-498.**

116

99.

Chlomoudis C.I. and Pallis A.A. (2002), "Trends in Investments in Port Infrastructure in the Mediterranean Countries: Convergence or Divergence to EU Policies?", **Spoudai Quarterly Economic Journal,**

148

Vol. 52, No. 1, pp. 65-82. 100.

Cullinane, K., Song, D-W. (2002), "Port privatization policy and practice", **Trans- port Reviews:A Transnational Transdisciplinary Journal, Vol. 22, No. 1,**

47

55-75. 101. Cullinan, K., Wang, T. F. (2006), „Port Governance in China“, *Research in Transportation Economics*, Vol. 17, pp. 331-346. 102. Čakardić, A. (2006), „Globalna neoliberalna demokracija u ‘minimalnoj’ državi“, *Fi- lozofska istraživanja* br. 104, god. 26, sv. 4, ss. 849-860. 103.

de Langen, P. W., Chouly, A. (2004),” Hinterland Access Regimes in Seaports”, *EJTIR,*

136

Vol. 4, No. 4, pp. 361-380 104.

Delibasic, M. (2014), „The Post-Socialist Transition Through the Prism of O. Williamson’s Insight“, **18**
Montenegrin Journal of Economics,Vol. 10, No. 1, pp.13-24. 105. **Delibasic, M. (2016),**
“Hypothetical Matrix for Institutional Modeling of the Basis for Economic Development in the Countries of Southeast Europe“, **Montenegrin Journal of Economics, Vol. 12, No. 2, pp. 147-159.**

106.

Denzau, A. T., North, D. C. (1994), “Shared mental Models: Ideologies and Institutions”,
Kyklos, Vol. 47, No 1, pp. 3-31.

118

107.

Drašković, M. (2007), „Suština i značaj teorije dogovora“, **Montenegrin Journal of Economics Vol**
3, No 6,

5

213–221. 108.

Drašković, M. (2009), „Priority of the Anti-Crisis Economic Policy Bases on Innovative-Institutional Changes“, **Montenegrin Journal of Economics** No 10, **Vol 5**, pp. **47- 52**; 109. **Drašković, M. (2009a)**, 12

„Globalna finansijska kriza i neoliberalna dogma“, *Economics / Ekonomija* (Zagreb) br. 1, god. 16, ss. 127-148. 110. Drašković, M. (2010), „Savremeni trendovi u razvoju morskih luka“, *Montenegrin Journal of Economics* Vol 5, No 12, 89-114. 111. Drašković, M., Radovic, D. (2012), „The Economy of Conventions' Originality and Similarities With Neoinstitutionalism“,

Montenegrin Journal of Economics, Vol. 8, No 1, pp. 207 -222. 112. **Drašković, V. (1999)**, „Problemi i deformacije tranzicije“, **Ekonomika misao**, br. **3- 4**, ss. **221-** 233. 113. **Drašković, V.** 5

(2000), „Sprovođenje institucionalnih promjena u Crnoj Gori“, *Economist* Vol. 32, br. 4, ss. 121-127. 114. Drašković, V. (2001), „Institucionalizacija i kvazi-institucionalizacija u SRJ“, *Zbornik radova "Tržišna reforma privrede"*, *Ekonomist* br 3, Vol. 35, 71–78. 115. Drašković, V. (2002), „Model masovne vaučerske privatizacije s aspekta prakse i neoinstitucionalne teorije prava svojine“, *Ekonomika preduzetništva* br. 2, ss. 107-109. 116. Drašković, V. (2002a), „Barjeri na puti stvaranja rinočnih institutov v Jugoslavii“, *Mirovaja ekonomika i međunarodne otnošenija* No6, ss. 88-93. 117.

Drašković, V. (2003), „Značaj institucionalizacije i njena ograničenja u periodu post-socijalističke tranzicije“, **Ekonomika misao br. 1-2**, ss. **143-151**. 118. **Drašković, V.** 12

(2004), „Kočioni faktori i zablude crnogorske institucionalizacije“, *CANU knjiga 67*, *Tranzicioni procesi – dometi, ograničenja i perspektive*, ss. 233-248. 119. Drašković, V., (2005), „Individualizam i instituti“,

Montenegrin Journal of Economics Vol 1, No 2, pp. 57 -70. 120. **Drašković, V. (2005a)** „Prioritet ekonomskih instituta u odnosu na ekonomske slobode i njihova komplementarnost“, **Ekonomski anali br. 165**, ss. **213-223**. 121. **Drašković, V. (2007)**, „Imitacije postsocijalističke institucionalizacije“, *Montenegrin Journal of Economics* No 4, ss. **49-** 69. 122. **Drašković, V.** 12

(2007a),

**"Kritika odnosa ekonomske politike i institucionalizacije u Crnoj Gori, Economics-Ekonomija, br.1 ,
god. 15,**

17

ss. 83-99. 123.

**Drašković, V. (2010), „The Real Institutionalization as a Condition of the Efficient Economic Politics
and Economic Development of the See States”, Facing the Futute of South East Europe, Zagreb:
Croatian Institute of Finance and Accounting,**

17

pp. 197-222. 124. Drašković, V. (2010a), „Neoliberalni mitovi globalizacije i pseudo-tržišne tranzicij-
ske privrede”,

Montenegrin Journal of Economics, Vol. 6, No 11, ss. 11-18. 125. Drašković, V.

31

(2011), "The Institutional Pluralism as a Condition of the Economic Development", Zhurnal Economicheskoy Teorii No
4,pp. 7-17. 126.

**Drašković, V. (2011a), „The Real Institutionalization as a Condition of the Efficient Economic
Politics and Economic Development”, Montenegrin Journal of Economics No 1, Vol 7, pp. 5-20.**

32

127.

**Draskovic, V., Draskovic, M. (2009), „Priority of the Anti-Crisis Economic Policy Bases on
Innovative-Institutional Changes”, Montenegrin Journal of Economics No 10, Vol 5, pp. 47-
52.**

12

128.

**Draskovic, V., Draskovic, M. (2012), „The Evolution of Institutional Monism in the Countries of
Post-socialist Transition (Identification of the Crisis Cause)", Bjuleten' Miždunarodnogo
Nobelivs'kogo ekonomičnogo forumu, Dnepropetrovsk (Ukraine), No 1 (5),Tom 1, ss. 69-79.**

15

129.

Draskovic, V., Draskovic, M. (2012a), „Institutional Nihilism of the Post-Socialist Transition“, **Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 2, Special Issue, pp. 191- 206.**

49

130. Draskovic, V., Draskovic, M., (2013), „Kritika metodološkog individualizma“, *Eko- nomija / Economics*, god. 19, br. 2, ss. 273-298. 131.

Drašković, M., Radovic, D. (2012), „The Economy of Conventions' Originality and Similarities With Neoinstitutionalism“, **Montenegrin Journal of Economics, Vol. 8, No 1, pp. 207-222 (ISSN 1800-5845).** 132. **Draskovic, M.,**

15

Bauk, S., Delibasic, M. (2016), “Testing the Level and Factors of Institutional Rationality in Montenegro, Serbia and Bosnia and Herzegovina“, *Economics and Sociology, Vol. 9, No. 2, pp.22-40.*

15

133.

Draskovic, V., Popov, E., Peleckis, K. (2017), “Modelling of Institutional Changes in Transition Countries - the Gap Between the Theory and Practice“, **Montenegrin Journal of Economics, Vol. 13, No. 1, pp.125-140.**

105

134. Dziechciarz, M. (2017), “Hinterland transport services of the Ports of Szczecin and Świnoujście – a comparative analysis“, *Scientific Journals of the Maritime University of Szczecin*, Vol. 51, No. 123, pp. 66-70 (na poljskom). 135.

Franc, P., Van der Horst, M.R. (2008), “Analyzing hinterland service integration by

22

shipping lines and terminal operators in the Hamburg-Le Havre range“, *Proceedings Annual Conference of the Association of American Geographers*, 15-19 April 2008, Boston, USA. 136.

Frankel, E. G. (1986), **Port Planning and Development, John Wiley & Sons, New York.** 137. **Frolov, D.**

142

(2008), „Metodologiĉeskij institucionalizm: novij vzgljad na evoljuciju ekonomičeskoj nauki“, Voprosi ekonomiki, No 11, ss. 90-101. 138. Golubović, Z. (2004), „Elementi kritike neoliberalnog modela tranzicije“, Sociološki pregled, Vol. 38, No 1-2, ss. 5-21. 139. Golubović, N. i dr. (2011), „Od 'starog' do 'novog' ekonomsko-teorijskog imperi- jalizma“, Ekonomske teme, Vol. 19, No 2, ss. 137-151. 140. Grgurević, N. (2016),

Institucionalni faktori ekonomskog razvoja s osvrtom na države Jugoistoĉne Evrope i napredne morske luke, doktorska disertacija, Fakultet za

117

pomorstvo, Kotor. 141.

Grgurevic, N., Draskovic, M., Delibasic, M. (2015), „Institutional Factors of Economic Development with in SEE6“, **Actual Problems of Economics, No. 9 (171), pp. 74-81.**

15

142.

Greif, A., Laitin, D.D. (2004), „A Theory of Endogenous Institutional Change“, **American Political Science Review, Vol. 98, No 4, pp. 633-652.**

92

143.

Groenewegen, J.P.M, De Jong, M. (2008), „Assessing the potential of new

22

institu- tional economics to explain institutional change: the case of road management liberali- zation in the Nordic countries“, Journal of Institutional Economics, Vol. 4, No. 1, pp. 51–71. 144. Halebić, J. (2009), "Ekonomske institucije: nacionalni i globalni efekti", Ekonomija/ Economics 16 (2), 627-642. 145.

Hill, R.P, Rapp, J.M., Capella, M.L. (2015), „Consumption Restriction in a Total Control Institution: Participatory Action Research in a Maximum Security Prison“, Jour- nal **of Public Policy & Marketing, Vol. 34, No 2, pp.156-172.**

76

146.

Hodgson, G. M. (1998), „Institutions and the Viability of Macroeconomics: Some Perspectives on the transformation Process in Post-Communist Economies“, **Journal of Institutional Innovation,**

1

Development and Transition No 2,

pp. 5-18. 147. Hodgson, G.

M. (2001), "Frontiers of Institutional Economics", **New Political Economy, Vol. 6, No 2,** 168
pp. 245-253.

148.

Hodgson, G. M. (2003), "The Hidden Persuaders: Institutions and Individuals in Economic Theory", **Cambridge Journal of Economics, Vol. 27,** No 2, pp. 159 - 175. 149. **Hodgson, G. M. (2006),** „Institutions, Recessions and Recovery in the Transitional Economies“, **Journal of Economic Issues, Vol. 15, No. 4, pp. 875-**

894. 150.

Hodgson, G. M. (2006a), "What Are Institutions?", **Journal of Economic Issues, Vol. 15, No 1,** pp. 1-25 151. **Hodgson, G. M. (2007),** "Institutions and Individuals: Interaction and Evolution", **Organization Studies, Vol. 28, No. 1,** pp. 95-116.

152. Inšakov, O., Frolov, D. (2010), „Evoljucionna ja perspektiva ekonomičeskoga institucionalizma“, Voprosi ekonomiki No 9. 153.

Joskow, P. L. (2002), „Transaction Cost Economics, Antitrust Rules, and Remedies“, The **Journal of Law, Economics, and Organization, Vol. 18,** Issue 1, pp. 95-116.

154. Jovicic, R. (2012), „Global Financial Crisis: Role of International Institutional Framework, and Lessons for Transitional Countries“,

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 3, Special Issue, pp. 20

65-74. 155.

Juhel, M. H. (2001), „Globalisation, Privatisation and Restructuring of Ports“, *International Journal of Maritime Economics*, Vol. 3, No. 2, pp. 139-174.

47

156. Kamola-Cieslik, M. (2002), “The Polish Maritime Sector under Transition”, *Maritime Policy and Management*, Vol. 29, No. 1, pp. 17-43. 157.

Kirdina, S. (2012), „From Marxian School of Economic Thoughts To Systemic Paradigm in Economic Studies: Institutional Matrices Theory“, *Montenegrin Journal of Economics*, Vol. 8, No 2, Special Issue, pp. 53-

135

72. 158. Kolodko, G. (1998), „Ekonomski liberalizam postaje gotovo irelevantan“, *Ekonomika*, br. 11–12, ss. 296–298. 159. Kolodko, G.

(2005), „Transition to a Market. Why Gradualism Works and Radicalism Fails?“, *Montenegrin Journal of Economics* Vol. 1, No 2, pp. 19-

170

26. 160. Kolodko, G. (2010), „Neoliberalizam i mirovoj ekonomičeskij krizis“, *Voprosi ekonomiki*, No 3, ss. 56-64. 161.

Kornai, J. (1980), “Hard and Soft Budget Constraints”, *Acta Oeconomica*, Vol. 25, No. 3-4, 231-245. 162. **Kornai, J.**

10

(2006), “Velika transformacija Centralno-Istočne Evrope: uspon i pad”.

Montenegrin Journal of Economics, Vol. 2, No 4, ss. 11-38.

169

163.

Kulić, S. (2000), “Konceptija neoliberalizma, edukacija i egzistencija“, *Ekonomski pregled*, Vol. 51, No 9-10, pp. 867-894.

32

164. Kunneke,

R. W. (2008), "Institutional reform and technological practice: the case of electricity", *Industrial and Corporate Change*, Vol. 17, No. 2, pp. 233–265.

127

165. Kušić, S. (2008), „Institucionalni i evolucijski aspekti privatizacije u Srednjoj i Istočnoj Evropi“, *Ekonomski pregled*, Vol. 58, No 1-2, ss. 91-105. 166.

Lafaye, C., Thévenot, L. (1993), "Une justification écologique? Conflits dans l'aménagement de la nature", *Révue Française de Sociologie*, Vol. 34, No 4.

132

167. Leković, V. (2008), "Institutional Changes in Function of Competitiveness Improvement",

Facta Universitatis, Series: Economics and Organization Vol. 5, No 2, pp. 105– 114.

143

168. Leković, V. (2012), "Neoliberal Marginalization of the Social Component in Transition Countries",

Montenegrin Journal of Economics, Vol. 8, No 3, Special Issue, pp.

20

55-64. 169. Lieberman, I. W. (1995), "Masovna privatizacija u Centralnoj i Istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom savezu: komparativna analiza", *Ekonomika* br. 11-12. 170.

Lipton, D., Sachs, J. (1990), "Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland", *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 2, pp. 293 -341.

120

171. Madžar, Lj.

(1998), "Putevi i bespuća privatizacije u Jugoslaviji", u: *Privatizacija, finansijsko tržište i finansijske institucije" sa savjetovanja ekonomista Jugoslavije, Ekonomski anali, tematski broj,*

13

ss. 11-88. 172. Madžar, Lj. (2000), "Alternative institucionalnog prilagođavanja i strategija ekonomske politike", *Ekonomski anali*, br. 3–4, ss. 215–41. 173. Madžar, Lj. (2003), "Enigme liberalizacije", *Prizma*, oktobar, ss. 36–43. 174. Madžar, Lj. (2012), "Quandaries of Privatization in a Market Adverse Environment – Major Inconsistencies in the Transition Strategy", *Montenegrin Journal of Economics* Vol. 8, No 2, pp. 99-114. 175.

Marcouiller, D., Young, L. (1995), „The Black hole of graft: the predatory state and the informal economy“, **American Economic Review, No. 3, pp. 630-646.**

19

176. McKinsey, M. (1991), "Anti-Individualism and Privileged Access", *Analysis*, Vol. 51, No. 1, pp. -16. 177. Ménard, C., Shirley, M. (2000), "Contractual Choice and Performance the Case of Water Supply in France", *Revue d'économie industrielle*, pp. 385-404. 178. Mencinger, J. (2005), „The Slovenian Transition Model“, *Montenegrin*

Journal of Economics Vol. 1, No 2, pp. 27-36.

81

179.

Mencinger, J. (2006), "Privatization in Slovenia", **Slovenian Law Review, Vol. 3, No. 1-2,**

10

pp. 65-81. 180. Mesarić, M. (2006), "Dugoročna neodrživost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma", *Ekonomski pregled*, No 9-10, ss. 603-630. 181.

Mesarić, M. (2011), „Neoliberalizam vs. planiranje kao institut društveno-ekonomskog razvitka“, **Montenegrin Journal of Economics, Vol. 7, No 2, ss. 5-20.**

32

182. Mitchell, W. C. (1988). "Virginia, Rochester, and Bloomington: Twenty-Five Years of Public Choice and Political Science". *Public Choice*, Vol. 56, No. 2, pp. 101–119. 183. Murrell, P., Grajzl, P. (2009), "Fostering civil society to build institutions", *Economics of Transition* Vol. 17 (1), 1-41. 184.

Narayanan, V. K., Fahey, L. (2005), "The relevance of the institutional underpinnings of porter's five forces framework to emerging economies: An epistemological analysis", **Journal of Management Studies, Vol. 42, No1, pp. 207-223.**

115

185.

Nellis, J. (2008), "Leaps of Faith: Launching the Privatization Process in Transition." **In** Lieberman, **I. and Kopf, D. (ed.), Privatization in Transition Economies: The Ongoing Story,** Elsevier, **81-136.**

10

186.

North, D. C. (1984), "Transaction cost, institutions, and economic history", **Journal of Institutional and Theoretical Economics, Vol. 140, No 1, pp. 7-17.** 187. **North, D. C. (1987),** „Institutions, transaction cost and economic growth“, **Economic Inquiry** ,**Vol. 25, No 3, pp. 418–432.**
188. **North, D. C.** (1991), "Institutions", Journal of **Economic**

18

Perspectives, Vol. 5, No 1, pp. 97-112. 189. **North, D. C. (1993),**

147

„Instituti i ekonomičeskij rost: istoričeskoe vvedenie“, Thesis, Tom 1, Vip. 2, ss. 69-91. 190. Nort, D. (1994), „Economic Performanse Through Time“, American Economic Re- view, Vol. 84, No 3. 191. North, D. (2003), "The Role of Institutions in Economic Development," ECE Dis- cussion Papers Series 2003_2, UNECE. 192.

North, D. C., Wallis, J. J., Webb, S. B., Weingast, B. R. (2007), "Limited access orders in the developing world :a new approach to the problems of development", **Policy Research Working Paper Series, 4359, The World Bank.**

68

193. Osipov, Y. (2012), „Neo-Dirigism vs Neoliberalism - Current State“,

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 3, Special Issue, pp.

20

75-78. 194.

Ostrom, E. (2007), "Challenges and Growth: The Development of the Interdiscipli- nary Field of Institutional Analysis", **Journal of Institutional Economics,Vol. 3,** No3, **pp. 239-264.**

158

195.

Pallant, J. F. (2011), SPSS Survival Manual: A Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS.
Australia: Allen & Unwin.

18

196. Park, N. K. et al. (2004), Port Management Information System Towards Privati- zation,

[http:// web.itu.edu.tr/~keceli/advancedportmanagement/ IAME2005_Nam%20Kyu%20PARK_Full%20paper.pdf](http://web.itu.edu.tr/~keceli/advancedportmanagement/IAME2005_Nam%20Kyu%20PARK_Full%20paper.pdf)

130

197. Pejović, S. (2001), "Privatni kapital najbolji kapital", Ekonomist magazin, br. 55, ss. 14-16. 198. Pejović, S. (2002), "Poslije socijalizma – gdje leži nada za individualne slobode?", Crnogorski ekonomski časopis, br. 1, ss. 9-21. 199. Polterovič, V. M. (2001), "Transplantacija ekonomičeskikh institutov", Ekonomičes- kaja nauka sovremennoj Rosii, No. 3, ss. 11-22. 200. Polterovich, V. (2012), "Proektirovanie reform: kak iskat' promežutočnie instituti?",

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 2, Special Issue, pp. 25-44.

131

201. Popov, E.

(2012), "Transactions & Institutions", **Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 2,** Special Issue, pp. **115-** 124. 202. **Popov, E.V.,**

133

Ersh, E.V. (2016), "Institutions for Decreasing of Employee Opportu- nism", Montenegrin Journal of Economics, Vol. 12, No. 2, pp. 131-146. 203. Prascevic, A. (2012), "Institutional Underdevelopments as the Obstacle to the Eco- nomic Growth: Rent Seeking Society in Serbia",

Montenegrin Journal of Economics, Vol. 8, No 2, Special Issue, pp.

17

319-334. 204.

Prašnikar, J., Svejnar, J. (1988), "Economic Behavior of Yugoslav Enterprises", Ad- vances **in the** **10**
Economic Analysis of Participatory and Labor Managed Firms, No. 3,

pp. 237-311. 205.

Prašnikar, J., Cok, M., Orazem, T. (1996), "Macroeconomic Stabilization and Real Sector Development in Slovenia", **Working Papers, No. 10, Faculty of Economics Ljubljana,** Ljubljana. 206.
Prašnikar, J., Gregorič A.

10

(2002), "The Influence of Workers' Participation on the Power of Management in Transitional Countries. The Case of Slovenia", **Annals of Public and Cooperative Economics, Vol. 73, No. 2, pp. 269-297.** 207. Prašnikar, **J.**, 126

Domadenik, P., Koman, M. (2016), "The Puzzle of State Ownership in Slovenia", **Montenegrin Journal of Economics, Vol. 12, No. 1,** 139

pp. 37-63. 208. Prokopijević, M. (2004), "Ekonomске slobode i ekonomski rast", u: Ekonomске slobode i poslovno udruživanje, Miločer, ss.83-100. 209. Radigin, A., Sidirov, I.

(2000),,,Rossiyskaya korporativnaya ekonomika: sto let odinochestva?", Voprosy ekonomiki, No. 5, ss. **45-61** 210. Radigin, **A., Entov, R.** 98

(2008), "V poiskah ekonomičeskikh karakteristik ekonomičeskogo rasta"; Voprosi ekonomiki, No. 6, ss. 4-27. 211. Radovic, D. (2012), „State Regulation as Institutional Presumption of Maritime Development in the World”, Montenegrin Journal of Economics, Vol. 8, No. 8, pp. 141- 152. 212. Radovic, D. (2012a), "Institutional Economic Theory as a Role Model of Economy of Conventions", Scientific Journal Economics of Development, Kharkiv National University of economics Ukraine. Vol. 62, No 2, pp. 33-39. 213. Radović, D., Stjepčević, J. (2012), "Značaj ekonomije konvencija za ekonomsku politiku i ekonomski razvoj", Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije, Zbornik sa XI Naučnog skupa, Ekonomski fakultet u Kragujevcu, ss. 61- 72 (ISBN 978-86-6091-028-0). 214. Radovic, D., Bauk, S., Draskovic, M., Delibasic, M. (2017), "Institutional Violence in the Countries of Southeast Europe", Transformations in Business & Economics, Vol. 17, No. 2(44), pp. 170-179. 215.

Roca, B., Draskovic, V. (2010), „Savremene ekonomske dileme, fakti i paradoksi“, **Montenegrin Journal of Economics,** Vol. 6, No. **12,** 17

ss. 29-42. 216. Rodrik, D. i dr.. (2004), „Institution Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development“,

Journal of Economic Growth, Vol. 9, No 2, pp. 131-165. 31

217.

Chavance, B. (2008), "Formal and informal institutional change: the experience of postsocialist transformation", **The European Journal of Comparative Economics, Vol. 5, No. 1, pp. 57-71.**
218. Shleifer, A. **i**

107

dr.

(2004), "Do Institutions Cause Growth?" **in Journal of Economic Growth, Vol. 9, No 3, pp. 271-303.**

51

219. Sekrl, Dž. (2007), „Čto takoe institut“, Voprosi ekonomiki, No 8, ss. 4-27. 220.

Seo, M., Creed, D. (2002), "Institutional contradictions, praxis, and institutional change: A dialectical perspective", **Academy of Management Review, No 27, pp. 222-**

151

248. 221. Sicular, T. (1993), "Public Finance and China's Economic Reforms", Papers in Political Economy, Vol. 39.. 222. Siemonsma, P. C. et al. (2012), "", 223.

Stiglitz, J. (1998), "Distinguished Lecture on Economics in Government. The Private Uses of Public Interests: Incentives and Institutions", **Journal of Economic Perspectives Vol. 12. No 2, pp. 3-22.**

125

224. Stojanov, D. (2012), "Transition of Bosnia&Herzegovina Economy: An Example of Economics Barbarism", Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 1, pp. 187-196. 225. Stojanov, D. (2012a), "Gradualism and Radicalism in Economics: Reality Versus Ideology or History Versus Illusion",

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 3, Special Issue, pp.

20

7-18. 226.

Sukharev, O. S. (2011), "Elementary Model of Institutional Change and Economic Welfare", **Montenegrin Journal of Economics, Vol. 7, No. 2, pp. 55-64.** 227. **Sukharev, O. S. (2012),** "The Neoinstitutional Contracts Theory: New Perspectives", **Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 1, pp.**

53

87-118. 228.

Svejnar, J. (2002), 'Transition Economies: Performance and Challenges', The Journal of Economic Perspectives, Vol. 16, No 1, pp. 3-28. 229. Švarc, J.

82

(2006), "Institucionalne pretpostavke tranzicije u gospodarstvo znanja: karika koja nedostaje", Društvena istraživanja, br. 3 (83), ss. 319-344. 230. Tambovcev, V. (2010), „Vozniknovenie institutov: metodologo-individualističeskij podhod“ Voprosi ekonomiki No 11. 231. Taranenko, I. (2012), "Marketing Innovations at the Function of Institutional Development: a Case of Resource Constraints",

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 3, Special Issue, pp.

20

105-118. 232.

Tsai, K. S. (2006), "Adaptive informal institutions and endogenous institutional change in China", World Politics, Vol. 59, pp. 116-141.

75

233.

Teveno, L. (1997), "Množestvennost sposobov koordinaciji: ravnovesie i racionalnost v složnom mire", Voprosi ekonomiki, No 10, ss. 69-84.

12

234. Tsekouras, Y. (2009), "Market Functionality and Institutional Reform", "South-Eastern Europe Journal of Economics" No 2, pp. 143-160. 235.

Van der Horst, M.R., Van der Lugt, L.M. (2014), „An Institutional Analysis of Coordination in Liberalized Port-related Railway Chains: An Application to the Port of Rotterdam“, Transport Reviews, Vol. 34, No. 1, pp. 68-85

79

236. Višnevskij, V., Dement'ev, V. (2010), „Innovacii, instituti i evoljucija“, Voprosi ekonomiki No. 9. 237.

Wang, J.J., Ng, A.K- Y., Oliver, D. (2004), "Port governance in China: a review of policies in an era of internationalizing port management practices", Transport Policy, Vol. 11, pp. 237-250.

121

238.

Williamson, O. E. (1995), "The institutions and governance of economic development and reform", **Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1994, pp.**

101

171-197, Washington: World Bank. 239. **Williamson, O. E. (2000),** „The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead”, **Journal of Economic Literature, Vol. 38, No 3.**

52

240. **Williamson, O. (2008),** „Outsourcing: Transaction Cost Economics and Supply Chain Management”, **Journal of Supply Chain Management, Vol. 44, No. 2,**

pp. 5-16. 241. **Woo, S-H, Pettit, S. J., Kwak, D-W, Beresford, A. K. C. (2011), "Seaport research:**

97

A structured literature review on methodological issues since the 1980s," Transportation Research Part A: Policy and Practice, Elsevier, Vol. 45, No. 7, 667-685, pp. 667-685. 242.

Wu, S., Li, K. X., Shi, W., Yang, Z. (2016), "Influence of local government on port investment: implications of China's decentralized port governance system", **Maritime Policy & Management,**

140

Vol. 43, No. 7, pp. 777-797. 243.

Yang, D., Chin, A. T. H., Chen, S. (2014), "Impact of politics, economic events and port policies on the evolution of maritime traffic in Chinese ports", **Maritime Policy & Management, Vol. 41, No. 4, pp. 346-366.**

88

244. Zadoia, A., Pilipenko, A. (2012), „The Interaction Market and Government Co-Ordination”,

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No. 3, Special Issue, pp.

20

47-54. 245. Zdravkovic, D., Radukic, S. (2012), "Institutional Framework for Sustainable Development in Serbia",

Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 3, Special Issue, pp.

20

246. Zheng, S., Negenborn, R. R. (2018), "Design of port regulation mechanisms for multi-layer governance: A Shanghai case study",

Maritime Economics & Logistics, Vol. 20, No. 1, pp. 89-111.

176

247. Yernkyan, B. A. (2000), „Chelovek institutsional'nyy, ili evolyutsiya kontseptsii homo economicus”, Instituttsional'naya ekonomika, No. 1, ss. 28–44. 248. Yernkyan B. A. (2005), „Postsotsialisticheskaya privatizatsiya i korporativnoye upravleniye v svete teoremy Kouza”, Voprosy ekonomiki, No. 7, ss.121-135. 249. Yernkyan B. A. (2006), „Instituttsional'naya real'nost' sotsial'no-ekonomicheskikh sistem i kontseptsiya institutsional'nogo cheloveka”, Evolyutsionnaya teoriya, innovatsii i ekonomicheskiye izmeneniya, IE RAN, Moskva. 250. Yernkyan, B. A. (2008), „Instituttsional'naya modernizatsiya v svete postroyeniya v Rossii spravedlivogo obshchestva”, Vestnik universiteta GUU, No. 23(2), ss. 82-93. 251. Yernkyan, B. A. (2008a), „Normy i pravila: struktura institutsional'nykh otnosheniy i svyaz' s ekonomicheskoy naukoj”, Ekonomicheskaya nauka sovremennoy Rossii, No. 13(1), ss. 106-107. 252.

Yernkyan, B.H. (2008b), "Governance choice for the knowledge creation and sharing",
Montenegrin Journal of Economics, Vol. 4, No. 8,

157

53-59. 253.

Yernkyan, B. H. (2012), "Institutional Economics at the Crossroads: A View From Russia
",**Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 1, pp.27-**

123

46. 254.

Yernkyan, B. H. (2012a), „Pluralistic Institutional Solutions of the Problem of Externalities”,
Montenegrin Journal of Economics Vol. 8, No 2, Special Issue,

134

pp. 73-86. 255. **Yernkyan, B., Gassner, L., Kara, A. (2017), "Culture, Institutions, and Economic
Performance", Montenegrin Journal of Economics,**

83

Vol. 13, No. 2, pp.71-80. 256.

Qiu, M. (2008), "Coastal port reform in China", *Maritime Policy & Management*, Vol. 35, No. 2, pp. 175-191. 141

257.

Xiao, Y., Ng, A.K.Y. Yang, H. Fu. x. (2012), "An Analysis of the Dynamics of 91

Ownership, Capacity Investments and Pricing Structure of Ports", *Transport Reviews*, Vol. 32, No. 5, pp. 629-652. Ostale publikacije 258. Ahrens, J., Junemann, P. (2006), *Transitional Institutions, Institutional Complementarities and Economic Performance in China: A 'Varieties of Capitalism' Approach*, International University Schlo, Oestrich-Winkel Germany, [http://www.ordnung-spolitiches-portal.com/Diskurse/Diskurse_2010-11.pdf](http://www.ordnung-spolitisches-portal.com/Diskurse/Diskurse_2010-11.pdf) 259.

European Bank for Reconstruction and Development (2011), *Transition Report* 2011, EBRD, London. 177

260.

EU Commission (1997), *Green Paper on Sea Ports and Maritime Infrastructure*. 34

261. Galbraith, J. K. (1990), „Le capitalisme oui, mais lequel?“, *L'Expansion*, 19. avril/2mai. 262.

Gregorič, A. (2003), *Corporate Governance in Slovenia: An International Perspective*, PhD Dissertation, University of Ljubljana, Ljubljana. 10

263.

Kaufmann, D., Kraay, A. Mastruzzi, M. (2009), "Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2008", *World Bank Policy Research, Working Paper No. 4978*, World Bank, Washington, DC. 87

264. Krugman, P. (2009), "How Did Economists Get it So Wrong?" *New York Times Magazine*, Sept 6th. 265. *Shipping Statistics and Market Review* (2016), Vol. 60, No. 12, ISL, Bremen. 266. UNCTAD (1993), *Strategic planning for port authorities*. United Nation

Conference on Trade and Development, Geneva. 267. **UNCTAD (1998), Guidelines for Port Authorities and Governments on the privatization of port facilities,**

48

Antwerpen. 268. UNCTAD (2016), Port Management Series -

Linking Performance Indicators to Strategic Objectives, Vol. 4, **New York and Geneva.**

178

269.

Van der Horst, M. (2016), Coordination in hinterland chains: An institutional analysis of port-related transport,

22

Delft University of Technology, Rotterdam. 270.

World Bank (2002), World development report: Building institutions for markets, World Bank, Washington. 271. **World Bank**

112

(2007), Port Reform Toolkit. The World Bank, Washington Internet izvori 272. Acemoglu, D., Jehnsen, S., Robinson, J.

(2004), Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth, NBER working paper No.

10481, <http://papers.nber.org/papers/w10481> 273. Earle, J. S., Rose, R. (1998), "Ownership Transformation, Economic

Behavior, and Political Attitudes in Russia", available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5206> 274. Helmke G., Levitsky,

S. (2003), "Informal institutions and comparative politics: a research agenda", Working Paper 307, Kellogg Institute

<http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/307.pdf> (preuzeto: 12.09.2012) 275. Liu, Q.

(2006), "Governance in China: Current Practices, Effects, and Institutional Determinants", SESifo Economic Studies, pp. 1-

39, <http://www.econ.hku.hk/~qliu/publication/cgchina.pdf> (preuzeto 05.03.2012) 276. Maitland, E., Nicholas, S., Boyse,

G. (2009), "The Economics of Governance: Transaction Cost Economics and New Institutional Economics", pp. 1-25

<http://www.newcastle.edu.au/Resources/Faculties/Faculty%20of%20Business%20and%20Law/Events/Symposium/maitland-nicholas-boyce-paper.pdf> (preuzeto: 14. 09.2012) 277. Martijn R. van der Horst & Larissa M. van

der Lugt (2014) An Institutional Analysis of Coordination in Liberalized Port-related Railway Chains: An Application to

the Port of Rotterdam, Transport Reviews: A Transnational Transdisciplinary Journal, 34:1, 68- 85, DOI:

10.1080/01441647.2013.874379 To link to this article: <http://dx.doi.org/10.1080/01441647.2013.874379> (preuzeto

01.11.2017) 278. Nee, V. (2003), New Institutionalism, Economic and Sociological, Princeton University Press,

Princeton, http://www.economyandsociety.org/publications/wp4_nee_03.pdf, preuzeto 11.05.2012) 279. Peng, M. W.

(2003), "Institutional transitions and strategic choices", Academy of Management Review, No 28, pp. 275-296. 280.

Rodrik, D., Subramanian, A., Trebbi, F. (2002), "Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and

5 3 2 3 3 2 3 3 3 2 5 2 4 3 2 2 5 2 5 3 2 2 3 2 4 2 3 3 5 2 4 3 3 3 4 3 4 3 3 3 4 3 4 3 4 4 5 3 4 3 4 4 4 3 4 3 4 3 5 4 5 3 4 3
 4 4 5 4 4 3 5 4 5 4 4 4 4 4 5 4 4 4 5 3 4 3 3 5 3 3 4 3 3 5 3 3 4 3 3 4 5 2 3 3 3 3 2 3 3 3 4 3 2 3 3 3 3 4 2 3 3 3 3
 4 3 4 3 3 4 5 3 3 3 3 4 5 3 3 3 3 4 5 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 4 3 3 3 4 3 4 3 3 3 3 2 3 3 3 4 2 3 3 4 4 2 3 3 4 5 5 2 3 3 4 4
 4 2 3 3 4 4 5 3 4 4 4 3 4 3 4 3 3 4 2 3 3 3 3 2 3 3 3 3 4 3 4 3 3 3 3 4 3 3 3 3 3 5 4 4 4 5 3 4 4 4 4 5 3 5 4 4 4 4 3 4 4 5 5
 4 2 4 4 4 4 5 2 3 3 5 4 5 2 3 3 4 4 4 2 3 3 4 4 5 2 3 3 4 4 5 2 3 3 4 4 4 3 4 4 4 4 5 4 5 4 3 3 4 3 4 3 3 3 4 3 4 3 3 3 4 3 4 3 3 3

4 Prilog br. 3: Rezultati anketa sprovedenih u Bosni i Hercegovini, decembra 2017. godine NP institucionalno nasilje ZP1 institucionalna nerazvijenost ZP2 redukcija ekonomskih sloboda, demokratije, individualizma ZP4 hegemonistički diktat "novih preduzetnika" i "novih elita" ZP3 poredak i vladanje ZP5 dominacija povlašćenih izbora i interesne motivacije

nomenklatura na vlasti 4 5 4 4 3 5 3 5 3 5 3 5 2 4 3 5 4 5 4 5 4 5 3 4 2 5 4 5 3 5 3 4 5 4 3 5 4 4 4 3 4 3 4 4 5 4 4 4 5 4 5 2
 5 3 3 3 4 3 5 3 5 4 5 4 5 3 5 3 5 2 3 4 4 3 5 3 5 3 4 2 5 2 4 5 5 4 5 4 4 5 5 2 5 4 3 4 4 4 4 2 3 3 4 3 5 4 4 3 5 4 5 4 3 3 5 4
 5 3 3 4 5 3 4 3 3 5 5 3 4 4 4 2 5 2 5 4 4 3 4 3 5 3 4 2 5 2 5 2 4 4 5 2 5 2 5 4 5 2 4 4 5 4 4 3 5 2 3 5 4 4 5 4 4 5 5 2 5 3 5 3 4 4
 4 4 5 5 2 4 3 4 5 2 5 3 4 3 5 3 4 4 4 3 4 4 2 3 3 5 2 5 3 5 3 4 4 5 3 5 3 4 2 5 4 5 2 4 3 4 3 5 2 5 4 4 4 3 4 2 5 5 4 4
 4 3 5 5 5 3 4 2 4 5 4 3 5 3 4 4 4 3 4 4 5 4 3 5 2 4 4 5 3 5 2 5 3 5 5 2 4 2 4 4 4 2 4 4 5 2 5 3 5 3 5 4 5 2 4 3 4 4 2
 4 3 4 5 4 4 4 4 5 4 5 2 5 3 5 5 2 5 4 4 4 3 5 2 3 5 4 2 4 2 4 4 5 2 5 3 2 4 5 3 5 4 5 5 2 5 2 5 5 5 2 4 3 4 4 4 3 5 4 5 4 4 3
 4 4 5 3 3 2 5 2 5 4 5 3 4 4 4 5 2 3 2 3 4 5 2 4 4 4 5 4 2 4 2 4 5 3 5 3 3 5 5 2 5 4 4 4 5 2 5 2 4 5 3 5 3 4 5 4 4 4 3 5 4 2
 3 2 3 5 5 2 4 4 4 4 2 5 2 4 3 4 2 5 2 4 4 4 3 5 3 5 5 3 5 3 5 4 5 2 4 3 5 4 4 3 4 4 4 4 3 3 2 5 4 5 3 4 3 4 3 5 2 3 3 5 4 3 2
 3 2 5 4 5 2 4 3 4 5 5 2 4 3 3 5 5 4 4 2 4 4 4 3 5 3 5 5 3 5 4 5 5 2 5 3 5 5 4 3 5 3 4 4 4 2 4 3 4 3 5 3 4 3 3 4 4 3 5 3 4 4 4 2
 5 4 4 4 4 2 5 2 4 5 5 2 5 2 4 3 4 3 4 3 4 2 3 3 5 2 4 2 5 3 5 3 5 2 4 4 4 2 4 3 4 5 5 2 4 3 5 4 5 2 3 3 3 4 5 2 3 2 3 3 4 2 3 2 3 4
 4 3 3 2 3 4 5 2 3 2 3 3 3 4 3 4 3 4 2 2 2 3 3 4 3 3 2 4 3 4 3 3 2 4 3 4 2 3 2 4 4 4 2 3 2 4 5 5 2 3 2 4 3 4 2 4 3 3 3 4 2 3 3 4 3
 4 2 4 3 5 4 5 2 4 3 5 4 5 3 4 3 5 4 5 2 3 3 4 5 5 3 3 3 4 4 5 2 3 3 4 4 5 2 3 3 5 4 5 3 3 2 4 4 5 2 3 2 4 3 4 3 3 2 4 3 4 3 3 2 3 3
 3 2 3 2 3 4 3 2 3 2 3 3 4 2 3 2 3 4 4 3 4 3 4 4 5 3 4 3 4 3 5 3 3 3 4 3 5 4 4 3 5 4 5 3 3 3 4 4 4 4 3 4 3 4 2 3 3 4 3 4 3 3 3 3 3
 4 4 4 4 5 4 4 3 3 3 4 4 4 3 3 2 3 4 5 3 4 3 4 3 4 3 4 4 2 3 2 4 4 5 2 3 2 3 4 5 3 3 2 3 4 4 2 3 2 3 4 5 Prilog br. 4.

Rezultati višestruke linearne regresije, dobijeni nad uzorcima iz Crne Gore Prognoza Greška Apsolutna greška Kvadrat greške Apsolutni % greške 2.845 0.155 0.155 0.024 5.16% 3.064 -0.064 0.064 0.004 2.15% 2.944 1.056 1.056 1.115 26.40% 2.941 -0.941 0.941 0.885 47.04% 3.191 -1.191 1.191 1.418 59.55% 2.807 1.193 1.193 1.422 29.82% 2.868 0.132 0.132 0.018 4.41% 2.897 1.103 1.103 1.217 27.58% 2.936 0.064 0.064 0.004 2.12% 3.183 0.817 0.817 0.667 20.42% 2.853 -0.853 0.853 0.727 42.64% 2.915 0.085 0.085 0.007 2.85% 3.077 0.923 0.923 0.853 23.08% 2.953 -0.953 0.953 0.907 47.63% 2.770 -0.770 0.770 0.593 38.51% 2.892 0.108 0.108 0.012 3.59% 3.183 0.817 0.817 0.667 20.42% 2.772 0.228 0.228 0.052 7.60% 2.944 1.056 1.056 1.115 26.40% 3.199 0.801 0.801 0.642 20.03% 2.853 0.147 0.147 0.022 4.90% 2.950 -0.950 0.950 0.903 47.50% 2.742 -0.742 0.742 0.551 37.12% 2.685 -0.685 0.685 0.470 34.27% 2.822 0.178 0.178 0.032 5.94% 3.025 -1.025 1.025 1.051 51.25% 3.210 -0.210 0.210 0.044 7.01% 3.048 -0.048 0.048 0.002 1.61% 2.873 1.127 1.127 1.270 28.17% 3.108 -1.108 1.108 1.229 55.42% 2.936 -0.936 0.936 0.877 46.81% 2.705 -0.705 0.705 0.498 35.27% 2.634 0.366 0.366 0.134 12.21% 2.689 -0.689 0.689 0.475 34.46% 2.925 0.075 0.075 0.006 2.51% 3.023 -0.023 0.023 0.001 0.78% 2.797 -0.797 0.797 0.635 39.83% 2.944 0.056 0.056 0.003 1.87% 3.191 -0.191 0.191 0.036 6.37% 2.932 0.068 0.068 0.005 2.25% 2.614 0.386 0.386 0.149 12.85% 2.956 -0.956 0.956 0.913 47.78% 3.027 -0.027 0.027 0.001 0.91% 2.956 -0.956 0.956 0.913 47.78% 2.832 0.168 0.168 0.028 5.60% 2.975 0.025 0.025 0.001 0.84% 3.047 -0.047 0.047 0.002 1.56% 3.072 -1.072 1.072 1.149 53.60% 3.015 -0.015 0.015 0.000 0.50% 2.910 1.090 1.090 1.188 27.25% 2.800 0.200 0.200 0.040 6.68% 2.717 0.283 0.283 0.080 9.43% 2.770 1.230 1.230 1.512 30.74% 3.016 0.984 0.984 0.969 24.61% 3.037 -0.037 0.037 0.001 1.22% 2.769 -0.769 0.769 0.591 38.44% 2.941 0.059 0.059 0.003 1.97% 2.925 0.075 0.075 0.006 2.51% 2.603 -0.603 0.603 0.363 30.14% 2.932 -0.932 0.932 0.869 46.62% 2.941 -0.941

0.941 0.885 47.04% 3.035 -0.035 0.035 0.001 1.17% 2.972 0.028 0.028 0.001 0.94% 3.100 -0.100 0.100 0.010 3.33%
2.900 1.100 1.100 1.210 27.50% 2.864 1.136 1.136 1.289 28.39% 3.081 0.919 0.919 0.845 22.99% 3.027 -0.027 0.027
0.001 0.91% 2.892 0.108 0.108 0.012 3.59% 2.925 -0.925 0.925 0.855 46.23% 2.685 0.315 0.315 0.099 10.49% 2.864
1.136 1.136 1.289 28.39% 2.821 0.179 0.179 0.032 5.98% 2.892 -0.892 0.892 0.796 44.62% 2.926 0.074 0.074 0.005
2.46% 2.932 0.068 0.068 0.005 2.25% 2.622 -0.622 0.622 0.387 31.10% 2.689 0.311 0.311 0.097 10.36% 2.809 1.191
1.191 1.419 29.78% 2.900 0.100 0.100 0.010 3.33% 2.957 -0.957 0.957 0.916 47.86% 2.853 0.147 0.147 0.022 4.90%
2.807 0.193 0.193 0.037 6.42% 2.942 0.058 0.058 0.003 1.92% 2.769 -0.769 0.769 0.591 38.44% 2.822 0.178 0.178
0.032 5.94% 3.037 -1.037 1.037 1.075 51.83% 2.820 -0.820 0.820 0.673 41.02% 2.816 0.184 0.184 0.034 6.14% 2.705
0.295 0.295 0.087 9.82% 2.872 -0.872 0.872 0.761 43.61% 2.622 0.378 0.378 0.143 12.60% 2.872 0.128 0.128 0.016
4.26% 2.645 -0.645 0.645 0.416 0.323 2.900 -0.900 0.900 0.810 0.450 2.709 -0.709 0.709 0.502 0.354 2.892 0.108 0.108
0.012 0.036 2.797 1.203 1.203 1.448 0.301 2.913 0.087 0.087 0.008 0.029 2.869 0.131 0.131 0.017 0.044 2.925 0.075
0.075 0.006 0.025 2.925 0.075 0.075 0.006 0.025 2.850 1.150 1.150 1.323 0.288 2.834 0.166 0.166 0.028 0.055 2.853
0.147 0.147 0.022 0.049 2.944 0.056 0.056 0.003 0.019 2.850 0.150 0.150 0.023 0.050 2.834 -0.834 0.834 0.695 0.417
2.834 1.166 1.166 1.361 0.292 3.069 -0.069 0.069 0.005 0.023 3.069 0.931 0.931 0.867 0.233 2.790 0.210 0.210 0.044
0.070 2.853 0.147 0.147 0.022 0.049 2.916 0.084 0.084 0.007 0.028 2.688 0.312 0.312 0.097 0.104 2.916 0.084 0.084
0.007 0.028 2.916 0.084 0.084 0.007 0.028 2.841 0.159 0.159 0.025 0.053 2.778 0.222 0.222 0.049 0.074 2.989 0.011
0.011 0.000 0.004 2.841 0.159 0.159 0.025 0.053 2.872 0.128 0.128 0.016 0.043 2.872 -0.872 0.872 0.761 0.436 2.872
0.128 0.128 0.016 0.043 2.935 0.065 0.065 0.004 0.022 3.053 0.947 0.947 0.897 0.237 3.006 0.994 0.994 0.989 0.249
2.916 -0.916 0.916 0.839 0.458 2.916 0.084 0.084 0.007 0.028 2.916 0.084 0.084 0.007 0.028 2.851 0.149 0.149 0.022
0.050 2.897 0.103 0.103 0.011 0.034 2.841 0.159 0.159 0.025 0.053 2.861 0.139 0.139 0.019 0.046 2.705 0.295 0.295
0.087 0.098 2.766 1.234 1.234 1.522 0.308 2.797 0.203 0.203 0.041 0.068 2.853 0.147 0.147 0.022 0.049 2.932 -0.932
0.932 0.869 0.466 2.932 -0.932 0.932 0.869 0.466 2.940 -0.940 0.940 0.884 0.470 2.716 -0.716 0.716 0.513 0.358 2.793
-0.793 0.793 0.628 0.396 2.853 0.147 0.147 0.022 0.049 2.916 0.084 0.084 0.007 0.028 2.916 0.084 0.084 0.007 0.028
2.916 0.084 0.084 0.007 0.028 3.053 -0.053 0.053 0.003 0.018 3.007 -0.007 0.007 0.000 0.002 2.841 0.159 0.159 0.025
0.053 Prosjek 0.475 0.400 0.183 MAD MSE MAPE SE 0.645 multiple-r 0.193 r-squared 0.037 Regresiona linija: Presjek
2.477 Odstupanja -0.019 0.156 0.091 -0.012 -0.063 Prilog br. 5: Rezultati višestruke linearne regresije, dobijeni nad
uzorkom iz Srbije u MS Excel module Solver-u: Forecast Error Absolute error Squared error Absolute % error 2.964 -0.964
0.964 0.929 48.21% 3.050 -0.050 0.050 0.003 1.67% 3.030 -1.030 1.030 1.062 51.52% 3.080 -0.080 0.080 0.006 2.67%
3.050 -0.050 0.050 0.003 1.67% 2.770 1.230 1.230 1.512 30.74% 3.153 1.847 1.847 3.411 36.94% 3.306 0.694 0.694
0.482 17.36% 3.198 0.802 0.802 0.643 20.05% 3.215 -0.215 0.215 0.046 7.16% 3.071 1.929 1.929 3.721 38.58% 2.791
0.209 0.209 0.044 6.95% 3.071 -0.071 0.071 0.005 2.37% 3.032 -1.032 1.032 1.066 51.61% 2.833 0.167 0.167 0.028
5.58% 2.791 1.209 1.209 1.461 30.22% 2.800 2.200 2.200 4.838 43.99% 2.959 0.041 0.041 0.002 1.36% 2.961 0.039
0.039 0.001 1.29% 3.020 0.980 0.980 0.960 24.50% 3.179 -0.179 0.179 0.032 5.96% 2.912 0.088 0.088 0.008 2.93%
2.983 0.017 0.017 0.000 0.56% 3.265 0.735 0.735 0.540 18.38% 3.101 1.899 1.899 3.606 37.98% 2.998 2.002 2.002
4.007 40.04% 3.071 0.929 0.929 0.863 23.22% 3.383 0.617 0.617 0.381 15.43% 3.136 -1.136 1.136 1.291 56.80% 3.106
-1.106 1.106 1.223 55.30% 2.979 1.021 1.021 1.042 25.52% 3.052 0.948 0.948 0.898 23.70% 2.980 1.020 1.020 1.040
25.49% 2.929 0.071 0.071 0.005 2.36% 2.856 -0.856 0.856 0.733 42.82% 2.893 -0.893 0.893 0.798 44.66% 3.153 -0.153
0.153 0.023 5.10% 2.847 0.153 0.153 0.023 5.09% 3.153 -0.153 0.153 0.023 5.10% 2.998 1.002 1.002 1.004 25.05%
3.637 0.363 0.363 0.132 9.09% 3.181 0.819 0.819 0.671 20.48% 2.983 0.017 0.017 0.000 0.56% 3.319 -0.319 0.319
0.102 10.62% 3.351 -0.351 0.351 0.123 11.69% 3.319 0.681 0.681 0.464 17.03% 3.050 -0.050 0.050 0.003 1.67% 3.392

-0.392 0.392 0.153 13.05% 3.039 -0.039 0.039 0.002 1.30% 3.280 -0.280 0.280 0.078 9.33% 3.306 -0.306 0.306 0.093
10.19% 3.162 0.838 0.838 0.702 20.95% 2.714 0.286 0.286 0.082 9.52% 3.121 0.879 0.879 0.773 21.98% 2.953 0.047
0.047 0.002 1.57% 3.153 0.847 0.847 0.717 21.17% 3.181 -0.181 0.181 0.033 6.03% 2.901 1.099 1.099 1.208 27.47%
2.931 1.069 1.069 1.142 26.72% 2.800 1.200 1.200 1.439 29.99% 3.067 -0.067 0.067 0.005 2.24% 3.106 -1.106 1.106
1.223 55.30% 3.207 -1.207 1.207 1.457 60.35% 3.392 -0.392 0.392 0.153 13.05% 2.770 -0.770 0.770 0.593 38.52% 3.233
0.767 0.767 0.589 19.18% 2.841 -0.841 0.841 0.708 42.06% 3.013 -0.013 0.013 0.000 0.44% 3.263 -1.263 1.263 1.595
63.14% 3.407 -0.407 0.407 0.165 13.56% 3.551 -0.551 0.551 0.303 18.35% 3.020 -0.020 0.020 0.000 0.67% 2.800 0.200
0.200 0.040 6.65% 3.157 -1.157 1.157 1.339 57.85% 2.931 -0.931 0.931 0.867 46.56% 3.039 -0.039 0.039 0.002 1.30%
3.121 -1.121 1.121 1.257 56.05% 3.192 -1.192 1.192 1.421 59.60% 3.392 0.608 0.608 0.370 15.21% 2.867 1.133 1.133
1.283 28.31% 3.039 -0.039 0.039 0.002 1.30% 3.319 0.681 0.681 0.464 17.03% 3.138 -1.138 1.138 1.295 56.90% 2.816
-0.816 0.816 0.665 40.78% 3.194 -0.194 0.194 0.038 6.46% 3.239 -0.239 0.239 0.057 7.97% 3.039 -0.039 0.039 0.002
1.30% 3.207 0.793 0.793 0.629 19.83% 2.821 0.179 0.179 0.032 5.95% 3.045 0.955 0.955 0.911 23.87% 3.086 -0.086
0.086 0.007 2.87% 3.263 0.737 0.737 0.543 18.43% 3.056 -0.056 0.056 0.003 1.87% 2.927 1.073 1.073 1.151 0.268
3.125 0.875 0.875 0.766 0.219 3.020 -0.020 0.020 0.000 0.007 3.280 -0.280 0.280 0.078 0.093 3.207 -0.207 0.207 0.043
0.069 3.233 -0.233 0.233 0.054 0.078 3.153 -1.153 1.153 1.330 0.577 3.015 -0.015 0.015 0.000 0.005 3.015 -0.015
0.015 0.000 0.005 3.066 -0.066 0.066 0.004 0.022 2.980 0.020 0.020 0.000 0.007 3.260 -0.260 0.260 0.068 0.087 3.333
0.667 0.667 0.445 0.167 3.292 0.708 0.708 0.501 0.177 3.012 0.988 0.988 0.975 0.247 3.098 0.902 0.902 0.813 0.225
2.757 0.243 0.243 0.059 0.081 2.757 0.243 0.243 0.059 0.081 2.757 0.243 0.243 0.059 0.081 3.122 -0.122 0.122 0.015
0.041 2.985 -0.985 0.985 0.970 0.493 2.791 -0.791 0.791 0.626 0.396 3.071 -1.071 1.071 1.147 0.536 3.071 -1.071
1.071 1.147 0.536 3.122 -0.122 0.122 0.015 0.041 2.963 0.037 0.037 0.001 0.012 2.963 0.037 0.037 0.001 0.012 2.985
0.015 0.015 0.000 0.005 2.985 0.015 0.015 0.000 0.005 3.230 -0.230 0.230 0.053 0.077 3.144 -0.144 0.144 0.021 0.048
3.071 -1.071 1.071 1.147 0.536 2.821 -0.821 0.821 0.675 0.411 2.714 -0.714 0.714 0.509 0.357 2.821 -0.821 0.821
0.675 0.411 2.907 -0.907 0.907 0.823 0.454 3.047 -0.047 0.047 0.002 0.016 3.230 -0.230 0.230 0.053 0.077 2.985
-0.985 0.985 0.970 0.493 3.071 -1.071 1.071 1.147 0.536 3.144 -0.144 0.144 0.021 0.048 3.144 -0.144 0.144 0.021
0.048 3.098 -0.098 0.098 0.010 0.033 2.940 0.060 0.060 0.004 0.020 3.012 -0.012 0.012 0.000 0.004 2.604 0.396 0.396
0.157 0.132 2.940 -0.940 0.940 0.883 0.470 2.852 -0.852 0.852 0.725 0.426 2.821 -0.821 0.821 0.675 0.411 2.907
-0.907 0.907 0.823 0.454 2.907 -0.907 0.907 0.823 0.454 2.821 -0.821 0.821 0.675 0.411 2.940 0.060 0.060 0.004 0.020
3.262 0.738 0.738 0.544 0.184 3.230 -0.230 0.230 0.053 0.077 3.230 -0.230 0.230 0.053 0.077 3.230 -0.230 0.230 0.053
0.077 Average 0.578 0.571 0.206 MAD MSE MAPE SE 0.771 multiple-r 0.231 r-squared 0.053 Regresiona linija: Presjek
3.380 Odstupanja 0.159 -0.127 -0.056 -0.194 0.086 Prilog br. 6: Rezultati višestruke linearne regresije, dobijeni nad
uzorkom iz Bosne i Hercegovine u MS Excel Module Solver-u Forecast Error Absolute error Squared error Absolute %
error 3.187 0.813 0.813 0.661 20.33% 3.078 -0.078 0.078 0.006 2.61% 2.731 -0.731 0.731 0.535 36.57% 3.149 0.851
0.851 0.724 21.27% 3.135 -1.135 1.135 1.289 56.76% 2.988 0.012 0.012 0.000 0.40% 2.945 1.055 1.055 1.113 26.37%
2.802 0.198 0.198 0.039 6.59% 3.226 0.774 0.774 0.599 19.34% 2.618 0.382 0.382 0.146 12.72% 3.044 -0.044 0.044
0.002 1.47% 3.198 -0.198 0.198 0.039 6.59% 2.822 1.178 1.178 1.387 29.44% 3.221 -0.221 0.221 0.049 7.38% 2.845
-0.845 0.845 0.714 42.25% 3.027 0.973 0.973 0.946 24.32% 2.598 1.402 1.402 1.965 35.05% 2.618 -0.618 0.618 0.382
30.91% 2.731 1.269 1.269 1.609 31.72% 2.475 1.525 1.525 2.324 38.11% 2.638 0.362 0.362 0.131 12.08% 2.694 0.306
0.306 0.093 10.19% 2.857 1.143 1.143 1.307 28.58% 2.874 1.126 1.126 1.267 28.14% 2.857 0.143 0.143 0.021 4.77%
2.970 -0.970 0.970 0.942 48.52% 3.240 -1.240 1.240 1.539 62.02% 3.187 0.813 0.813 0.661 20.33% 2.641 -0.641 0.641
0.411 32.04% 3.027 0.973 0.973 0.946 24.32% 3.053 -0.053 0.053 0.003 1.77% 3.297 0.703 0.703 0.494 17.57% 3.027

-0.027 0.027 0.001 0.91% 2.837 0.163 0.163 0.027 5.45% 2.906 1.094 1.094 1.197 27.36% 2.658 -0.658 0.658 0.433
32.88% 3.093 -0.093 0.093 0.009 3.08% 3.093 0.907 0.907 0.823 22.69% 3.240 -1.240 1.240 1.539 62.02% 2.914 0.086
0.086 0.007 2.88% 2.945 1.055 1.055 1.113 26.37% 3.167 -1.167 1.167 1.361 58.34% 3.206 -0.206 0.206 0.043 6.87%
2.988 -0.988 0.988 0.976 49.39% 2.868 0.132 0.132 0.017 4.39% 2.988 1.012 1.012 1.024 25.30% 2.879 -0.879 0.879
0.773 43.97% 2.771 -0.771 0.771 0.595 38.57% 2.785 0.215 0.215 0.046 7.15% 3.036 -1.036 1.036 1.074 51.81% 3.022
0.978 0.978 0.957 24.46% 3.240 -0.240 0.240 0.058 8.02% 3.036 -0.036 0.036 0.001 1.21% 2.911 0.089 0.089 0.008
2.97% 3.226 0.774 0.774 0.599 19.34% 3.283 -0.283 0.283 0.080 9.44% 2.931 1.069 1.069 1.143 26.72% 2.837 -0.837
0.837 0.701 41.86% 2.970 -0.970 0.970 0.942 48.52% 2.367 0.633 0.633 0.400 21.08% 3.283 0.717 0.717 0.514 17.92%
3.297 -1.297 1.297 1.683 64.87% 2.931 0.069 0.069 0.005 2.30% 3.201 0.799 0.799 0.638 19.97% 3.273 0.727 0.727
0.529 18.18% 3.149 -1.149 1.149 1.321 57.47% 2.999 1.001 1.001 1.003 25.03% 2.729 -0.729 0.729 0.531 36.43% 3.093
0.907 0.907 0.822 22.67% 2.936 -0.936 0.936 0.876 46.81% 2.771 0.229 0.229 0.052 7.62% 2.970 1.030 1.030 1.060
25.74% 2.936 -0.936 0.936 0.876 46.81% 2.911 0.089 0.089 0.008 2.97% 2.851 1.149 1.149 1.319 28.72% 2.785 -0.785
0.785 0.617 39.27% 3.022 0.978 0.978 0.956 24.45% 2.965 -0.965 0.965 0.932 48.27% 2.931 -0.931 0.931 0.867 46.55%
3.192 -0.192 0.192 0.037 6.40% 3.240 -0.240 0.240 0.058 8.02% 3.201 -0.201 0.201 0.040 6.70% 2.959 1.041 1.041
1.083 26.02% 3.149 -1.149 1.149 1.321 57.47% 2.942 0.058 0.058 0.003 1.94% 3.358 -0.358 0.358 0.128 11.94% 3.240
-1.240 1.240 1.539 62.02% 3.041 -0.041 0.041 0.002 1.38% 2.603 0.397 0.397 0.157 13.23% 2.931 -0.931 0.931 0.867
46.55% 3.192 -0.192 0.192 0.037 6.40% 3.283 0.717 0.717 0.514 17.92% 3.244 -0.244 0.244 0.059 8.13% 3.036 -0.036
0.036 0.001 0.012 2.837 0.163 0.163 0.027 0.054 2.675 0.325 0.325 0.106 0.108 3.022 -0.022 0.022 0.000 0.007 3.022
0.978 0.978 0.956 0.244 3.027 -1.027 1.027 1.055 0.514 2.888 -0.888 0.888 0.789 0.444 2.869 0.131 0.131 0.017 0.044
2.766 -0.766 0.766 0.586 0.383 2.996 0.004 0.004 0.000 0.001 2.692 -0.692 0.692 0.479 0.346 2.731 -0.731 0.731 0.535
0.366 2.579 -0.579 0.579 0.335 0.289 2.627 -0.627 0.627 0.394 0.314 2.536 -0.536 0.536 0.287 0.268 2.522 0.478 0.478
0.228 0.159 2.641 -0.641 0.641 0.411 0.321 2.888 0.112 0.112 0.012 0.037 2.371 -0.371 0.371 0.138 0.186 2.576 0.424
0.424 0.180 0.141 2.576 0.424 0.424 0.180 0.141 2.484 -0.484 0.484 0.235 0.242 2.379 -0.379 0.379 0.144 0.190 2.576
-0.576 0.576 0.331 0.288 2.940 -0.940 0.940 0.884 0.470 2.632 -0.632 0.632 0.400 0.316 2.731 -0.731 0.731 0.535
0.366 2.731 -0.731 0.731 0.535 0.366 2.731 0.269 0.269 0.072 0.090 2.436 -0.436 0.436 0.190 0.218 2.527 0.473 0.473
0.224 0.158 2.527 -0.527 0.527 0.278 0.264 2.475 -0.475 0.475 0.226 0.238 2.470 0.530 0.530 0.281 0.177 2.576 -0.576
0.576 0.331 0.288 2.576 0.424 0.424 0.180 0.141 2.641 0.359 0.359 0.129 0.120 2.550 -0.550 0.550 0.303 0.275 2.627
-0.627 0.627 0.394 0.314 2.536 -0.536 0.536 0.287 0.268 2.783 0.217 0.217 0.047 0.072 2.874 0.126 0.126 0.016 0.042
2.618 0.382 0.382 0.146 0.127 2.731 1.269 1.269 1.609 0.317 2.541 0.459 0.459 0.210 0.153 2.888 1.112 1.112 1.236
0.278 2.632 -0.632 0.632 0.400 0.316 2.684 0.316 0.316 0.100 0.105 2.802 1.198 1.198 1.434 0.299 2.541 0.459 0.459
0.210 0.153 2.522 0.478 0.478 0.228 0.159 2.888 0.112 0.112 0.012 0.037 2.797 0.203 0.203 0.041 0.068 2.470 -0.470
0.470 0.221 0.235 2.522 -0.522 0.522 0.273 0.261 2.536 0.464 0.464 0.215 0.155 2.522 -0.522 0.522 0.273 0.261
Average 0.613 0.521 0.233 MAD MSE MAPE SE 0.736 multiple-r 0.325 r-squared 0.106 Regresiona linija: Presjek 2.231
Odstupanja 0.256 0.057 -0.052 -0.091 -0.014 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28
29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66
67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 91 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104
105 106 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132
133 134 135 136 137 138 139 141 143 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162
164 165 166 167 168 169 170 172 173 174 175 176 177 179 181 182 184 185 187 188 189 190 194 195 196 198 199

200 201 202 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227
228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248

sources:

- 1 576 words / 1% - Internet from 04-Oct-2016 12:00AM
issuu.com

- 2 468 words / 1% - Internet from 24-Jul-2017 12:00AM
www.economicssandeconomy.me

- 3 459 words / 1% - Internet from 08-Jul-2010 12:00AM
www.mnje.com

- 4 333 words / 1% - Internet from 31-Dec-2014 12:00AM
www.mnje.com

- 5 326 words / 1% - Internet from 14-Jul-2018 12:00AM
www.pupin.rs

- 6 283 words / < 1% match - Internet from 30-Oct-2016 12:00AM
issuu.com

- 7 263 words / < 1% match - Internet from 13-Mar-2019 12:00AM
updoc.site

- 8 198 words / < 1% match - Internet from 30-Dec-2014 12:00AM
www.mnje.com

- 9 163 words / < 1% match - Internet from 30-May-2015 12:00AM
www.maturski.org

- 10 151 words / < 1% match - Internet from 11-Apr-2016 12:00AM
www.mnje.com

- 11 150 words / < 1% match - Internet from 21-Sep-2018 12:00AM
w3.ekof.bg.ac.rs

- 12 145 words / < 1% match - Internet from 10-Jul-2017 12:00AM
documents.mx

- 13 128 words / < 1% match - Publications
[0013-3264, 2005](#)

-
- 14 118 words / < 1% match - Internet from 12-Nov-2015 12:00AM
www.nspm.rs
-
- 15 85 words / < 1% match - Internet from 30-Aug-2017 12:00AM
www.ucg.ac.me
-
- 16 82 words / < 1% match - Internet from 08-Apr-2014 12:00AM
www.pravst.hr
-
- 17 81 words / < 1% match - Internet from 07-Sep-2016 12:00AM
www.ciru.hr
-
- 18 81 words / < 1% match - Internet from 25-Jan-2018 12:00AM
bazybg.uek.krakow.pl
-
- 19 78 words / < 1% match - Internet from 26-Mar-2017 12:00AM
www.mnje.com
-
- 20 77 words / < 1% match - Internet from 06-Dec-2017 12:00AM
ejbo.jyu.fi
-
- 21 76 words / < 1% match - Internet from 01-Feb-2019 12:00AM
www.veselindraskovic.me
-
- 22 62 words / < 1% match - Internet from 14-Jan-2019 12:00AM
repository.tudelft.nl
-
- 23 61 words / < 1% match - Internet from 02-Oct-2018 12:00AM
www.economics-sociology.eu
-
- 24 59 words / < 1% match - Internet from 12-Jun-2015 12:00AM
www.ucg.ac.me
-
- 25 58 words / < 1% match - Internet from 15-May-2015 12:00AM
hrcak.srce.hr
-
- 26 57 words / < 1% match - Internet from 09-Mar-2019 12:00AM
kps.rs
-
- 27 56 words / < 1% match - Internet from 30-Aug-2016 12:00AM
www.nspm.rs
-
- 28 49 words / < 1% match - Internet from 30-Dec-2014 12:00AM
www.mnje.com
-

29

49 words / < 1% match - Internet from 02-Apr-2015 12:00AM
univerzitetpim.com

30

49 words / < 1% match - Internet from 22-Dec-2010 12:00AM
www.mnje.com

31

48 words / < 1% match - Internet from 24-Nov-2012 12:00AM
www.mnje.com

32

48 words / < 1% match - Internet from 10-Mar-2016 12:00AM
www.mnje.com

33

48 words / < 1% match - Internet from 15-Apr-2018 12:00AM
www.economicsandecconomy.me

34

47 words / < 1% match - Internet from 05-Jun-2012 12:00AM
www.cec.uchile.cl

35

47 words / < 1% match - Internet from 03-Sep-2015 12:00AM
www.pfst.unist.hr

36

46 words / < 1% match - Internet from 30-Sep-2015 12:00AM
www.researchgate.net

37

44 words / < 1% match - Crossref
[Andrei Dorofeev, Sergei Sazonov, Wim Heijman. "The impact of the institutional environment on the development of the rural economy in the Belgorod region of Russia", Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development, 2014](#)

38

39 words / < 1% match - Internet from 01-Oct-2018 12:00AM
econweb.umd.edu

39

38 words / < 1% match - Internet from 19-Dec-2016 12:00AM
dspace-unipr.cineca.it

40

36 words / < 1% match - Internet from 03-Jun-2015 12:00AM
www.ekfak.kg.ac.rs

41

36 words / < 1% match - Internet from 01-Mar-2014 12:00AM
www.mnje.com

42

35 words / < 1% match - Internet from 17-May-2016 12:00AM
www.inderscience.com

43

35 words / < 1% match - Crossref
[Jon Hendricks, Jason Powell. "The Welfare State in Post-Industrial Society", Springer Nature, 2009](#)

44

34 words / < 1% match - Internet from 25-Oct-2011 12:00AM
www.geografija.hr

45

34 words / < 1% match - Crossref
[Bichou, K.. "A critical review of conventional terminology for classifying seaports", Transportation Research Part A, 200501](#)

46

31 words / < 1% match - Internet from 30-Oct-2016 12:00AM
pt.scribd.com

47

30 words / < 1% match - Internet from 15-Feb-2017 12:00AM
eprints.utas.edu.au

48

30 words / < 1% match - Internet from 28-Nov-2014 12:00AM
www.slideshare.net

49

28 words / < 1% match - Internet from 13-May-2014 12:00AM
www.ciru.hr

50

27 words / < 1% match - Internet from 05-Nov-2017 12:00AM
www.econstor.eu

51

27 words / < 1% match - Internet from 08-Aug-2013 12:00AM
www.uni-due.de

52

27 words / < 1% match - Internet from 15-Aug-2018 12:00AM
www.mnje.com

53

27 words / < 1% match - Internet from 27-Mar-2019 12:00AM
rustem-nureev.ru

54

27 words / < 1% match - Internet from 11-Mar-2016 12:00AM
saber.eaber.org

55

27 words / < 1% match - Internet from 24-May-2015 12:00AM
hrcak.srce.hr

56

27 words / < 1% match - Internet from 09-Jul-2018 12:00AM
lup.lub.lu.se

57

27 words / < 1% match - Internet from 31-Dec-2014 12:00AM
www.mnje.com

58

27 words / < 1% match - Crossref

[Pittaluga, G. B., and E. Seghezza. "The role of Rentiers in the stabilization processes of the 1920s", *European Review of Economic History*, 2012.](#)

59

25 words / < 1% match - Internet from 14-Oct-2012 12:00AM

www.relooney.info

60

25 words / < 1% match - Internet from 28-Apr-2010 12:00AM

plumbot.com

61

25 words / < 1% match - Crossref

[I. Henriksen, M. Lampe, P. Sharp. "The role of technology and institutions for growth: Danish creameries in the late nineteenth century", *European Review of Economic History*, 2011](#)

62

24 words / < 1% match - Internet from 15-Apr-2018 12:00AM

www.economicsandecconomy.me

63

24 words / < 1% match - Internet from 21-May-2015 12:00AM

www.staro.rifin.com

64

24 words / < 1% match - Internet from 01-Jul-2015 12:00AM

sphub.org

65

24 words / < 1% match - Internet from 15-Nov-2014 12:00AM

tampub.uta.fi

66

23 words / < 1% match - Internet from 29-Jul-2013 12:00AM

www.fzpkotor.com

67

22 words / < 1% match - Internet from 31-Aug-2017 12:00AM

medijskidijalozi.files.wordpress.com

68

22 words / < 1% match - Internet from 09-Jan-2017 12:00AM

revistas.utadeo.edu.co

69

22 words / < 1% match - Internet from 30-Jul-2008 12:00AM

www.sustainableventures.us

70

22 words / < 1% match - Internet from 30-Dec-2014 12:00AM

www.mnje.com

71

22 words / < 1% match - Publications

[European Journal of Marketing, Volume 35, Issue 1-12](#)

72

21 words / < 1% match - Internet from 26-Sep-2017 12:00AM

jois.eu

73

21 words / < 1% match - Internet from 03-Nov-2015 12:00AM
ebooks.cambridge.org

74

21 words / < 1% match - Internet from 15-Apr-2010 12:00AM
www.business.uiuc.edu

75

21 words / < 1% match - Internet from 17-Apr-2019 12:00AM
pastel.archives-ouvertes.fr

76

21 words / < 1% match - Internet from 14-Apr-2019 12:00AM
www.emeraldinsight.com

77

20 words / < 1% match - Internet from 07-May-2019 12:00AM
sphub.org

78

20 words / < 1% match - Internet from 28-Jun-2015 12:00AM
www.pfst.hr

79

20 words / < 1% match - Internet from 15-Mar-2019 12:00AM
www.emeraldinsight.com

80

20 words / < 1% match - Internet from 19-Aug-2018 12:00AM
link.springer.com

81

20 words / < 1% match - Internet from 31-May-2012 12:00AM
academicpublishingplatforms.com

82

20 words / < 1% match - Internet from 14-Dec-2010 12:00AM
www.management.ase.ro

83

19 words / < 1% match - Internet from 16-Feb-2019 12:00AM
www.amfiteatruconomic.ro

84

18 words / < 1% match - Internet from 30-May-2013 12:00AM
www.rug.nl

85

18 words / < 1% match - Internet from 24-Sep-2011 12:00AM
scp.eionet.europa.eu

86

18 words / < 1% match - Internet from 02-Apr-2014 12:00AM
www.inrets.fr

87

18 words / < 1% match - Internet from 30-Apr-2019 12:00AM
www.emeraldinsight.com

88

18 words / < 1% match - Internet from 15-Jan-2019 12:00AM
www.inderscienceonline.com

89

18 words / < 1% match - Internet from 10-Nov-2018 12:00AM
economics.com.az

90

18 words / < 1% match - Internet from 05-Feb-2012 12:00AM
www.vps.ns.ac.rs

91

17 words / < 1% match - Internet from 04-Oct-2016 12:00AM
www.porteconomics.eu

92

17 words / < 1% match - Internet from 21-Jan-2018 12:00AM
hjournal.ru

93

17 words / < 1% match - Internet from 06-Sep-2015 12:00AM
www.cerge-ei.cz

94

17 words / < 1% match - Internet from 21-Jun-2009 12:00AM
web.ceu.hu

95

17 words / < 1% match - Internet from 31-Dec-2014 12:00AM
www.mnje.com

96

17 words / < 1% match - Internet from 12-Dec-2017 12:00AM
real.mtak.hu

97

17 words / < 1% match - Crossref
[Norbis, Mario, Mary J. Meixell, and Francis Douglas Tuggle. "Modelling security in the maritime supply chain using knowledge constructs", International Journal of Logistics Systems and Management, 2013.](#)

98

17 words / < 1% match - Crossref
[Alexander Radygin. "Ownership Structure and Financial Position of Firms in Russia; Empirical Analysis", Russian Economic Trends, 06/28/2008](#)

99

16 words / < 1% match - Internet from 21-Jul-2017 12:00AM
www.cesifo-group.de

100

16 words / < 1% match - Internet from 13-Feb-2019 12:00AM
journals.openedition.org

101

16 words / < 1% match - Internet from 11-Oct-2016 12:00AM
www.springerprofessional.de

102

16 words / < 1% match - Internet from 03-Apr-2019 12:00AM
link.springer.com

103

16 words / < 1% match - Internet from 13-Dec-2013 12:00AM
webs.uvigo.es

104

16 words / < 1% match - Internet
www.colbud.hu

105

16 words / < 1% match - Internet from 29-Jan-2019 12:00AM
hjournal.ru

106

16 words / < 1% match - Internet from 22-Dec-2018 12:00AM
www.readbag.com

107

16 words / < 1% match - Internet from 27-Sep-2010 12:00AM
www.asrdlf2009.com

108

16 words / < 1% match - Internet from 30-Jan-2016 12:00AM
www.nesta.org.uk

109

16 words / < 1% match - Internet from 14-Jan-2014 12:00AM
www.kurki-project.fi

110

16 words / < 1% match - Crossref
[Brad S. Long, Cathy Driscoll. "A discursive textscape of workplace spirituality", Journal of Organizational Change Management, 2015](#)

111

15 words / < 1% match - Internet from 31-Dec-2014 12:00AM
www.mnje.com

112

15 words / < 1% match - Internet from 22-Mar-2019 12:00AM
mafiadoc.com

113

15 words / < 1% match - Internet from 17-Oct-2017 12:00AM
www.mnje.com

114

15 words / < 1% match - Internet from 01-Jul-2014 12:00AM
www.publicpolicyinstitute.eu

115

15 words / < 1% match - Internet from 02-Dec-2014 12:00AM
www.econstor.eu

116

15 words / < 1% match - Internet from 17-Apr-2019 12:00AM
icebuss.org

-
- 117 15 words / < 1% match - Internet from 23-Oct-2018 12:00AM
www.ucg.ac.me
-
- 118 15 words / < 1% match - Internet from 15-Dec-2015 12:00AM
www.itas.kit.edu
-
- 119 15 words / < 1% match - Internet from 17-Mar-2014 12:00AM
cheloveknauka.com
-
- 120 15 words / < 1% match - Internet from 08-Jun-2009 12:00AM
www.entrepreneur.com
-
- 121 15 words / < 1% match - Crossref
[Lugt, Larissa Van der, Peter De Langen, and Lorike Hagdorn. "Beyond the landlord: worldwide empirical analysis of port authority strategies", International Journal of Shipping and Transport Logistics, 2015.](#)
-
- 122 14 words / < 1% match - Internet from 01-May-2019 12:00AM
www.emeraldinsight.com
-
- 123 14 words / < 1% match - Internet from 25-May-2016 12:00AM
ecsocman.hse.ru
-
- 124 14 words / < 1% match - Internet from 19-Jan-2015 12:00AM
hjournal.ru
-
- 125 14 words / < 1% match - Internet from 07-Apr-2015 12:00AM
www.nes.ru
-
- 126 14 words / < 1% match - Internet from 13-Sep-2010 12:00AM
emnet.univie.ac.at
-
- 127 14 words / < 1% match - Internet from 07-Mar-2019 12:00AM
portal.research.lu.se
-
- 128 14 words / < 1% match - Internet from 24-Jan-2018 12:00AM
bazybg.uek.krakow.pl
-
- 129 14 words / < 1% match - Crossref
["Economics and Information", Springer Nature, 2001](#)
-
- 130 14 words / < 1% match - Crossref
[Valentin Carlan, Christa Sys, Thierry Vanelslander. "How port community systems can contribute to port competitiveness: Developing a cost-benefit framework", Research in Transportation Business & Management, 2016](#)

-
- 131 13 words / < 1% match - Internet from 15-Apr-2019 12:00AM
esc.isert-ran.ru
-
- 132 13 words / < 1% match - Internet from 31-Dec-2014 12:00AM
www.mnje.com
-
- 133 13 words / < 1% match - Internet from 24-Mar-2015 12:00AM
www.inecon.org
-
- 134 13 words / < 1% match - Internet from 31-Jul-2015 12:00AM
www.cemi.rssi.ru
-
- 135 13 words / < 1% match - Internet from 19-Jan-2015 12:00AM
www.hjournal.ru
-
- 136 13 words / < 1% match - Internet from 04-Apr-2019 12:00AM
www.tandfonline.com
-
- 137 13 words / < 1% match - Internet from 15-Feb-2012 12:00AM
www.socioloskaluca.ac.me
-
- 138 13 words / < 1% match - Internet from 05-Mar-2016 12:00AM
apcz.pl
-
- 139 13 words / < 1% match - Internet from 29-Mar-2019 12:00AM
csabal.com
-
- 140 13 words / < 1% match - Internet from 06-May-2019 12:00AM
www.tandfonline.com
-
- 141 13 words / < 1% match - Internet from 21-Sep-2013 12:00AM
www.ajsl.info
-
- 142 13 words / < 1% match - Internet from 08-May-2010 12:00AM
swutc.tamu.edu
-
- 143 13 words / < 1% match - Internet from 25-Jun-2009 12:00AM
facta.junis.ni.ac.yu
-
- 144 13 words / < 1% match - Publications
[Journal of Business & Industrial Marketing, Volume 28, Issue 3](#)
-
- 145 13 words / < 1% match - Crossref

[Pathak, Saurav, André O. Laplume, and Emanuel Xavier Oliveira. "Opportunity recognition, intellectual property rights, barriers to technological adoption and technology entrepreneurship in emerging economies: a multilevel analysis", International Journal of Economics and Business Research, 2014.](#)

146

13 words / < 1% match - Crossref

[Ostroumov, S.V., N.V. Ostroumov, V.B. Romanovskaya, and E.A. Timofeev. "Variety of Options for the Economic Analysis of Law as a Prerequisite for the Integration of the Methodology of Economic Theory and Jurisprudence", Mediterranean Journal of Social Sciences, 2015.](#)

147

12 words / < 1% match - Internet from 09-Mar-2016 12:00AM

unipub.lib.uni-corvinus.hu

148

12 words / < 1% match - Internet from 23-Apr-2015 12:00AM

porteconomics.eu

149

12 words / < 1% match - Internet from 07-May-2019 12:00AM

polen.itu.edu.tr

150

12 words / < 1% match - Internet from 19-Nov-2015 12:00AM

www.stt.aegean.gr

151

12 words / < 1% match - Internet from 10-Dec-2016 12:00AM

lauda.ulapland.fi

152

12 words / < 1% match - Internet from 10-Apr-2018 12:00AM

halshs.archives-ouvertes.fr

153

12 words / < 1% match - Internet from 30-Jun-2015 12:00AM

ppe.mercatus.org

154

12 words / < 1% match - Crossref

[Joseph Lampel, Roger Miller, Serghei Floricel. "Impact of owner involvement on innovation in large projects: Lessons from power plants construction", International Business Review, 1996](#)

155

11 words / < 1% match - Internet from 21-May-2016 12:00AM

ekfak.kg.ac.rs

156

11 words / < 1% match - Internet from 10-Apr-2015 12:00AM

acereconference.com

157

11 words / < 1% match - Internet from 28-Aug-2017 12:00AM

www.cemi.rssi.ru

158

11 words / < 1% match - Internet from 06-Nov-2018 12:00AM

spatial-economics.com

159 11 words / < 1% match - Internet from 03-Sep-2009 12:00AM
eaepe.org

160 11 words / < 1% match - Internet from 21-Jul-2015 12:00AM
olgou.org

161 11 words / < 1% match - Internet from 06-Sep-2017 12:00AM
journal.ut.ac.ir

162 11 words / < 1% match - Internet from 06-Feb-2019 12:00AM
extranet.greens-efa-service.eu

163 11 words / < 1% match - Internet from 04-Mar-2019 12:00AM
insis.vse.cz

164 11 words / < 1% match - Internet from 07-May-2016 12:00AM
www.udgedu.me

165 11 words / < 1% match - Internet from 02-Nov-2017 12:00AM
nardus.mpn.gov.rs

166 11 words / < 1% match - Internet from 17-Dec-2015 12:00AM
lup.lub.lu.se

167 11 words / < 1% match - Publications
0032-8979, 2006

168 10 words / < 1% match - Internet from 27-Oct-2009 12:00AM
benhur.telug.uquebec.ca

169 10 words / < 1% match - Internet from 17-Jun-2015 12:00AM
kornai-janos.hu

170 10 words / < 1% match - Internet from 23-Nov-2011 12:00AM
tiger.edu.pl

171 10 words / < 1% match - Internet from 17-Dec-2018 12:00AM
www.cris.uns.ac.rs

172 10 words / < 1% match - Internet from 25-Mar-2019 12:00AM
www.revizija.gov.ba

173 10 words / < 1% match - Internet from 14-Jul-2016 12:00AM
www.scribd.com

174

10 words / < 1% match - Internet from 29-Nov-2013 12:00AM
www.vukotic.net

175

10 words / < 1% match - Internet from 07-May-2019 12:00AM
www.emeraldinsight.com

176

10 words / < 1% match - Internet from 05-Feb-2019 12:00AM
negenborn.net

177

10 words / < 1% match - Crossref
["Economies in Transition", Springer Nature, 2012](#)

178

10 words / < 1% match - Crossref
[N Many. "Developing the port of Belawan as a modern and international port", IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 2018](#)
